De sprong naar een blauw stadshart

Een onderzoek naar de Waalsprong in Nijmegen als geplande en ervaren ruimte

De sprong naar een blauw stadshart

Een onderzoek naar de Waalsprong in Nijmegen als geplande en ervaren ruimte.

Thomas Vries
September 2011

Radboud Universiteit, Nijmegen
Faculteit der Managementwetenschappen
Masterthesis Urban & Cultural Geography
Begeleider: Dr. Olivier Kramsch

Gelders Genootschap, Arnhem
Begeleider: Simon van den Bergh

Woord vooraf

De stad springt met zware voeten van beton en steen over de blauwe barrière; slechts een stap van enkele honderden meters voor een zich kilometers uitstrekkende stad, maar een gigantische sprong voor Nijmegen niettemin. De realisatie van de Waalsprong benoorden de Waal wordt in het vocabulaire van gemeente in zekere zin als iets nieuws gepresenteerd; als de introductie van stedelijke ruimte in een maagdelijk landschap. De stad omarmt straks de rivier die zolang een barrière was voor de groei van de stedelijke ruimte; eindelijk zal de stad niet meer gekenmerkt worden door een zuidwestelijke scheefgroei, de beperkende blauwe ketenen zijn afgeworpen! De gemeente presenteert de Waalsprong als een overwinning van de stad op het verleden. De stad springt naar een betere toekomst!

Maar waar landt Nijmegen eigenlijk? Zeker niet op maagdelijke grond; de dorpen Lent, Oosterhout en Ressen en de structuur van het landschappelijke gebied ertussen dragen vele kenmerken van een rijke geschiedenis van bewoning en cultivatie. Een gebied dat een eigen identiteit kan worden toegeschreven die los staat van de Nijmeegse. Daar landen de stedelijke voeten. Midden in de Overbetuwe.

Dat een landing lang niet altijd soepel verloopt staat buiten kijf. De impact van de zware stedelijke voeten in de landelijke omgeving laat diepe sporen achter, schudt het landschap door elkaar, en het is de vraag hoe het gebied er na de sprong en de tot bedaren gekomen stedelijke uitbreiding uitziet. Waar liggen de kraters die de stedelijke voeten hebben achtergelaten in het dorpse landschap? Het epicentrum van de impact is het dorp Lent, in de toekomst aan drie zijden omringd door sterk stedelijke bebouwing. Daar zijn de stedelijke voetsporen straks het best terug te zien in het dorpse landschap.

Het oogpunt van de besprongene is net zo belangrijk als dat van de springer. Het doel van dit onderzoek is om niet blind met Nijmegen mee te springen, maar ook te kijken hoe het is om besprongen te worden. Wat vinden de mensen die wonen in Waalsprong van de stedelijke uitbreiding? Het succes en de bestendigheid van de over de rivier gesprongen stedelijke ruimte valt of staat met de gebruiker, de mens, ongeacht gemeentelijke ambities.

Het hieronderstaande is het resultaat van acht maanden onderzoek. Een lastige opgave, temeer daar ik mijzelf in het afgelopen jaar een discipline eigen heb moeten maken waarvoor ik in principe niet opgeleid ben: sociale geografie. Na in vier jaar de bachelor en master Geschiedenis afgerond te hebben, besloot ik het mastertraject Sociale Geografie toe te voegen. Twee verschillende studies, met verschillende onderzoekstechnieken en –methoden. Dat was wennen. Wellicht dat bij het lezen van dit onderzoek duidelijk wordt dat ik als historicus opgeleid ben: het verklaart tenminste de grote aandacht voor taal, retoriek, representatie en de verhalende schrijfstijl. Echter, dat past het onderwerp; het is inderdaad voor een belangrijk deel een onderzoek naar de rol van representatie in een stedelijke ruimte als sociale categorie. Ik heb echter gepoogd een meer materiële dimensie toe te voegen, door te kijken naar hoe de gebruiker met ruimte omgaat.

In het proces van schrijven ben ik, zeker in de momenten waarop het voor mij moeilijk was een echt ‘geografische’ onderzoek te schrijven, erg behulpzaam en inhoudelijk sterk bijgestaan door mijn stagebegleider, Simon van den Bergh. Daarvoor ben ik zeer dankbaar. Daarnaast wil ik graag mijn begeleider Dr. Olivier Kramsch bedanken. Ook wil ik de collega’s bij mijn stageplek het Gelders Genootschap bedanken voor de fijne werkomgeving die zij creëerden: het was een fijne ervaring. Tot slot wens ik de lezer veel plezier met hetgeen dat volgt.

Thomas Vries

Inhoudsopgave

Woord vooraf

Hoofdstuk 1. Inleiding en probleemstelling……1
1.1. Hoofdvraag 1…..……..3
1.1.1. Stad en dorp: een tegenstelling……..……...3
1.1.2.De Waal en beeldvorming……..……...4
1.2. Hoofdvraag 2…….....6
1.3. Theoretisch kader……...…….……8
1.4. Inleiding in de methodologie...…….……11
1.5.De Waalsprong: een plaatsbepaling..…….……...……..……12
1.6.Afbeeldingen hoofdstuk 1…..…….……14

Hoofdstuk 2 Hoe maak je een stad in een dorps gebied? ….....16
2.1.De oudste stad van Nederland in het Betuwse land.....……..16
2.1.1. De Waalsprong; tien jaar op de tekentafel……..……17
2.1.1.2.Het Land over de Waal: Nijmegen springt…….…...…18
2.1.1.2. Het Land over de Waal: Nijmegen landt……..…19
2.1.1.3. Voorkeursmodel Waalsprong……..……21
2.1.2. Beeldkwaliteit en duurzame ontwikkeling: kansen voor de keizerstad?…..…. 23
2.1.2.1. Duurzame ontwikkeling...……23
2.1.2.2. Cultuurhistorie: een zaak van de gemeente?.....24
2.1.2.3. Cultuurhistorie en het plan de Waalsprong.……26
2.1.2.4. Cultuurhistorie en de burger……27
2.1.3. Van beleid naar verstening: stedelijke planning in de Overbetuwe …….....…29
2.1.3.1.Visveld, De Boomgaard en De Elten……30
2.1.3.2. Laauwik……31
2.1.3.3. Groot Oosterhout..……32
2.2.De Waal: van ruimtelijke grens naar blauw stadshart.....35
2.2.1. Totale stad……..…….35
2.2.2.De Oversteek.……..……37
2.2.3. Citadel: een eenparig stadscentrum?..……38
2.2.4. Dijkterugleggingszone…….……..……...…….....42
2.3.Conclusie hoofdvraag 1..……..……45
2.4.Afbeeldingen hoofdstuk 2…….……...……48

Hoofdstuk 3 De geplande Waalsprong als geleefde stad? 57
3.1. Lent: een stedelijk strijdtoneel.....……..58
3.1.1 Visie kern Lent: herkenbaar en verbonden?.……60
3.1.2 De burger en de organische stadsplanning..……61
3.1.3 Parallel myths.……..……63
3.2. Parijs aan de Waal: een eenparig centrum in het hoofd van de planner of burger?.....64
3.2.1.De totale stad…...……..……..……..65
3.2.2.Mental mapping als methode.……..……...……67
3.2.3.Een mentale kaart van Nijmegen……..……...…68
3.2.4.De ambities van planners: mentaal voorstelbaar?..…….……..……69
3.3.De Waalsprong: de Betuwe als een speeltuin?.…..……..……..……70

3.4.Afbeeldingen hoofdstuk 3…….…….73

Hoofdstuk 4 Conclusie en aanbevelingen…..…….…….……76
4.1. Conclusie……..……..……..……76
4.2. Aanbevelingen……...……..……..……79

Literatuurlijst……..…….…….…….……80

Bijlagen…….…….…….…….…….……..…..……83

1. Inleiding en probleemstelling

Nijmegen heeft als stad een geschiedenis van de confrontatie met omliggende dorpen in de strijd om ruimte. Met het neerhalen van de vestingmuren in 1874 krijgt de stad de ruimte om uit te breiden. Na de oorlog ontstaat opnieuw grote behoefte aan uitbreiding, die dit keer voornamelijk zuidwaarts gericht is en vanaf de jaren zestig de dorpen Hees, Hatert, Brakkenstein en Neerbosch opslokt. De nieuwbouwwijken worden groot opgezet en ruim ontworpen volgens de wijkgedachte. De dorpskernen moeten eraan geloven: 'Door de uitbreidingsplannen worden de dorpen Hees, Hatert, Brakkenstein en Neerbosch door de stad opgeslokt. In de loop der jaren is bovendien veel van de karakteristieke dorpsbebouwing verdwenen' (Gemeente Nijmegen, 2003). Deze uitbreiding in zuidwestelijke richting gaat door tot de jaren tachtig van de vorige eeuw: 'Met de voltooiing van de wijk Lindenholt halverwege de jaren tachtig bereikt Nijmegen haar grenzen'(Gemeente Nijmegen, 2003). In plaats van uitbreiding volgt daarom een fase van 'inbreiding'; met name in het centrum wordt vrijgemaakte ruimte (efficiënter) hergebruikt. Vanaf de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (1988) en de daaropvolgende Vierde Nota Ruimtelijke Orde Extra (1991) komt als gevolg van een veranderende visie en ambitie in beleid geld vrij voor de bouw van Vinex-locaties. De regio Arnhem-Nijmegen wordt aangewezen als stedelijk knooppunt. Door deze beleidsmaatregelen wordt '(…) de complexe en kostbare ontwikkeling van de Waalsprong mogelijk'. Door de ontwikkeling van dit nieuwe stadsdeel aan de overkant van de Waal vanaf 1989 '(…) komt een einde aan de ruimtelijke scheefgroei van Nijmegen in zuidwestelijke richting. Het oude centrum wordt het middelpunt van de concentrische stad' (Gemeente Nijmegen, 2003). De stad springt over de Waal en komt met haar stedelijke voeten terecht in een gebied dat zich in verhouding tot Nijmegen laat kenmerken als landelijk en dorps.

Deze verhouding tussen 'stad/stedelijke ruimte' en 'dorp/landelijke ruimte' is het centrale onderwerp van dit onderzoek. Het verschil tussen beide gebieden maakt de confrontatie benoorden de Waal een interessant vraagstuk. Ik stel dat de gemeente Nijmegen bovenal het gebied ten noorden van de Waal de stedelijke ruimte in wil 'trekken'. Samenhang met de bestaande stad en het verbinden van beide oevers zijn de doelstellingen die de visie en het plan voor de Waalsprong definiëren. De eerste hoofdvraag van dit onderzoek luidt dan ook:

> Hoe wordt een *stedelijke* uitbreiding in een *landelijk en dorps* gebied door planners ge(re)presenteerd? En wat is daar het idee achter?

Met beantwoording van deze vraag in het hoofdstuk *Hoe maak je een stad in een dorps gebied?* zal vooral inzicht worden geboden in hoe de planners – de gemeente en de door de gemeente in het leven geroepen projectonwikkelaar Grondexploitatie Maatschappij (GEM) – het nieuwe stadsdeel trachten vorm te geven in idee en uitvoering. De uitvoering van de Waalsprongplannen is de taak van de Grondexploitatie Maatschappij. Daarin heeft de gemeente Nijmegen met een aantal Nederlandse bouwondernemingen een samenwerkingsverband opgericht. Deze is voor de woningbouw en bouw van de Citadel verantwoordelijk. Twee factoren zijn daarbij van belang: de verhouding tussen dorp en stad en de Waal. Beide factoren zal ik toelichten, respectievelijk onder de kopjes *De oudste stad van Nederland in het Betuwse land* en *De Waal: van ruimtelijke grens naar blauw stadshart*. Of zoals in het Voorkeursmodel Waalsprong uit 2003 verwoord: 'De Waal en het Betuwse landschap [die getuigt van de verhouding tussen dorp en stad, T.V.] bieden waardevolle aanknopingspunten om aan de Waalsprong een eigen, specifieke kwaliteit mee te geven' (Gemeente Nijmegen, 2003). Ik ben echter van mening dat het net zo belangrijk is om te kijken naar hoe dit idee en de uitvoering daarvan – de materialisatie – al dan niet overeenkomen met de ideeën en het gebruik van de inwoners van de wijken over hun

leefruimte. Hoe sluit de *gemaakte* ruimte aan bij de *ervaren* ruimte? De tweede hoofdvraag is daarom:

> Komen het door de planners gevormde idee en de uitvoering van de Waalsprong overeen met het alledaagse gebruik en beleving van de ruimte door de inwoners? Zijn er discrepanties en zo ja, wat zeggen die over de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid van het stadsdeel?

Ik doel daarmee op het ervaren van en visies op de Waalsprong als ruimte van de inwoners – de gebruikers van de ruimte.

Ik zal de twee hoofdvragen eerst kort toelichten in de hoofdstukken *Hoofdvraag 1* en *Hoofdvraag 2*. Vervolgens zal ik enkele sleutelbegrippen uitleggen en een wetenschappelijk relevant kader schetsen in het hoofdstuk *Theoretisch kader,* om tot slot een methodologische aampak te scheppen waarmee ik de empirie en theorie bij elkaar tracht te brengen: *Inleiding in methodologie*.

1.1. Hoofdvraag 1

1.1.1. Stad en dorp: een tegenstelling

De noordzijde van de Waal is geen maagdelijke grond; de dorpen Lent, Oosterhout en Ressen liggen aan de noordelijke oever onder de rook van Nijmegen. Sinds de gemeentelijke herindeling van 1995 bestaat het stadsdeel Nijmegen-Noord uit drie wijken, te weten Lent, Oosterhout en Ressen. Het dorp Lent valt daarmee binnen de bestuurlijke indeling van Nijmegen, terwijl de kerkdorpen Oosterhout en Ressen erbuiten vallen. Vanaf dit punt in het onderzoek duid ik met Oosterhout de Nijmeegse wijk in de Waalsprong aan, en niet het kerkdorp dat buiten de gemeentelijke grenzen ligt. Wederom ziet Nijmegen zich in haar uitbreiding geconfronteerd met een dorp; Lent moet, net zoals eerder Hees, Hatert, Brakkenstein en Neerbosch, zien om te gaan met de stadsuitbreiding. Dat dit grote gevolgen zal het hebben voor het dorp staat buiten kijf, maar hoe de ontwikkeling van de Waalsprong de ruimte benoorden de Waal en het dorp Lent zal veranderen is niet duidelijk. Wat hier echter van belang is, is het feit dat Lent een *dorp* is en de Waalsprong een *stedelijke* uitbreiding. Deze constatering lijkt voor de hand liggend, en wellicht zelfs banaal, maar het raakt aan de kern van de problematiek die de ruimtelijke ontwikkeling in Nijmegen-Noord met zich meebrengt.

De termen ‘dorp’ en ‘stad’ zijn binaire opposities, oftewel fundamentele tegenstellingen. In mijn analyse van het taalgebruik en de retoriek van de gemeente als planner is deze tegenstelling tussen beide begrippen terug te zien. Door in het praten over een *stedelijke* uitbreiding voortdurend aan te geven dat *dorpse* kenmerken van wonen behouden blijven, impliceert de gemeente met haar taalgebruik dat er een tegenstelling tussen de categorieën bestaat. Mijn inziens is het niet van belang waar het woord ‘dorp’ of ‘stad’ in de werkelijkheid naar verwijst, maar veeleer de tegenstelling tussen beide begrippen in de retoriek en het taalgebruik van de planner. Hoe deze tegenstelling ook ingevuld wordt, het is en blijft in essentie een tegenstelling. Dorp is dat wat stad niet is, en andersom. Als ‘de stad’ snel, druk en vooruitstrevend is, is ‘het dorp’, langzaam, rustig en tijdloos. Als ‘het dorp’ gelijkgesteld wordt met ruimtelijk en groen wonen, wordt aan ‘de stad’ dichte bebouwing en stenigheid toegeschreven. Dergelijke typeringen van de categorieën stad en dorp zijn mythes, representaties op een bepaalde ruimte ‘geplakt’, en de verschillen tussen dorpen en steden zijn in werkelijkheid veel genuanceerder en minder eenduidig dan een binaire oppositie doet geloven. Het idee van de binaire oppositie heeft daarom evenwel niet minder reëel effect en in het geval van de Waalsprong bedient de gemeente zich van de tegenstelling tussen beide begrippen (Hubbard, 2006). Terminologisch zijn de categorieën ‘stad’ en ‘dorp’ dus niet verenigbaar: ik betoog daarom dat in het geval van de Waalsprong stedelijke uitbreiding op gespannen voet staat met het behoud van het dorp Lent. Dat wil niet zeggen dat het dorp ophoudt te bestaan; het wijst simpelweg op een inherente verandering van het dorp als categorie en als ruimte ten opzichte van de situatie zoals deze voor de geplande stadsuitbreiding bestond.

Hoe dan ook; de tegenstelling dorp-stad wordt ingezet in de strijd om de ruimte ten noorden van de Waal en is een belangrijk onderdeel van de discussie omtrent de ontwikkeling van de Waalsprong. Bij het ontwikkelen van deze ruimte wordt door de planners rekening gehouden met deze tegenstelling. Sterker nog; de tegenstelling wordt door de gemeente actief ingezet in het duiden van het nieuwe stadsdeel, het geven van een nieuwe identiteit aan Nijmegen-Noord en het legitimeren en verkopen van de nieuwe woonwijken. Ik betoog dat de tegenstelling dorp-stad een centraal onderdeel van de planning en uitvoering, zoals beoogd door de gemeente, van de Waalsprong is. Dat dit consequenties heeft voor het dorp Lent is duidelijk, maar het heeft invloed op de ontwikkeling van het gebied als geheel – dus ook de delen Oosterhout en Ressen.

De gemeente representeert de Waalsprong als een wijk waar stedelijke en dorpse kenmerken van wonen en leven worden gecombineerd. ‘In de Waalsprong vindt u gevarieerde woningen, veel groen, dorpse elementen en volop recreatiemogelijkheden. Maar ook wie van stadse dynamiek houdt of als ondernemer wil profiteren van de centrale ligging in de regio, komt hier aan zijn trekken’ (http://waalsprong.nl , 9-2-2011). Er kan, zoals ik heb betoogd, getwijfeld worden in hoeverre deze dorpse en stadse kenmerken en functies samen gaan. De Waalsprong is en blijft een stadsuitbreiding, met consequenties voor het dorpse, landelijke karakter van het gebied. Van belang is echter dat de Waalsprong door de gemeente wordt *gerepresenteerd* als een coherent stadsdeel dat dorpse en stedelijke kenmerken en functies combineert. Beide categorieën, het dorpse en het stadse, vormen een belangrijk onderdeel van de identiteit die aan het nieuwe stadsdeel wordt meegegeven (Gemeente Nijmegen, 2003). De gemeente geeft aan dat haar plannen het stadsdeel een *eigen* identiteit en karakter geven; maar waar bestaat deze identiteit en dit karakter uit? Dat zal ik in het hoofdstuk *De oudste stad van Nederland in het Betuwse land* analyseren.

1.1.2. De Waal en beeldvorming

Mijn inziens is er een tweede factor naast de hierboven beschreven verhouding tussen ‘dorp’ en ‘stad’ van groot belang: de verhouding tot de Waal. Dat lijkt voor de hand liggend: de uitbreiding heet niet voor niets de Waalsprong. Maar de tweede lettergreep van dat woord is mijns inziens het belangrijkst. De *sprong* over de Waal impliceert dat de Waal als barrière geslecht is. In het deel *De Waal: van ruimtelijke grens naar blauw stadshart* zal ik nagaan waarom de gemeente een dergelijk stadsbeeld nastreeft, en hoe de Waalsprong daarin specifiek een rol speelt.

De Waal moet voor de stad Nijmegen het hart worden: de Waalsprong moet volgens de gemeente dan ook bezien worden in plaatje van de ‘totale stad’. Met de ‘totale stad’ bedoel ik vanaf hier de gemeentelijke ambitie om de Waalsprong als een centraal onderdeel van de stad te ontwikkelen, met name door het realiseren van een centrum ten noorden van de Waal dat samen met de huidige binnenstad als één centrum moet functioneren van een Nijmegen dat ‘de Waal omarmt’. Dit roept meteen enkele vragen op. Hoe kan een rivier een hart vormen van een stad of van het leven in een stad? De rivier als fysieke ruimte kan immers niet *gebruikt* worden. Mijns inziens wordt de Waal puur retorisch ingezet. Die retoriek is als volgt: om het stadsdeel ten noorden van de Waal bij Nijmegen te betrekken en een integraal onderdeel van de stad te laten zijn, wordt de Waal als *verbinding* en *hart* tussen noord en zuid gerepresenteerd terwijl het een fysieke barrière van formaat is die in praktisch en functioneel opzicht weinig verbindend is.

Samen met andere plannen tot herstructurering van de zuidelijke oevers van de rivier, zoals Koers West en de Revitalisering van de Waalkade, vormt de ontwikkeling van de Waalsprong de basis voor het creëren van een Nijmeegs stadscentrum om de Waal heen: de rivier vormt het hart van dit nieuwe centrum. Zoals voormalig wethouder van Ruimte & Bouwen Paul Depla in het voorwoord van het Voorkeursmodel Waalsprong de plannen van de gemeente duidt: ‘Wij vinden dat de Waalsprong in het perspectief van de totale stad gezien moet worden; een stad aan de Waal’. Onder het kopje *Totale Stad* zal ik deze ambitie nader beschrijven. Een van de directe consequenties daarvan voor de plannen en de uitvoering van de Waalsprong is het feit dat het gebied aan de oevers van de Waal (vooral ten zuidwesten van Lent) nadrukkelijk als een sterk stedelijk gebied met een groot aanbod van openbare en commerciële voorzieningen wordt ontwikkeld. Het nieuwe centrum De Citadel moet de tegenhanger aan de noordzijde van de aan de zuidelijke Waaloever gelegen binnenstad worden. Onder het kopje *De Citadel* zal ik nagaan hoe het nieuwe stadscentrum als zodanig zou moeten functioneren en hoe dat invloed heeft op de planning en uitvoering ervan. De

Waal als grens is niet meer, zo luiden de plannen van de gemeente. De Waalsprong moet geen ‘wijk achter de dijk’ worden, maar integraal onderdeel van de stad Nijmegen als geheel.

Dat is ook een reden voor de grote nadruk die door de gemeente op voldoende verbindingen over de Waal wordt gelegd, zoals ik onder het kopje *De Oversteek* uiteenzet. Het slechten van de Waal als barrière en het creëren van een stad met de rivier als centrum is natuurlijk gebaat bij betere infrastructurele verbindingen over het water. De nieuwe brug ‘De Oversteek’ kan mijns inziens dan ook in dat licht bezien worden (Gemeente Nijmegen, 2003).

Samen met de representatie van de Waal als stadshart door planners, bepalen praktische maatregelen tegen het gevaar van hoog water de kenmerken van een deel van de ontwikkeling van de Waalsprong. De plannen tot dijkteruglegging bij Veur-Lent en het graven van een nevengeul tussen de Waal en Lent staan in sterke mate in het teken van de strijd tegen water op landelijk niveau: de Tweede Kamer heeft in juli 2006 besloten dat de dijkteruglegging en de nevengeul gewenste maatregelen tegen de dreiging van het wassende water zijn, hoewel de gemeente Nijmegen deze beslissing betreurde. De gemeente stond naar eigen zeggen een oplossing voor waarbij geen dijkteruglegging nodig was geweest, de zogenaamde Warandevariant: ‘De voltallige gemeenteraad van Nijmegen heeft in 2005 de voorkeur uitgesproken voor de Warandevariant’ (Brief van burgemeester Ter Horst, 2006). Niettemin hebben deze maatregelen reële consequenties voor de ontwikkeling van de Waalsprong: zo is er ruimte om te bouwen geschrapt waardoor een dichtere bebouwing rond Lent noodzakelijk is, moeten enkele boerderijen aan de dijk gesloopt en infrastructurele verbindingen zoals bruggen een stuk verder doorgetrokken worden.

Beide hierboven beschreven factoren, het verband tussen ‘dorp’ en ‘stad’ en de Waal, worden door de planners ingezet in het te vertellen ‘verhaal’. De gemeente Nijmegen ziet planning als integraal onderdeel van de beeldkwaliteit van de stad. Dit impliceert dat kwaliteit van de stad gepland en gemaakt kan worden. De gemeente staat daarom een gestructureerde planning van de stad voor als waarborg van een goede beeldkwaliteit: ‘De stedenbouwkundige structuur is in grote mate bepalend voor de beeldkwaliteit van een stad. De stad krijgt een duidelijke en goed functionerende structuur door het ontwikkelen van heldere plannen en visies en een goede afstemming op aangrenzende gebieden’ (Gemeente Nijmegen, 2003). De beeldkwaliteit heeft vooral te maken met de cultuurhistorische erfenis en dragers: de materialiteit van verwijzingen naar ‘het verleden’ bepaalt de kwaliteit. Met materialiteit bedoel ik de gematerialiseerde vorm van representaties: het begrip bevindt zich op het vlak tussen representatie puur als taal en de materiële werkelijkheid. ‘Door de cultuurhistorie ontwikkelingsgericht in te zetten als ontwerpinstrument kunnen specifieke kwaliteiten en waarden van een plek worden aangegrepen om een nieuw plan te verankeren binnen het “verhaal van de stad” ‘ (Gemeente Nijmegen, 2003). Door (willekeurige) verwijzingen naar ‘het verleden’ wordt door de gemeente een begrijpbaar en geordend ‘verhaal van de stad’ gerepresenteerd. De materiële dragers – de gebouwen, landschapsstructuren, infrastructuur etc. – verankeren dit ‘verhaal van de stad’ in steen en bouwmateriaal. De gemeente (re)presenteert zogezegd door het plannen en inrichten van een ruimte, zoals de Waalsprong, een gegeneraliseerd ‘verhaal van de stad’.

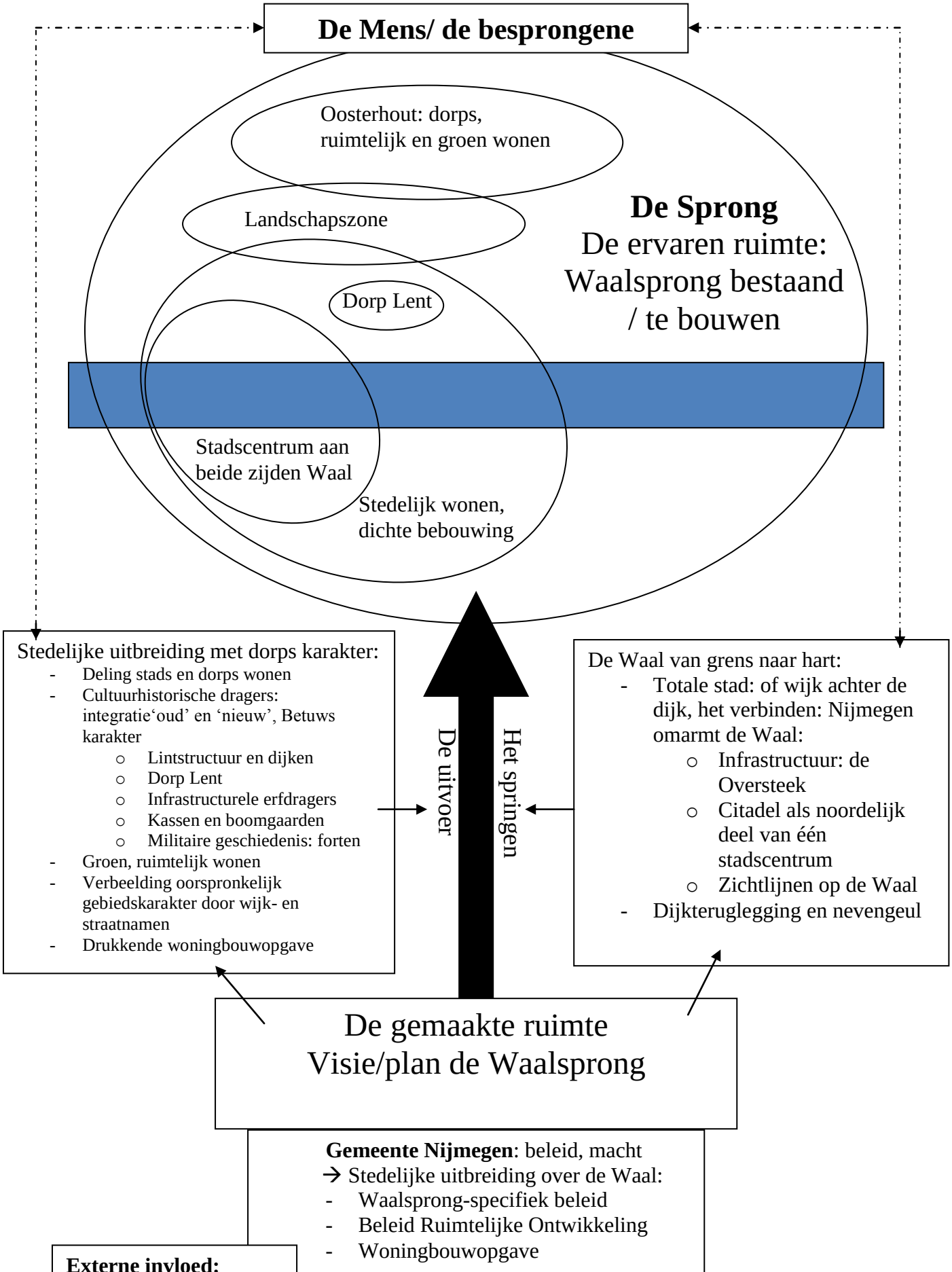
1.2. Hoofdvraag 2

De eerste hoofdvraag is gericht op de ontwikkeling van de Waalsprong vanuit de kant van de planner. In dit deel van het onderzoek zal dat geplande stadsbeeld vergeleken worden met hoe de ruimte door de inwoners wordt *ervaren*. De gemeente Nijmegen streeft een proactieve benadering na, die inhoudt dat aan het begin van het planproces, of zelfs al daarvoor, relevante informatie uitgewisseld wordt en afspraken gemaakt worden met burgers of bedrijven: '(….) De aandacht voor beeldkwaliteit [kan, T.V.] worden gestimuleerd door (…) debatten met burgers en ondernemers over de gewenste beeldkwaliteit van de stad' (Gemeente Nijmegen, 2003). De gemeente ziet zichzelf niet als autoritaire planner en claimt meer en meer te luisteren naar de burger wat betreft de planning van de stedelijke ruimte: 'Volgens de Woonvisie Nijmegen 2005 wil het gemeentebestuur bewoners binden door hun directe invloed op hun woning en woonomgeving te vergroten. Nijmegenaren hebben veel kennis en ervaring als bewoner en gebruiker van de stad' (Gemeente Nijmegen, 2003). Daarom wil de gemeente de burger vragen naar zijn ervaringen en meningen, door middel van bijvoorbeeld participatie, interactieve planvorming, coproductie en een open planproces. De burger krijgt een plaats in het planproces van de stedelijke ontwikkeling: 'Leidraad daarbij is dat de ervaring en kennis van de bewoners onmisbaar zijn bij de totstandkoming van een goede woon- en leefomgeving' (Gemeente Nijmegen, 2003). Evenwel kan beargumenteerd worden dat, aangezien materialiteit ingezet wordt om een bepaald 'verhaal van de stad' te verankeren, de inbreng van burgers alleen gehoord zal worden in zoverre deze strookt met dat 'verhaal': of beter nog, subversieve geluiden uit de private sfeer worden wel *gehoord*, maar ze worden niet actief in overweging genomen, dan wel tot uitoer gebracht door de planners. Een belangrijke vraag in mijn onderzoek heeft daarom betrekking op in hoeverre naar de overwegingen van burgers is en wordt *geluisterd.* Er is immers al is gebouwd in de Waalsprong

De hoofdvraag van dit deel van het onderzoek luidt: komt het door de planners gevormde idee en uitvoering van de Waalsprong overeen met het alledaagse *gebruik* van de ruimte door de inwoners? Zijn er discrepanties en zo ja, wat zeggen die over de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid van het stadsdeel?

Een van die mogelijke discrepanties is de volgende. De inwoners van de Waalsprong worden door de gemeente actief betrokken bij de stad en dienen ook in Nijmegen te consumeren, en niet bijvoorbeeld in Elst of Arnhem. Dat verklaart mijns inziens waarom er aan de noordzijde van de Waal een commercieel en voorzieningscentrum wordt ontwikkeld. Niettemin kan een vraagteken geplaatst worden bij het plan tot het ontwikkelen van één coherent stadscentrum aan beide zijden van de Waal volgens de ambitie van de 'totale stad'. Het risico bestaat mijns inziens dat er niet één stadscentrum om de Waal heen wordt gecreëerd, maar simpelweg een extra stadscentrum ten noorden van de Waal. Dit voorbeeld toont mijns inziens aan dat de geplande stad geenszins overeen hoeft te komen met hoe de stad door mensen ervaren en geleefd wordt; op die verhouding gaat de tweede hoofdvraag in.

De relevantie van beide hoofdvragen, hun onderlinge verbanden en de factoren die in de beantwoording ervan van belang zijn, heb ik gevisualiseerd middels het onderstaande schema. Uit het onderste gedeelte wordt duidelijk welk beleid van invloed is op de planning; die plannen worden uitgevoerd middels *het springen*, en zo ontstaat de ruimte de Waalsprong. Dat is zowel een *geplande* en *gemaakte*, als een *ervaren* ruimte, de confrontatie waarvan in het bovenste deel van het schema schematisch en geografisch wordt weergegeven

De Mens/ de besprongene
Oosterhout: dorps, ruimtelijk en groen wonen
Landschapszone
Dorp Lent
De Sprong
De ervaren ruimte:
Waalsprong bestaand / te bouwen
Stadscentrum aan beide zijden Waal
Stedelijk wonen, dichte bebouwing
Stedelijke uitbreiding met dorps karakter:
- Deling stads en dorps wonen
- Cultuurhistorische dragers: integratie'oud' en 'nieuw', Betuws karakter
  - Lintstructuur en dijken
  - Dorp Lent
  - Infrastructurele erfdragers
  - Kassen en boomgaarden
  - Militaire geschiedenis: forten
- Groen, ruimtelijk wonen
- Verbeelding oorspronkelijk gebiedskarakter door wijk- en straatnamen
- Drukkende woningbouwopgave
De uitvoer
Het springen
De Waal van grens naar hart:
- Totale stad: of wijk achter de dijk, het verbinden: Nijmegen omarmt de Waal:
  - Infrastructuur: de Oversteek
  - Citadel als noordelijk deel van één stadscentrum
  - Zichtlijnen op de Waal
- Dijkteruglegging en nevengeul
De gemaakte ruimte
Visie/plan de Waalsprong
Gemeente Nijmegen: beleid, macht
→ Stedelijke uitbreiding over de Waal:
- Waalsprong-specifiek beleid
- Beleid Ruimtelijke Ontwikkeling
- Woningbouwopgave
Externe invloed: Regionaal, nationaal, internationaal beleid:

1.3. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk zet ik uiteen hoe in secundaire literatuur de verhouding tussen de *geplande/gemaakte* stad en de *geleefde* stad wordt geanalyseerd: de verhouding die ook tussen de twee hoofdvragen in dit onderzoek centraal staat en beschreven zal worden. Ik zet begrippen als representatie, 'everyday life' en 'non-representational theories' uiteen en koppel deze aan de hierboven beschreven problematiek.

In de inleiding heb ik het werk *City* van Phil Hubbard aangehaald om te wijzen op de tegenstelling stad-dorp die in veel van de representaties over steden terug te vinden is. Hubbard biedt een zinvol inzicht in hoe de representatie van de stad een belangrijke invloed heeft op hoe planners stedelijke (en landelijke) ruimte invullen. In het geval van de Waalsprong heb ik betoogd dat de gemeente, door bepaalde materiële dragers in de plannen voor en de uitvoering van het nieuwe stadsdeel op te nemen een 'verhaal van de stad' representeert. Dat 'verhaal' vat de complexiteit van een stad in een geordend en begrijpelijk geheel samen: maar, het is een 'verhaal', een *representatie* van een bepaald idee, het *verwijst* naar de stad en biedt een geordend geheel, maar gaat in zekere zin voorbij aan de complexiteit van het alledaagse leven van de gebruikers in die stedelijke ruimte (Hubbard, 2006).

Representaties (van de stad) zijn van grote invloed op hoe iemand een bepaalde ruimte ziet: 'Their strange effect is that, like the snow falling in a souvenir snow-bubble, representations blanket the city, changing the way it appears to us' (Shields, 1996). 'Het verhaal' van Nijmegen dat de gemeente door middel van de materiële inrichting van de Waalsprong vertelt, moet mijns inziens als een representatie gezien worden. Verwijzingen naar het dorpse, landelijke en Betuwse karakter van het gebied, alsmede de rivier de Waal als stadshart, vertellen het geordende en kenbare 'verhaal van de stad' dat de gemeente uit wil dragen. De quote van Shields impliceert echter dat er 'meer' is onder deze 'deken' van representatie van de stad; immers de sneeuw bedekt hetgeen dat daaronder ligt. De analyse in dit onderzoek stopt dan ook niet bij de representaties van 'het verhaal' van de stad dat de gemeente wil vertellen.

De Franse socioloog en marxist Henri Lefebvre ziet ruimte als iets dat sociaal *geproduceerd* is en *niet* als iets dat er simpelweg *is*. In zijn werk *The production of space* onderscheidt hij drie soort ruimtes: 'spatial practices' (de routines waaruit het alledaagse leven bestaat), 'representations of space' (de discoursen, beelden en representaties die ruimte ordenen) en 'spaces of representation'. Volgens Lefebvre bestaat er een dialectiek tussen de routines waaruit het alledaagse leven bestaat (spatial practices) en het geordende, geplande beeld van ruimte (representations of space). Elke samenleving kent een norm, een geordend beeld van ruimte, waarbinnen de alledaagse handeling van mensen op een bepaalde manier voorgeschreven is. De 'representations of space' proberen het alledaagse handelen van de mensen in de sociaal geproduceerde ruimte te sturen en ordenen. 'What space signifies is dos and don'ts – and this brings us back to power. Space lays down the law because it implies a certain order – and hence also a certain disorder. Space commands bodies. This is its *raison d'etre*' (Lefebvre, 1991). Het 'verhaal van de stad' dat de gemeente Nijmegen met een stedelijke uitbreiding als de Waalsprong probeert te vertellen kan mijns inziens gezien worden als een 'representation of space', als een poging van planners om orde door middel van een kenbare, duidelijke inrichting van ruimte te creëren en dus een bepaalde norm van alledaagse handeling en routine voor te schrijven.

De conclusies van Lefebvre met betrekking tot de indeling van ruimte komen overeen met Michel de Certeau's idee van de stedelijke ruimte. Volgens hem hebben architecten en planners doorgaans de neiging om een ordelijke en rationele ruimte te creëren. Net zoals Lefebvre betoogt dat de 'representation of space' voor een groot deel het alledaagse handelen en leven van de mensen in een ruimte ordent en stuurt, spreekt De Certeau van een beperking van het spontane van het alledaagse handelen door een gestructureerde en rationele inrichting

van ruimte door planners en architecten (De Certeau, 1988). Deze ‘planners eye view’ is volgens Hubbard hetzelfde als wat Lefebvre ‘representation of space’ noemt (Hubbard, 2006).

De Certeau biedt een bruikbare metafoor om zijn argument kracht bij te zetten. Hij beschrijft het zicht over de stad New York vanuit de torens van het WTC. Hoog boven de drukte, de geur, het lawaai en complexiteit van het alledaagse leven van de straten van New York, ontvouwt de stad zich als een geordend, overzichtelijk en kenbaar geheel. De stad is van daarboven te lezen als een tekst: duidelijk, gestructureerd en in een opzicht te bevatten. Dat is wat De Certeau de ‘totalizing eye’ en Hubbard de ‘planners eye view’ van (stads)planning noemt. Veel planning van ruimte is erop gericht de complexiteit en veelvormigheid van een stad als een begrijpbaar en geordend geheel te (re)presenteren (De Certeau, 1988). Daarmee is overigens niet gezegd dat dit per se lukt: planners en architecten doen een poging ruimte als een geordend en kenbaar geheel te (re)presenteren, maar zowel De Certeau als Lefebvre zien menselijk handelen als een manier om deze geordende ruimte te ´ondergraven´. In het geval van Lefebvre heeft zijn nadruk op de ‘spaces of represention’, de manier waarop lichamelijk, menselijk handelen subversief, in strijdigheid met de ruimtelijke orde (representation of space) kan werken, vooral te maken met zijn marxistische achtergrond. Ook de Certeau waarschuwt in zekere zin tegen de simplistische representatie van ‘de stad’ door de geplande ruimte: hij benadrukt het lopen als handeling als manier om de complexiteit van een stad beter te bevatten dan de simpele representatie van de ‘planners eye view’ doet. Hoewel New York vanuit de hoogte van het WTC als een kenbare en geordende tekst gelezen kan worden, gaan de indrukken van het straatleven, van de steegjes en de geuren waaruit de stad óók bestaat volledig aan de observator voorbij. Het simpelweg door de stad lopen biedt een manier om deze complexiteit van de stad en het stadsleven op te merken. Sterker nog, het lopen, de dynamiek, de beweging: dat is de essentie van ‘de stad’. Of zoals De Certeau in een kenmerkende van metaforen doorspekte schrijfstijl zegt: lopen is voor de stad, wat geluid maken, het praten, voor taal is (De Certeau, 1988).

Zowel uit de analyse van De Certeau als Lefebvre wordt duidelijk dat er een verschil in niveau is tussen de planner en de gebruiker van ruimte. De metafoor die De Certeau gebruikt kan vrij letterlijk genomen worden. Het oog van de planner kijkt meestal van bovenaf, om de complexiteit van de stad in vogelvlucht en in een opslag te vangen. Daarin bestaat een discrepantie met het gebruik van ruimte. De Amerikaanse politicoloog en antropoloog James C. Scott ziet eenzelfde drang van de planner om de complexe sociale werkelijkheid volgens rationele principes te simplificeren: de kaart, het in kaart brengen, van een complex sociaal iets zoals ruimte, is daarvan een goed voorbeeld. Dergelijke simplificaties hebben echter de neiging de complexe sociale werkelijkheid te verdrijven. Scott illustreert de opkomst van het 'high modernism': een gevolg daarvan is de 'planned "scientific city", laid out according to a small number of rational principles, [which] was experienced as a social failure by most of its inhabitants' (Scott, 1998). Een bekend voorbeeld is Brasilia: de volgens rationele principes geplande hoofdstad van Brazilïe in het midden van het land. De geplande functie is echter door de inwoners van de nieuwe stad omgedraaid: zij gebruiken de stedelijke ruimte op een totaal andere manier dan door de planners voorzien en bedoeld was. 'Any large social process or event will inevitably be far more complex than the schemata we can devise (...) to map it' (Scott, 1998).

Het gevaar met het perspectief op de sociale orde die door de hoog moderne staten uitgedragen wordt, is dat ze de mogelijkheid tot 'practical skills' bemoeilijken. '(…) Formal order encoded in social-engineering designs inevitably leaves out elements that are essential to their actual functioning’ (Scott, 1998). Scott maakt een voor dit onderzoek belangwekkend punt: 'The troubling features of high modernism derive, for the most part, from its claim to speak about the improvement of the human condition with the authority of scientific knowledge and its tendency to disallow other competing sources of judgement' (Scott, 1998).

In het geval van stadsplanning zou volgens Scott meer rekening gehouden moeten worden met de onvermijdelijke diversiteit van elementen die van invloed zijn op het functioneren van stedelijke ruimten. De planner moet in dat geval rekening houden met een veranderende functie van een gebouw of wijk. 'Developers of neighbourhoods (...) will promote the sort of diversity and complexity that will help to ensure their vitality and durability. Above all, those with planning and zoning powers will no see their task as one of making sure that neighborhoods hold, through thick and thin, to their designed forms' (Scott, 1998). Er moet dus ruimte zijn voor verandering van gebruik van een wijk naar inzicht van haar gebruikers: de mens. Met een dergelijke mate van flexibiliteit in functie dient rekening te worden gehouden in planning. Wijken moeten niet gepland worden met het idee dat ze slechts één door de planner gesimplificeerde functionaliteit hebben. Er moet ruimte zijn voor veranderende functies en gebruik van gebouwde stedelijke ruimtes.

Via Lefebvre, De Certeau en Scott komen de twee theoretische polen van representatie en het praktische handelen bij elkaar: in het tweede deel van het rapport wil ik vooral de spanning tussen beide polen aan de hand van de Waalsprong benaderen. De (re)presentatie van de stad als een geordend en kenbaar geheel door planners en architecten laat een belangrijk deel van wat ‘een stad’ daadwerkelijk kenmerkt buiten beschouwing: namelijk de alledaagsheid van het menselijk handelen; de ‘everyday city’ (Hubbard, 2006). Dat impliceert dat de geplande stad altijd een zekere spanning vertoont met hoe mensen in die ruimte handelen. Lefebvre gaat zelfs zo ver te zeggen dat het menselijk handelen de orde die de geplande ruimte uitdraagt kan (en moet) ondergraven. Dat (politieke) punt wil ik niet maken: het gaat mij vooral erom te zien of er een discrepantie bestaat tussen de door de gemeente geplande en geordende ruimte de Waalsprong (in het eerste deel beschreven) en hoe mensen daadwerkelijk denken over, en (onbewust) handelen in, het nieuwe stadsdeel.

De alledaagsheid van het handelen in een ruimte, het dag in dag uit bewegen door ruimte, is grotendeels onbewust. Over de meeste dagelijkse handelingen wordt niet actief nagedacht, maar er wordt simpelweg gehandeld (take-place). De focus op de praktijk van het alledaagse handelen is kenmerkend voor wat als de ‘non-representational theories’ (NRT) is gaan heten (Anderson & Harrison, 2010). Nigel Thrift (1997) verduidelijkt: de ‘non-representational theory’ houdt zich niet zozeer bezig met representatie, maar veeleer met de ‘mundane, everyday practices that shape the conduct of human beings towards others and themselves in particular sites’. Nash (2000) vult aan: ‘Instead of theoretically representing the world, “the non-representational theory” is concerned with the ways in which subjects know the world without knowing it, the ‘inarticulate understanding’ or ‘practical intelligibility’ of an ‘unformulated practical grasp of the world’. Het problematische van de alledaagsheid van het onbewuste handelen is dat het moeilijk te vangen, of te onderzoeken is. Maar ‘the privileging of “ordinary” people’s knowledge is crucial here’ (Hubbard, 2006). De kennis van de gewone mensen en hun meningen over ruimte dienen in kaart te worden gebracht en zijn volgens aanhangers van de NRT net zo belangrijk in onderzoek als een (theoretische) analyse van ruimte als een kenbaar, geordend geheel – de representatie. Daarbij moet meteen toegevoegd worden dat deze focus op de alledaagse, onbewuste handeling niet als een ontkenning van het belang of invloed van representatie in het duiden van ruimte is, maar meer een aanvulling: ‘non-representational theory’, zou wellicht beter ‘more-than-representational theory’ kunnen heten. Mensen ‘lezen’ de ge(re)presenteerde, geplande stad, maar duiden en gebruiken de ruimte ook door onbewuste handelingen en hun reacties op materiële omstandigheden. Ik zal in dit onderzoek zowel de representatie van de planners, als het (onbewust) handelen van de gebruiker van de ruimte analyseren, en de beiden vergelijken.

1.4. Inleiding in de methodologie

Om de eerste hoofdvraag te beantwoorden zal ik met name geschreven bronmateriaal analyseren: aangezien ik in dit deel kijk naar de kant van de planner zijn beleidsdocumenten het belangrijkste onderzoeksmateriaal. Op gemeentelijk niveau zijn twee beleidsdocumenten van belang voor de door mij aangesneden problematiek met betrekking tot de Waalsprong: *Het Land over de Waal. Concept structuurplan* (1994) en het *Voorkeursmodel Waalsprong* (2003). Deze documenten geven een indruk van de algemene structuur die de gemeente met de Waalsprong nastreeft. Voorts zijn er twee gemeentelijke documenten die de Nijmeegse ambities wat betreft het algemene ruimtelijk beleid weergeven, waarin de Waalsprong een prominente rol speelt: *Nijmegen over de brug: kadernota beeldkwaliteit gemeente Nijmegen* (2003) en *Kansen voor de keizerstad: ruimtelijke verkenning 2030* (2002). Per deelgebied van de nieuwbouw in Nijmegen-Noord heb ik verschillende bestemmings- en masterplannen geanalyseerd, zoals bijvoorbeeld *Bestemmingsplan Groot Oosterhout* (2009) en het *Masterplan Citadel en Beeldkwaliteit op hoofdlijnen* (2010).

Daarnaast zal ik in het eerste deel van dit onderzoek tijdschriftartikelen en interviews gebruiken, om niet geheel afhankelijk te zijn van gemeentelijke publicaties voor het onderzoek. Dat is een waarborg voor een kritisch blik ten opzichte van de gemeentelijke planning en uitvoering van de Waalsprong. Zo heb ik een interview met cultuurhistorisch deskundige Ceesjan Frank – die in opdracht van de gemeente heeft meegewerkt aan plannen voor de Waalsprong – afgenomen. Evenals een met medewerker van de Historische Tuinderij Lent, Paul Schoenmakers. Ook heb ik gebruik gemaakt van secundair academisch onderzoek, zoals Van Kuijk, A. & Wabeke, J., *Het Land over de Waal. Cultuurhistorische beschrijving* (1995).

In het tweede deel van het onderzoek maak ik de vertaalslag van de visie van de planner, die een wijk ontwerpt en uitvoert, naar een analyse van de beleving en het ervaren van die ruimte door de gebruiker, de mens in zijn alledaagse handeling. Daarin volg ik de NRT, die inzicht bieden in hoe ruimtes dagelijks gebruikt worden door mensen en hoe dat gebruiken van ruimte de ruimte betekenis geeft: '(…) A desire to chart how buildings are used has encouraged geographers to use interview methods to allow people to explain how they use and interact with their surroundings (…) [which, T.V.] highlight the way projected meanings of the city are subverted and changed through occupation' (Hubbard, 2006).

Hoe de mens de ruimte ervaart heb ik getracht bloot te leggen door een drietal methodes. Ten eerste door een kwalitatief interview met een inwoner uit de oude kern van het dorp Lent, namelijk lid van de dorpsraad te Lent, Frans Mikx: zijn visie en mening over de ontwikkelde en te ontwikkelen ruimte wordt vergeleken met de visie van de planners. Ten tweede door het mensen uit Nijmegen op straat laten tekenen van 'mental maps'. Een veertigtal door inwoners van verschillende delen van Nijmegen getekende plattegrondjes geven voorts inzicht in de plaats van de Waalsprong in het beeld dat de dagelijkse gebruiker van de stad heeft en biedt een eerste inzicht in de haalbaarheid van de gemeentelijke ambities 'horen bij de stad' en de 'totale stad'. Tevens heb ik een enquête onder dezelfde veertig personen gehouden in deze. Het zegt bovendien veel over de mentale ervaring van mensen van fysieke ruimtes. Tot slot heb ik in samenwerking met een Buitenschoolse Opvang KION kinderen uit de nieuwbouw van de Waalsprong naar hun mening over hun leefomgeving gevraagd. Dat omdat de Waalsprong door de gemeente als een wijk wordt aangeprezen waarin jeugd zorgeloos en goed op kan groeien. Maar wat vinden kinderen eigenlijk van de voor hen ontworpen ruimtes? De resultaten kunnen als een indicatie voor een beter afstemmen van de geplande en geleefde ruimte dienen voor nog te bouwen delen in de Waalsprong en nieuwbouwwijken elders. Zowel het bewuste, als onbewuste, handelen van mensen in een ruimte wordt geanalyseerd. De empirie is echter kwalitatief en interpretatief van aard en biedt geenszins een absoluut antwoord op de gestelde vragen. De waarde van de resultaten is, dat ze

tenminste een interessant inzicht bieden in de verhouding tussen de geplande en geleefde ruimte en de complexiteit van ruimte in het algemeen. Ze vormen een eerste aanzet tot inzicht in een kwestie die mijns inziens onderbelicht blijft in planvorming.

Met deze methodes denk ik antwoord te kunnen geven op de twee door mij geponeerde hoofdvragen:

> Hoe wordt een *stedelijke* uitbreiding in een *landelijk en dorps* gebied door planners ge(re)presenteerd? En wat is daar het idee achter?
>
> Komt het door de planners gevormde idee en uitvoering van de Waalsprong overeen met het alledaagse gebruik en beleving van de ruimte door de inwoners? Zijn er discrepanties en zo ja, wat zeggen die over de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid van het stadsdeel?

1.5. De Waalsprong: een plaatsbepaling

Voor ik met de analyse en het beantwoorden van de deelvragen begin is het mijns inziens nuttig een korte plaatsbepaling van het gebied waar de Waalsprong gepland en uitgevoerd wordt te geven. De nevenstaande afbeelding geeft een goed overzicht van de functionele indeling van de Waalsprong in vijf delen zoals de gemeente voor ogen heeft. Die functionele indeling is een zinvol uitgangspunt voor de analyse en ik zal deze daarom ook hanteren. (**afbeelding 1.1)**

Het gebied van de dijkteruglegging zal als gevolg van een landelijk en Europees ingezet gevecht tegen de gevaren van het wassende water ingrijpend worden veranderd. Op 21 februari 2011 heeft staatssecretaris Joop Atsma de documenten ondertekend waarmee de ingrijpende plannen tot een teruglegging van de dijk aan de noordzijde van de Waal bij Lent en het graven van een extra arm van de Waal in de vorm van een nevengeul vastliggen. De ingrepen hebben ingrijpende gevolgen. Niet alleen wordt Veur-Lent – de bebouwing rond de dijk – een eiland en worden enkele boerderijen rond de dijk afgebroken, ook moeten nieuwe bruggen aangelegd worden tussen het nieuw gecreëerde eiland en de rest van de Waalsprong. Het stuk dijk dat een eiland zal worden zal als drager in het landschap behouden blijven, waar in de toekomst eventueel een stedelijke bebouwing zal verrijzen, terwijl de rest van het eiland wellicht recreatieve functies kan herbergen, maar de plannen voor het eiland zijn nog niet definitief. Tussen het bestaande dorp Lent en de nieuwe noordelijke oevers van de Waal zullen twee woonwijken komen: De Schans en De Stelt. De Schans krijgt waarschijnlijk een meer intensief en stedelijk karakter, met een statige en robuuste architectuur, terwijl De Stelt de mooie overgang van het oude dorp naar de rivier door middel van veel open ruimtes en zichtlijnen moet waarborgen (GEM, 2007).

De Citadel ten westen van de dijkterugleggingszone wordt ‘de kroon op de Waalsprong’ (www.waalsprong.nl, 27-4-2011). ‘De Citadel wordt een grote wijk met maar liefst 3.000 woningen. Het wordt een gebied met een maximale mix aan functies: wonen, winkelen, kantoren, cultuur, sport, onderwijs, horeca, vertier. Een intensief, stedelijk gebied’ (GEM, 2007). De bebouwingsdichtheid zal hoog zijn, met plaats voor hoogbouw in een kubistische stijl. Het centrum wordt op een verhoogde ondergrond gebouwd, omdat de bestaande kleigrond onvoldoende tegen kwelwater uit de Waal beschermt. De ophoging zal de Citadel een prominente aanblik in de omgeving geven.

Ten oosten van de Citadel en ten noorden van de dijkterugleggingszone ligt Lent, waarmee zowel de oude dorpskern, als de reeds gerealiseerde en de te bouwen nieuwbouw wordt bedoeld. Rond de oude dorpskern van Lent wordt het Stadseiland gerealiseerd; woonwijken met relatief hoge bebouwingsdichtheid en een algemeen stedelijk karakter. Deze zijn de al bestaande wijk Visveld ten noordoosten, de te bouwen wijken Laauwik ten noordwesten, Woenderskamp/Koudehoek ten westen, Vossenpels ten oosten van het huidige

Lent. Tussen deze wijken bestaan qua opzet en visie verschillen, maar over het algemeen betreft het woonwijken met een in meer of mindere mate *stedelijke* bebouwing.

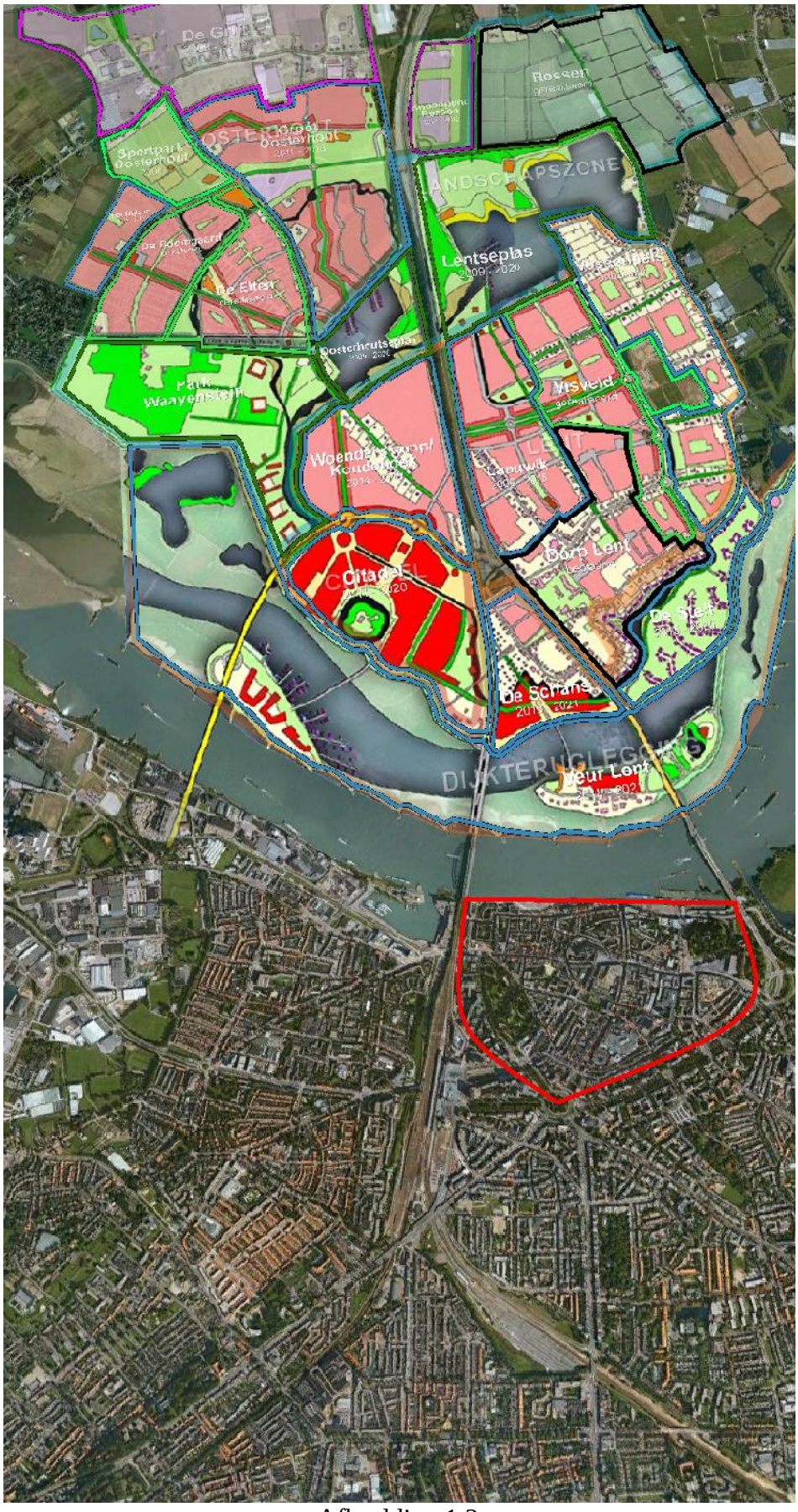
De Landschapszone moet als recreatief en groen uitloopgebied van de stad functioneren, en de groene stedelijke zones op het regionale park Lingezegen aansluiten. In de Landschapszone zullen drie meren gevormd worden als gevolg van het afgraven van zand, waarop en waaraan plaats is voor recreatieve functies zoals watersport, wandelen en fietsen Rond de drie plassen komen voorts speelweiden, bossen, wandelparken etc., die in verbinding staan met de singels van de woonwijken in Lent en Oosterhout. Het deel Ressen in het noordwesten van de Zone blijft onbebouwd en groen, en de volgens de gemeente 'typisch Betuwse' boomgaarden die in dit gebied liggen blijven behouden en worden met enkele paden doortrokken ter recreatie. De stedelijke ruimte van Nijmegen krijgt in de vorm van de Landschapszone een 'groene buffer' (www.waalsprong.nl, 27-4-2011).

Het deel Oosterhout tot slot wordt 'een groene zee van ruimte' (www.waalsprong.nl, 27-4-2011). Het ruimtelijke, groene en dorpse karakter in deze verder van de Waal afgelegen wijken moet bijdragen aan de vorming van een 'Betuwse' manier van wonen. De wijken De Boomgaard en De Elten, die reeds bestaan, en Het Nijland ten westen en Groot Oosterhout ten noorden daarvan functioneren vrijwel uitsluitend als woonruimte, maar wel waar 'variatie hoogtij [viert]' (www.waalsprong.nl, 27-4-2011). 'De groene omgeving van Oosterhout is de grote inspiratiebron geweest voor het ontwerp van de verschillende buurten. En juist dat geeft de wijk een heel eigen identiteit. U treft er typische jaren-dertigwoningen met rode dakpannen, veel groene tuinen, hagen en intieme woonhofjes'; en dat alles met 'de Betuwe in de achtertuin'.

Afbeeldingen hoofdstuk 1

Afbeelding 1.1

Afbeelding 1.2

Hoofdstuk 2. Hoe *maak* je een stad in een dorps gebied?

Dit deel van het rapport beslaat twee deelvragen over respectievelijk de verhouding tussen ‘dorp’ en ‘stad’ en de rol van de Waal als beeldvormend element, in het ‘verhaal’ van de stad. Het hoofdstuk biedt inzicht in de mijns inziens belangrijke onderdelen van ‘het verhaal’ dat de gemeente Nijmegen met de Waalsprong wil vertellen. Het analyseert de representatie van de stedelijke nieuwbouw in een voorheen landelijk en dorps gebied. Ik heb gemeend dit complexe geheel beter te kunnen beschrijven in een narratieve stijl, vooral omdat het mijns inziens problematisch is de veelvormigheid van de Waalsprong als onderwerp in een meer op positivistische leest geschoeide objectieve stijl te vangen. De narratieve stijl doet ook meer recht aan de invloed van mijn persoon als auteur op hetgeen dat volgt. De Waalsprong is mijns inziens een ontwikkeling van en voor mensen, met diepgaande consequenties, en bij een dergelijk onderwerp past eerder een verhalende, dan klinische, schrijfstijl. Dat in tegenstelling tot het theoretische en methodologische kader.

2.1. De oudste stad van Nederland in het Betuwse land

In dit hoofdstuk zal ik de visies en de uitvoering daarvan betreffende de Waalsprong door de gemeente als planner onder de loep nemen. Manuel DeLanda ziet in zijn beschrijving van een sociaal fenomeen een belangrijke rol weggelegd voor zogenaamde processen van ‘coding’. Mijns inziens moet de gemeentelijke visie op hoe de Waalsprong er ruimtelijk uit komt te zien en welke identiteit de nieuwbouw mee moet krijgen op dat niveau gevonden worden. Wat DeLanda met ‘coding’ bedoelt zijn de processen – taal, ideeën, verwijzingen naar ‘het verleden’, betekenisgeving etc. – die duidelijk maken wat een sociaal fenomeen is en hoe het behoort te functioneren: ‘[Coding is] the expressive act of identifying what an assemblage is or should do’ (A. Lagendijk, *Hoorcollege*, 22:2:2011). Ik betoog dat de visie van de gemeente Nijmegen zo’n proces van ‘coding’ is, een proces waarmee de ruimtelijke materialiteit van de Waalsprong betekenis wordt gegeven en getracht wordt te identificeren wat de Waalsprong is en zijn functies zijn. Ik zal daarin twee pijlers onderscheiden: de tegenstelling tussen de stad Nijmegen en het dorpse en landelijke Betuwe en de rivier de Waal in het stadsbeeld. In dit hoofdstuk gaat het om de identiteit die door de planner meegegeven wordt aan de ontwikkelde ruimte. Zo is in dit hoofdstuk niet zozeer van belang wat de Waal als fysieke realiteit doet – namelijk stromen door het landschap –, maar veeleer welke rol de rivier in de ogen van de planner heeft in wat de Waalsprong is en hoe deze nieuwbouw zou moeten functioneren. De planner is het uitgangspunt in dit hoofdstuk: het is zijn visie op de ruimtelijke ontwikkeling die hier centraal zal staan. De planner wordt daarbij evenwel beïnvloed door een fysieke realiteit; ik wil niet betogen dat de gemeente Nijmegen een plan klakkeloos over het gebied heeft uitgerold, de wijken simpelweg de grond uit stampend. De gemeente heeft rekening gehouden met tal van factoren – zoals de inbreng van burgers en bedrijven, cultuurhistorie en leefervaring –, waarmee volgens haar rekening moet worden gehouden in het ontwikkelen van een naar wens functionerende stedelijke ruimte.

In het beleid van de gemeente op het gebied van de stedelijke ontwikkeling en planning is de beeldkwaliteit leidraad; de Uitwerkingsnota Beeldkwaliteit fungeert als een handboek daarvoor.

> ‘In deze Uitwerkingsnota Beeldkwaliteit heeft de gemeente Nijmegen haar ambities voor wat betreft de beeldkwaliteit van de stad vertaald in criteria voor bouwplannen en ruimtelijke ontwikkelingen. Deze criteria geven vooraf duidelijkheid aan ontwerpers van bouwwerken en hun opdrachtgevers. De Uitwerkingsnota Beeldkwaliteit vormt voor het College van Burgemeester en Wethouders een besluitvormingskader voor het verstrekken van bouwvergunningen’ (Gemeente Nijmegen, 2004).

Deze nota schept de kaders waarbinnen de gemeente plant. De grote nadruk op beeldkwaliteit impliceert ook het sterk expressieve karakter dat aan de stedelijke ruimte wordt toegekend. De stedelijke ruimte moet volgens de gemeente vooral een bepaald 'verhaal' vertellen; een bepaald beeld van wat de stad is en zou moeten zijn. Ik zal telkens concreet blijven verwijzen naar de consequenties van de gemeentelijke visie op planning en ruimtelijke ontwikkeling voor de Waalsprong. Eerst zal ik een heel kort schets geven van de huidige visie die de gemeente voor de Waalsprong voor ogen heeft en daarna de ontwikkeling van die visie door de jaren heen. De visie van de gemeente op de ontwikkeling van de Waalsprong is door de jaren op bepaalde punten veranderd: enerzijds omdat de gemeente heeft geluisterd naar inspraak van burgers en private instellingen en anderzijds omdat ze soms simpelweg door de landelijke of rechterlijke macht gedwongen werd een andere houding aan te nemen, of omdat de fysieke realiteit haar daartoe dwong.

2.1.1. De Waalsprong; meer dan tien jaar op de tekentafel

In 1998 worden delen van de gemeentes Bemmel, Elst en Valburg geannexeerd door de Nijmegen. Daarmee wordt Nijmegen-Noord gecreëerd en het oppervlak van de gemeente in een klap met 30% vergroot. De vergroting van de gemeentegronden is vereist vanwege de toegenomen woningnood in de stad (Buursink & Van Dinteren, 2005). Deze gemeentelijke herindeling en de woningnood vergen een nieuw plan voor de ontwikkeling van de Waalsprong waar al langer over is nagedacht. De gemeente Nijmegen geeft in 2003 het Voorkeursmodel Waalsprong uit. De plannen en visies op de Waalsprong die hierin gegeven zijn vormen de basis voor hoe de Waalsprong volgens de laatste plannen en visie uitgevoerd zal worden. Het Voorkeursmodel is in dit hoofdstuk daarom ook uitgangspunt.

In de eerste jaren van het nieuwe millennium komt een nieuw collegeakkoord tot stand, waarop de gemeente besluit '(…) dat een actualisatie van het ruimtelijk beeld [van de Waalsprong] gewenst was' (Gemeente Nijmegen, 2003). Een uitspraak van de Raad van State in mei 2001 leidt tot een nieuw milieueffectenrapport over de gevolgen van de Waalsprong, dat in mei 2002 klaar is. Dat rapport wordt ter inzage beschikbaar gesteld, waarop 'veel belangrijke reacties' komen, die uiteindelijk tot het definitieve Milieueffectrapport Waalsprong in 2003 leiden. Naast deze milieueffecten en het nieuwe collegeakkoord is ook gekeken naar de financiële haalbaarheid en de sociaal maatschappelijke overwegingen, en daarop is het Voorkeursmodel Waalsprong gebaseerd: 'Sturend daarbij was het Milieueffectrapport Waalsprong 2002 en het nieuwe collegeakkoord' (Gemeente Nijmegen, 2003). De basis voor dit nieuwe ruimtelijke beeld vormen vier uitgangspunten: zuinig omgaan met schaarse ruimte, de identiteit van het gebied versterken, een betere bereikbaarheid van de Waalsprong en meer variatie in het nieuwe gebied. Er zijn twee pijlers in de plannen voor de Waalsprong. Ten eerste het idee dat de Waalsprong in het perspectief van de totale stad gezien moet worden, een niet door de Waal verdeelde stad die de rivier omarmt (Gemeente Nijmegen, 2003). Die pijler zal ik in onder het kopje *2.2. De Waal: van ruimtelijke grens naar blauw stadshart* beschrijven. Daarnaast is het 'Betuwse landschap' leidraad; de pijler die in deelvraag een centraal staat. Beide factoren dragen bij aan het creëren van een *eigen* karakter van het gebied, zo staat in het rapport.

Vooraf gegaan aan het milieueffectenrapport en het Voorkeursmodel 2003 zijn enkele plannen die mijns inziens niet los gezien kunnen worden van het uiteindelijke plan voor de Waalsprong dat er nu ligt. Temeer daar de gemeente altijd heeft aangegeven dat de ontwikkeling van de Waalsprong een proces van 'groeien in stappen' is, waarmee wordt bedoeld dat modellen en plannen niet vaststaan, maar juist onderhevig moeten zijn aan inbreng van derden en verandering. Daarom is het mijns inziens van belang de ontwikkeling van de plannen zo uitvoerig mogelijk te beschrijven. Evenwel blijft het Voorkeursmodel 2003 de ruggengraat van de visie en het plan Waalsprong.

2.1.1.1. Het Land over de Waal: Nijmegen springt

Het concept structuurplan *Het Land over de Waal* (1994) vormt mijns inziens het zinvolle uitgangspunt voor de analyse van de gemeentelijke visie op de ruimtelijke ontwikkeling van de Waalsprong, omdat de visie en het plan daarin voor het eerst gestructureerd geformuleerd worden. Directe aanleiding voor dit structuurplan is de Vierde Nota Ruimtelijke Orde Extra; de stadsregio Arnhem-Nijmegen is een van de aangewezen locaties in dit beleid van stedelijke vernieuwing en de uitbreiding van voorzieningen. Steden worden in deze nota als motoren van de economie gezien: de Waalsprong moet dergelijke stedelijke functies voor Nijmegen uitbreiden (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1991). Daarbij is de nadruk van de rol van de economische groei van Nijmegen van belang: 'functies als wonen, bedrijvigheid, recreatie, natuurontwikkeling zijn [in de Waalsprong] zodanig gesitueerd dat zij een bijdrage leveren aan de versterking van het economische klimaat'. Maar 'ook al gaat het op de eerste plaats om een stedelijke uitbreiding, dit kan gepaard gaan met respect voor de aanwezige natuurwaarden' (Gemeente Nijmegen, 1994). De Waalsprong wordt ontwikkeld aansluitend op het stedelijke gebied van Nijmegen, met een sterke focus op stadsuitbreiding vanuit een economisch oogpunt. Volgens het structuurplan is er wel aandacht voor de veranderingen, kansen en beperkingen die de uitbreiding voor de dorpen Lent, Oosterhout en Ressen met zich mee brengen, maar niettemin blijft de uitbreiding van stedelijke economische functies en het verbeteren van de regionale concurrentiepositie van Nijmegen het uitgangspunt. Dat betekent dat moet worden voldaan aan wat 'de markt' vraagt, oftewel de wijk moet economisch functioneel zijn. De invloed van het nationale beleid volgende op de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening is evident. Niet voor niets is de uitgangspositie van het Structuurplan de 'Waalsprong als KAN/VINEX-locatie' (Gemeente Nijmegen, 1994).

De Waalsprong is in het Concept Structuurplan in de vier in de onderstaande tabel genoemde hoofdelementen onderverdeeld worden. Door deze functionele indeling kan de doelstelling behaald worden, waarmee getracht wordt bewoners naar de wijk te trekken. Er dient afstemming met de wensen van de inwoners van Lent te zijn wat betreft de stedelijke uitbreiding: 'Er is nader overleg nodig met bijvoorbeeld de dorpsraden om [dit, T.V.] te kunnen bepalen' (Gemeente Nijmegen, 1994). Qua voorzieningen moet de Waalsprong echter ondergeschikt blijven aan de binnenstad en de dienstenverlening aldaar niet in de wielen rijden, hetgeen mijns inziens problemen oplevert voor de kwaliteitsverbetering van nieuwbouw, aangezien er daar minder voorzieningen gerealiseerd kunnen worden. Er is evenwel een wijk- of stadsdeelcentrum dat in het midden van de Waalsprong moet komen te liggen, nabij het station te Lent.

Stadseiland	Vormt '(…) de uitbouw en herstructurering van het glastuindorp Lent'. In dit deel zal een laagbouwmilieu met een relatief grote dichtheid van circa 30 woningen per ha in stedelijke sfeer en met een stedelijk leefmilieu worden ontwikkeld. Volgens de gemeente moet echter gewaakt worden voor een vage identiteit en weinig oriëntatiemogelijkheden
Dorpenzone	Een landelijke karaktersitiek vormt de wervende kracht voor meer suburbane huishoudens in dit deel. Er is meer plaats voor ruimtelijk wonen, getuige de lagere dichtheid van circa twintig woningen per ha, en veel groen
Landschapszone	Verbindt de Dorpenzone met het Stadseiland en moet het uitloopgebied van de inwoners van de Waalsprong worden. Naast de drie te graven plassen is er veel aandacht voor groene ruimten en recreatieve functies
Stads-as	De bruggenbouwer naar de bestaande stad: 'De Stads-as (…), gelegen op het tracé van de autosnelweg Arnhem-Nijmegen vormt, in het verlengde van de Graafsweg en Oranjesingel, de verbindende schakel tussen de bestaande stad, het nieuwe stadsdeel en de regio'.

In terminologie wordt heel duidelijk een strikt functionele scheiding gemaakt tussen het meer stedelijk wonen en de stadse kenmerken in het Stadseiland rond Lent en de dorpse, ruimtelijke en groene kenmerken van wonen in de Dorpenzone, wat in de huidige plannen Oosterhout wordt genoemd. Die functionele verdeling is ook in de huidige visie en plannen nog terug te zien, hoewel in vocabulaire minder duidelijk als zodanig geuit. Niettemin bedient de gemeente zich duidelijk van een tegenstelling tussen stad en dorp in haar terminologie. Zo wordt een deel van deze stedelijke uitbreiding de Dorpenzone genoemd. Dat is een duidelijk retorisch middel, want in wezen zijn de wijken De Boomgaard en De Elten in die zone geen dorpen, maar onderdeel van de stad Nijmegen. Er blijkt dus een andere reden te zijn om te verwijzen naar het dorpse karakter van wonen; namelijk het verwijzen naar het oorspronkelijke dorpse karakter van het gebied om woningen te kunnen verkopen. Markant is evenwel dat precies in het gebied waar een deel van de Dorpenzone eind jaren negentig gerealiseerd is, daarvoor geen dorp heeft gelegen, en dat het dorp met de meest kenmerkende identiteit – namelijk Lent – juist centraal in het sterk stedelijke Stadseiland komt te liggen. Tekenend is ook dat de gemeente keer op keer benadrukt dat deze dorpskenmerken en het dorpse karakter van Lent behouden blijven, maar het is maar zeer de vraag of dit planmatig uitvoerbaar is. Hier is eerder sprake van een retorische rechtvaardiging van een stedelijke uitbreiding in landelijk gebied. Hoewel de vier hierboven genoemde hoofdelementen in de huidige plannen grofweg nog aanwezig zijn, kunnen er enkele verschillen opgemerkt worden, die ik later in dit hoofdstuk zal aanstippen.

2.1.1.2. Het Land over de Waal: Nijmegen landt

Het structuurplan is geschreven vanuit het oogpunt van de gemeente die reageert op nationaal beleid, waarvan het doel is om de stadsregio Arnhem-Nijmegen economisch beter te laten functioneren; het bevorderen van het economische potentieel is leidraad. Nijmegen springt over de Waal om eigen ruimtelijke problemen het hoofd te bieden en door een grootschalige en prestigieuze stedelijke uitbreiding haar potentieel te vergroten. In het volgende zal ik betogen dat daarin echter te weinig rekening is gehouden met waar de springende stad terecht komt. Namelijk met de al bestaande structuur en het karakter van het gebied ten noorden van de Waal rond het dorp Lent.

A. Van Kuijk en J. Wabeke van het Gelders Genootschap hebben in 1995 een studie gedaan naar de structuur en het beeld van het plangebied van de Waalsprong en kwamen daarin tot drie kenmerkende thema's: de waterbeheersing, de tuinbouw en de infrastructuur

(Van Kuijk & Wabeke, 1995). Toegepast op de Waalsprong komen zij tot enkele belangrijke structuren en structuurdragers in het gebied. Wat betreft de waterbeheersing kenmerken volgens hen de afwateringssloten zoals de Veloren Zeeg, de terpen en woerden waarop boerderijen liggen, de kolken als gevolg van dijkdoorbraken, de dijken zelf en de verloren trekvaart De Grift het beeld van het gebied. De Grift was in de 17e eeuw gegraven om trekvaart tussen Lent en Arnhem mogelijk te maken. Later werden delen gedempt en fungeerde het niet meer als infrastructurele verbinding, maar bleef het een kenmerk van het gebied rond Lent. In 1930 werden de laatste delen gedempt en werd over de voormalige trekvaart het tracé van de snelweg tussen Nijmegen en Arnhem gebouwd.

De overslaggronden in het gebied, die als gevolg van de ettelijke dijkdoorbraken zijn ontstaan, maken tuinbouw mogelijk en vooral vanaf 19e/20e eeuw zijn veel kassen gebouwd, waarmee de tuinbouw erg kenmerkend voor het gebied is geworden. 'Het beeld van een "glazen dorp" is sterk aanwezig in de buurtschap Vossenpels ten noordoosten van Lent' (Van Kuijk & Wabeke, 1995). Voor dit kenmerk van glazen dorp is geen ruimte in het nieuwe gebied en er wordt nauwelijks rekening mee gehouden en mondjesmaat aan gerefereerd. Het Land over de Waal als tuinbouwgebied is niet meer, behoudens enkele verwijzingen naar dit kenmerk door middel van straatnaambordjes: ik zal op dit punt later terugkomen.

Gebaseerd op de historische waarden en kijkend naar het concept Structuurplan Waalsprong geven Van Kuijk en Wabeke advies voor een ruimtelijk inrichting van de Waalsprong met meer oog voor de al bestaande structuren en identiteit van het gebied dan in het Structuurplan uit 1994 blijkt. Wat betreft Lent wijzen zij op het inzetten van de Grift als drager in de stadsas. 'In tegenstelling tot het bovenstaande wordt in het concept Structuurplan de dijk opgevat als drager van een nieuw patroon' (Van Kuijk & Wabeke, 1995). Dat is volgens de auteurs vreemd. De dijk moet een zelfstandig element blijven. De overblijfselen in Veur-Lent aan de dijk zoals de Veerdam, de aanlegplaats van de voormalige veerpont, zijn de moeite waard behouden te blijven.

Voor het deelgebied Ressen, grofweg het uiterste noordoosten, bevelen de auteurs aan dat voorzien wordt in het intact laten van het historische dorp Ressen als cultuurhistorische enclave, waarbinnen nieuwbouw tot een minimum moet worden beperkt. 'Een passende begrenzing van het oude dorp kan verkregen worden d.m.v. de aanleg c.q. het handhaven van boomgaarden rondom het dorp. Deze ondersteunen de karakteristiek van het dorp en van het landschap van het Land over de Waal' (Van Kuijk & Wabeke, 1995). De Woerdsestraat en Ressense Wal, zeer oude straten, of linten, die vanuit Ressen naar Nijmegen leiden, kunnen als structurerende elementen worden gebruikt.

Het advies voor de indeling van Oosterhout ten slotte is als volgt: de Rietgraaf – een verloren waterstroom – vormt een belangrijke drager in het gebied. 'Deze waterloop kan worden aangewend als de oostelijke begrenzing van het nieuwe woongebied van Oosterhout. De Griftdijk blijft dan duidelijk een lijn buiten de kom van Oosterhout en het Landgoed Oosterhout behoudt zijn huidige positie als oostelijke hoeksteen van Oosterhout' (Van Kuijk & Wabeke, 1995). Dit landgoed vormt een aanknopingspunt voor de ontwikkeling van een ruimtelijke stijl van 'parkachtig' wonen in het gebied.

In 1995 wordt het Concept Structuurplan herzien met een Nota van Wijzigingen (1995), als het gevolg van inzichten uit nieuwe studies, zoals die van het Gelders Genootschap, en inspraak van belanghebbenden zoals burgers en private instellingen. Het nationaal beleid ten aanzien van de Vierde Nota Ruimtelijke Orde Extra blijft echter richtinggevend. Wat hier van belang is, is het feit dat de gemeente nu klaarblijkelijk een meer organische vorm van planning en gebiedsontwikkeling voor ogen heeft, getuige het aanpassen van visie en plan na inspraak van derden. Zo zijn in de huidige plannen een aantal van de door Van Kuijk en Wabeke aangedragen dragers opgenomen. Maar de gemeentelijke organische visie op plannen wringt echter in zekere zin met het dwingende nationale Vinex-beleid. Waar

mogelijk zijn in het plan echter aanpassingen gemaakt, ook omdat sinds 1995 een gemeentelijke herindeling plaatsheeft, die de grenzen van de Waalsprong enigszins terugbrengt. Daarop heeft de gemeente het plan opnieuw moeten aanpassen: dat zal ik in het volgende kopje beschrijven.

2.1.1.3. Voorkeursmodel Waalsprong

Op het plan dat in het Concept Structuurplan en de herziening uit 1995 uiteen is gezet komt veel kritiek. Na het daaraan gekoppelde herziene milieurapport en de gemeentelijke herindeling uit 1995 wordt in 2003 een nieuw plan en visie geformuleerd: het Voorkeursmodel Waalsprong (Gemeente Nijmegen, 2003). Een belangrijke verandering ten opzichte van het Structuurplan is dat nu veel aandacht is voor de cultuurhistorische waarde van het oorspronkelijke gebied in het nieuwe plan. **(zie afbeelding 2.1)** Dat heeft mijns inziens met veranderingen op het niveau van meer algemeen gemeentelijk beleid te maken, waar ik verder in dit hoofdstuk nog op terug zal komen. Opvallend is dat in de Voorkeursmodel de invloed van streek- en situatie-eigen gemeentelijk beleid groter is geworden ten opzichte van algemeen landelijke richtlijnen. 'Tegelijkertijd is in het Voorkeursmodel meer aandacht besteed aan de identiteit en het eigen karakter van de Waalsprong. In het Voorkeursmodel wordt, sterker dan in het Structuurplan, uitgegaan van het Betuwse landschap, waardoor de Waalsprong sterker geworteld wordt in de ondergrond en (cultuur)historie van het gebied´ (Gemeente Nijmegen, 2009). Wat betreft de strategische opgaven is niets veranderd sinds het Concept Structuurplan; nog steeds moeten wervende woonmilieus gecreëerd worden in de Waalsprong, die duidelijk samenhang met de bestaande stad moet vormen, in het project moet oog voor duurzaamheid zijn, en de Waalsprong moet op basis van het idee van 'groeien in stappen' worden ontwikkeld. Om deze opgaven het hoofd te bieden zijn in het Voorkeursmodel vier alternatieven gegeven voor de in het Structuurplan en de Milieurapportage voorziene activiteit, waarvan de eerste drie corresponderen met de in het Concept Structuurplan geformuleerde strategische opgaven *Horen bij de stad, Wervende woonmilieus* en *Duurzaamheid*. **(zie afbeelding 2.2.)**

Het alternatief *Horen bij de stad* gaat uit van een grote variatie in dichtheden en de ontwikkeling van de multifunctionele kernen te Lent en De Grift. Dit alternatief biedt goede mogelijkheden voor behoud van grote cultuurhistorische structuren (Gemeente Nijmegen, 2003). Er moet nieuwe identiteit gevormd worden, die moet voortkomen uit een zinvolle combinatie van de bestaande identiteit van het gebied en de veranderende ruimtelijke omstandigheden. De Waalsprong moet bij Nijmegen horen en geen 'wijk achter de dijk' worden. Het alternatief *Wervende woonmilieus* is vrijwel uitsluitend gericht op ontwikkelen van de gewenste woonmilieus, met een nadruk op afzonderlijke woonbuurten. Dat resulteert in een groot ruimtebeslag voor wonen, waardoor slechts het behoud van kleine cultuurhistorische en archeologische elementen mogelijk is (Gemeente Nijmegen, 2003). Dit alternatief voorziet vooral in het aantrekken van potentieel kritische kopers.

Naast deze twee alternatieven worden in het Voorkeursmodel ook *Stad aan de rivier* en *Duurzaamheid* geformuleerd; de huidige plannen vertonen grote overeenkomsten met deze twee alternatieven.

Duurzaamheid: zowel in ecologisch, als sociaal-maatschappelijk, opzicht mag de volgende generatie niet opgescheept worden met het gevaar te voorzien in hun eigen behoeften. 'Kernpunt vormt de wens om met de Waalsprong een bijdrage te leveren aan een sociaal duurzame maatschappij, waarin men verantwoordelijkheid voelt en neemt voor de sociale en fysieke omgeving' (Gemeente Nijmegen, 1994). Dit alternatief gaat uit van een zo groot mogelijke variatie in aaneengesloten biotopen met grote, doorgaande groenstructuren. Het behoud van archeologische, cultuurhistorische en landschappelijke waarden is goed mogelijk; gebieden met hoge cultuurhistorische waarde, zoals de Dijkzone, het Landgoed

Oosterhout, de Griftdijk, de Ressense Wal, de Visveldsestraat/Zwarte Weg, de Woerdsestraat en de Rietgraaf, zijn behouden. De mogelijkheid tot het behoud van grote cultuurhistorische structuren is groter dan bij *Horen bij de stad* het geval is. De cultuurhistorische kenmerken die in dit alternatief genoemd worden komen ook in de huidige plannen terug. De woningbouwopgave is vrijwel uitsluitend op Stadseiland gelokaliseerd, hetgeen tot een sterke verdichting van dit gebied rond Lent leidt. In dat opzicht is dit alternatief een tegenhanger van *Wervende woonmilieus*, met verspreide woonfuncties. Het woonpark Ressen wordt niet bebouwd, terwijl in het deel Oosterhout ruimtelijke en groen woonfuncties aangeboden worden. Wat opvalt, is dat het creëren van wijken met een dorps woonkarakter enerzijds en de ambitie veel ruimte voor groen te creeren en het landelijk gebied te behouden anderzijds, door de gemeente in een adem genoemd worden. Maar als er, ten behoeve van de ruimte die nodig is om wijken met een dorps, ruimtelijk en groen woonkarakter in het deel Oosterhout te ontwikkelen, een sterke concentratie van de woningbouwopgave rond Lent plaatsvindt, zal het dorpse karakter van deze kern logischerwijs afnemen. Dit is een interessant punt: het toont aan dat voor het gehele gebied een meer groen, ruimtelijk, landelijk en Betuws, karakter kan worden geclaimd, maar dat dit plaatselijk, namelijk in het Stadseiland, een sterk stedelijke bebouwing ten gevolge heeft. Het streven tot ruimtelijk, groen en dorps wonen – om woningen te verkopen – en het claimen van de Waalsprong als nieuwbouw met aandacht voor groene ruimten en daarmee behoud van een Betuws karakter, leidt paradoxaal genoeg in het gebied waar het enige dorp ligt – namelijk Lent – tot een sterke verdichting en stedelijke bebouwing. Kan een dorp omgeven aan drie zijden met stedelijke nieuwbouw de dorpse identiteit behouden? Mijns inziens niet: een belangrijk kenmerk van een dorp is namelijk de open (groene) ruimte rondom de bebouwing.

De laatste plannen voor de ontwikkeling van de Waalsprong vertonen ook veel overeenkomsten met het alternatief *Stad aan de rivier*. Het alternatief voorziet in een tweede stadsbrug en de dijkteruglegging. Het zet sterk in op samenhang met de bestaande stad, door de intensivering van het centrumgebied en het zuidwestelijk verschuiven daarvan naar de rivier. In de andere alternatieven ligt het centrumgebied centraal naast Lent. Dit alternatief biedt tevens een goede overgang naar het Betuwse landschap, door het gebied ten noordoosten van het Stadseiland – Ressen – niet te ontwikkelen (Gemeente Nijmegen, 1994). Al deze kenmerken komen ook in de huidige plannen voor. Wat betreft het behoud van enkele cultuurhistorische dragers past het alternatief *Duurzaamheid* goed bij de laatste plannen.

In het beleid ten aanzien van de Waalsprong is in de periode van 1994 tot 2003 een algemene verschuiving te zien. In het Concept Structuurplan uit 1994 wordt de Waalsprong vooral gezien als een uitbreiding van het economische potentieel van de stadsregio Arnhem-Nijmegen en een oplossing voor het woningruimteprobleem. Daarin is heel duidelijk de invloed van nationaal beleid te zien; de Vinex-nota is richtingbepalend voor de manier waarop dit Structuurplan voor de Waalsprong is geschreven. In het Voorkeursmodel uit 2003 wordt de opgave van Nijmegen-Noord echter significant anders beschreven; de Waalsprong wordt gepland als een stadsdeel met een mix van wonen, economisch potentieel – maar veel minder nadrukkelijk dan in 1997 –, natuur, en met oog voor het creëren van een eigen identiteit en karakter voor de nieuwbouw. Het project van de Waalsprong wordt minder gezien als een ‘uitrollen’ van een plan tot het creëren van woonruimte en het ontwikkelen van economisch potentieel, maar veeleer als een visie met oog voor de bestaande structuur van het gebied. De invloed van het gemeentelijke ruimtelijke beleid is ten opzichte van regionaal en nationaal beleid gegroeid. Ik heb bovendien betoogd dat de tegenstelling tussen dorp en stad een duidelijke invloed heeft gehad op de gemeentelijke planvorming en dat de cultuurhistorie geleidelijk aan invloed heeft gewonnen in dit proces. Die toename zal ik in het volgende

hoofdstuk verklaren door dieper in te gaan op algemeen gemeentelijk Nijmeegs beleid ten aanzien van *beeldkwaliteit* en *duurzame ontwikkeling*.

2.1.2. Beeldkwaliteit en duurzame ontwikkeling: kansen voor de keizerstad?

De Waalsprong heeft als project met grote consequenties voor de ruimtelijke kwaliteit en indeling van Nijmegen een belangrijke plaats in de ruimtelijke ambities van de gemeente en het is zinvol nauwgezet aan te geven wat de kansen van keizerstad benoorden de Waal zijn volgens het stadsbestuur. Een project als de Waalsprong kan simpelweg niet los worden gezien van meer algemeen gemeentelijk beleid ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit en ontwikkeling; de gemeente Nijmegen streeft bij de bouw van de Waalsprong naar een helder gedefinieerde *beeldkwaliteit*. 'Het begrip beeldkwaliteit kan in algemene termen worden aangeduid als: alle aspecten die van invloed zijn op beleving van de ruimtelijke omgeving. Deze aspecten hebben te maken met structuur, identiteit en belevingswaarde van de stad' (Gemeente Nijmegen, 2003). Twee factoren zijn mijns inziens in dit beeld van belang: *duurzame ontwikkeling* (van de stedelijke groenstructuur) en *cultuurhistorie*. Beide dragen bij aan het 'verhaal' dat de gemeente wil vertellen met de Waalsprong; de beeldkwaliteit die de nieuwbouw van een herkenbare identiteit moet voorzien. Dat 'verhaal' is in algemeen te omschrijven als stedelijke nieuwbouw met een landelijke, groene en ruimtelijke allure. Een 'verhaal' dat vertelt van de band en de overgang tussen de stad Nijmegen en het landelijke Betuwe.

2.1.2.1. Duurzame ontwikkeling

In het 'verhaal' dat aan de Waalsprong wordt meegegeven zijn de kansen die de gemeente met de ontwikkeling van de Waalsprong ziet op het gebied van *'beleefbaar groen en water in de stad'* een pijler. Stedelijk groen wordt gezien als een belangrijke drager van de identiteit en kwaliteit van een stadsdeel.

> 'Met de druk op de ruimte in Nijmegen is het van belang de bestaande groene ruimten van de stad te behouden en te versterken. De combinatie van bebouwing en groen is een bijzondere karakteristiek in de stad met een specifieke verblijfskwaliteit. Wanneer er ook sprake is van een cultuurhistorische laag kan men spreken van een unieke plek' (Gemeente Nijmegen, 2004).

De Waalsprong is met zijn uitgebreide groenstructuur en de Landschapszone, alsmede de aandacht voor cultuurhistorie, zo'n unieke plek. Niettemin staat de opgave om genoeg woonruimte te creëren enigszins op gespannen voet met de wens veel groene ruimtes te realiseren ten noorden van de Waal, laat staan de bestaande landschappelijk structuren intact te laten. Een spanning die in de ontwikkeling van de Waalsprong naar de voorgrond treedt: 'Er zijn boeiende contrasten: enerzijds de verstedelijking van Koers West, Stadscentrum en Waalsprong, anderzijds de grote kwaliteit van het open rivierenlandschap. Niet voor niets stelt het College voor om de komende jaren prioriteit te geven aan de uitwerking van deze opgave' (Gemeente Nijmegen, 2005). Deze spanning tracht de gemeente op te lossen door de functies wonen en groene ruimtes te koppelen. Het verlies daardoor van het oorspronkelijk ruimtelijke, landelijke karakter van het gebied wordt gerechtvaardig door dit groene en ruimtelijke karakter van het wonen in de Waalsprong te representeren als een opnemen van de oude 'Betuwse' identiteit van het gebied in het nieuwe 'verhaal van de stad': een opname van het landelijke in de stedelijke nieuwbouw, middels groene ruimtes waarmee gerefereerd wordt naar de verleden werkelijkheid van de Betuwse identiteit.

Beide zaken kunnen uiteraard met elkaar samen gaan, maar het feit dat er in de Waalsprong ruimte is voor groen en natuur is geen waarborg voor een behoud van het oorspronkelijke landelijke en Betuwse karakter van het gebied. De tuinbouw in kassen wordt zowel in literatuur, als door inwoners van Lent, gezien als een belangrijk kenmerk van het

gebied (Van Kuijk & Wabeke, 1995). Maar, ‘vanwege de Waalsprong-plannen waarin 12.000 woningen gerealiseerd moeten worden, worden in Lent en omgeving kassenbedrijven uitgekocht’ (Gemeente Nijmegen, 2004). De **afbeelding 2.3** toont haarfijn aan dat het aandeel stedelijk groen procentueel vrijwel gelijk blijft, maar dat het aandeel van de tuinbouw in het gemeentelijke landoppervlak sterk vermindert als gevolg van de stadsuitbreiding in de Waalsprong.

Tevens toont de kaart aan dat juist rond het tuindersdorp Lent een sterke bebouwingsverdichting optreedt, ook in het gebied de Vossenpels ten oosten van de oude kern. Juist dat gebied is door Wabeke gekenmerkt als de plek waar veel tuinbouw en kassen staan. Beargumenteert zou kunnen worden dat met de Waalsprong daarmee een belangrijk kenmerk van het dorpse, landelijke en ‘Betuwse’ oorspronkelijke karakter rond Lent effectief verdwijnt. De zaak is echter genuanceerder. Er is namelijk een verschil tussen de tuinbouw in kleinere kassen en de daarvoor in de plaats gekomen massale potgrondproductie vanaf de jaren zestig. De enorme toename van kassen op dat moment geven Lent de aanblik van een ‘glazen dorp’. Het oorspronkelijke karakter van Lent als tuindersdorp met kleinschalige verbouwing is al in de jaren zestig verdwenen. Ik kom daar later uitgebreider op terug. Hoe dan ook: land- en tuinbouwgrond (geel) verdwijnt ten behoeve van wonen (oranje) en stedelijk groen (groen) in de Waalsprong.

De Waalsprong als geheel wordt als dorps en ‘Betuws’ gerepresenteerd door te wijzen op de het ruimtelijke, groene en dorpse wonen, maar dat ligt vooral in het nieuwe woongebied Oosterhout. Het ‘landelijke’ karakter rond Lent verandert drastisch. Ruimte voor stedelijk groen en ruimtelijk wonen betekenen dus geen strikt behoud van het oorspronkelijke landelijke Betuwse karakter van het gebied ten noorden van de Waal. Dat is ook niet het doel van de gemeente. Een analyse van het gemeentelijk beleid ten opzichte van de cultuurhistorie in de stedelijke ruimte verduidelijkt dit.

2.1.2.2. Cultuurhistorie: een zaak van de gemeente?

In de Kadernota Beeldkwaliteit *Nijmegen over de brug* uit 2003 wordt aangegeven wat de beeldkwaliteit volgens de gemeente inhoudt: ‘De grondgedachte van de nota is dat de cultuurhistorie, als dynamisch gegeven, de rode draad is bij de ontwikkeling van de stad in verleden, heden en toekomst’ (Gemeente Nijmegen, 2003). Deze tendens is ook terug te zien in het Voorkeursmodel uit 2003, zoals ik hierboven heb aangegeven. Hoewel de inbreng van burgers, experts en private instellingen gehoord wordt, ziet de gemeente zichzelf niettemin als de instantie die de cultuurhistorische waarde van de stedelijke ruimte bepaalt; een oordeel dat normatief is. Dat is op zich logisch; de gemeente fungeert als een overkoepelend orgaan dat het algemeen belang, waarvan de cultuurhistorie mijns inziens onderdeel is, dient. De belangrijke vraag die niettemin gesteld moet worden is hoe de gemeente de cultuurhistorie in een project van stedelijke vernieuwing wil opnemen? Hoe past ‘het oude’ binnen ‘het nieuwe’, welke keuzes worden daarin gemaakt en waarom?

Ten behoeve van het faciliteren van het belang van de cultuurhistorie in het beeld van de stad en in bouwplannen heeft de gemeente het project *Het geheugen van de stad* opgestart, ‘als een van de belangrijkste speerpunten van het programma Cultuurhistorie’ (Gemeente Nijmegen, 2003). Daaraan gekoppeld is een zekere paradigmaverandering binnen de Monumentenzorg. Niet zozeer het conserveren en beschermen, maar veeleer het ‘actief [deelnemen] aan de levendige ontwikkeling van de stad’ is uitgangspunt van de zorg voor de monumenten. ‘Leidraad hierbij is het besef dat het cultureel erfgoed (en bewustzijn) alleen kan voortbestaan wanneer het deel uitmaakt van de voortdurende veranderingen van de stad. Met de kennis van de architectuurgeschiedenis, stedenbouwkundige ontwikkeling en historische gebeurtenissen kan de eigenheid van de plek de basis vormen voor nieuwe ontwikkelingen’ (Gemeente Nijmegen, 2003). De gemeente Nijmegen staat duidelijk een

beleid van behoud van ‘het oude’ voor enkel in de context van ‘het nieuwe’. Of in minder abstracte termen: er wordt niet vastgehouden aan het idee dat iets uit de verleden werkelijkheid in essentie behouden kan worden, maar dat oude gebouwen en structuren altijd bezien moeten worden in de huidige tijd en de contemporaine omgeving. Zie voor een meer uitgewerkte beschrijving van een dergelijk proces. T. Vries (2010).

Deze beleidsvisie lijkt uitstekend aan te sluiten bij de ontwikkeling van de Waalsprong; het voorbeeld bij uitstek van Nijmegen als een veranderende en groeiende stad. Maar is het culturele erfgoed in het nieuwe stadsdeel echt leidraad? Duidelijk is dat in de visie en het plan voor de Waalsprong regelmatig gerefereerd wordt aan cultuurhistorische dragers en het belang daarvan in de planning van de wijken **(zie afbeelding 2.4)**. Het ‘oude’ karakter van het gebied kan volgens de gemeente Nijmegen in essentie niet behouden worden te midden van de nieuwe stadsuitbreiding, maar het kan wel opgenomen worden in ‘het verhaal van de stad’ dat het stadsbestuur wil vertellen. Dat heeft de gemeente samengevat onder het motto ‘inspiratie’, waaronder ‘de cultuurhistorische kennis [wordt] gebruikt om de specifieke kenmerken van de omgeving te laten weerklinken in nieuwe ontwikkelingen. (…) Op deze wijze wordt de cultuurhistorie gebruikt om ‘nieuwe’ expressie te vinden voor ‘oude’ verhalen en vormen’. Samen met de motto’s ‘kennis’ en ‘visualisatie’ vormt ‘inspiratie’ ‘het verhaal van de stad’ (Gemeente Nijmegen, 2003). Dit ‘verhaal’ is mijns inziens evenwel volledig contemporain; er bestaat geen band met de verleden werkelijkheid, maar er worden slechts abstracte verwijzingen gemaakt naar een, in het geval van de Waalsprong, in essentie verzonnen oorspronkelijk ‘Betuws’ karakter van het gebied ten noorden van de Waal.

Gekoppeld aan deze kwestie is het vraagstuk over authenticiteit: doen de verwijzingen naar ‘het oude’ wel recht aan de verleden werkelijkheid? Die vraag speelt ook in het geval van de Waalsprong en het ‘Betuwse’ karakter van het gebied benoorden de Waal. Het is verraderlijk om als onderzoeker dergelijke vragen over authenticiteit te beantwoorden, aangezien het antwoord vaak in een waardeoordeel dreigt te vervallen. Ik zal me daarom onthouden van het vellen van een dergelijk waardeoordeel, maar slechts kritisch kijken naar welke keuzes er gemaakt zijn in het proces van het opnemen van de cultuurhistorie in de Waalsprong, en vooral hoe deze keuzes gerechtvaardigd zijn (of niet) door de gemeente. Daarbij is mijns inziens van groot belang of deze keuzes overeenkomen met de meningen van de inwoners van het gebied waar wordt ingegrepen: het is hun thuis dat verandert.

De gemeente beziet het concept authenticiteit in een ander licht: zij is van mening dat de verwijzingen naar ‘het oude’ wenselijk zijn in hoeverre ze volgens haar functioneel – dat wil zeggen of ze volgens de gemeente bijdragen aan het ‘verhaal’ – opgaan in de nieuwbouw. Of de burger deze verwijzingen begrijpt, wenselijk vindt of herkend speelt geen rol in deze ‘planner’s eye view’. Volgens de gemeente moeten de wenselijkheid en geslaagdheid van de verwijzingen naar verleden periodes vooral bezien worden in het kader van ‘actuele culturele ontwikkeling’; in het kader van de associatie met de contemporaine ruimtelijke en maatschappelijke omgeving: ‘De kracht of de kwaliteit van een bouwwerk ligt echter vooral in de wijze waarop die verwijzingen en associaties worden verwerkt en geïnterpreteerd binnen het kader van de actuele culturele ontwikkelingen (…)’ (Gemeente Nijmegen, 2004). Een nieuw bouwwerk kan geïnspireerd zijn op ‘het oude’, maar wordt niet gezien als een simpele imitatie. Het ‘oude’ – of het nu behoud, of zinvolle reconstructie betreft – is alleen wenselijk in zoverre het correspondeert met het idee, of het verhaal, dat met de nieuwbouw wordt verteld. De gemeente lijkt daarmee rekening te houden met academische discussies omtrent reconstructie, imitatie en authenticiteit. Zo ziet de Nederlandse architectuurhistoricus Wim Denslagen eenzelfde rol weggelegd voor het behoud en de reconstructie van het ‘oude’ in nieuwbouw (Denslagen & Gutschow, 2005). De visie van de gemeente op reconstructie, behoud en imitatie is ruwweg hetzelfde: er is geen plaats voor simpele, historiserende imitatie, maar de associatieve verwijzingen naar verleden periodes en stijlen zijn enkel van

toegevoegde waarde in hoeverre ze bij het karakter, of verhaal, dat aan de nieuwbouw wordt meegegeven, passen.

2.1.2.3. Cultuurhistorie en het plan de Waalsprong

In het voorgaande heb ik het algemene beleid van Nijmegen ten aanzien van cultuurhistorie en de daaraan gekoppelde vraagstukken van reconstructie, behoud en imitatie geanalyseerd. Maar hoe past de Waalsprong hier specifiek in? Welk(e) 'verleden(s)' wil de gemeente in de Waalsprong herinneren en visualiseren? En wellicht belangrijker nog; waarom dat (of die) verleden(s)? In de Waalsprong is een in de toekomst gewenste beeldkwaliteit van het gebied als uitgangspunt van de planvorming en uitvoering genomen. Dat komt omdat de gemeente het als een ontwikkelingsgebied heeft geclassificeerd: 'Ontwikkelings- en transformatiegebieden zijn gebieden waar ontwikkelingen worden verwacht en waarbij de functies en de stedenbouwkundige structuur sterk gaan veranderen, zodat ook de beeldkwaliteit sterk verandert. Een voorbeeld van een ontwikkelingsgebied is de Waalsprong' (Gemeente Nijmegen, 2004). De gebieden die onder de ontwikkelingsfase vallen zijn overgangsgebieden, en de cultuurhistorische waarde van het oorspronkelijke gebied zal geïnventariseerd en op waarde geschat worden. Cultuurhistorie is in het creëren van de gewenste beeldkwaliteit zeer interessant, maar daarnaast 'moeten nieuwe ontwikkelingen een impuls krijgen die niet op de oude eigenschappen van het gebied zijn gebaseerd, maar juist op het nieuwe functioneren ervan' (Gemeente Nijmegen, 2004). Samen moeten 'nieuw' en 'oud' – de bouwstenen en de nieuwe functies – een geheel vormen dat functioneert zoals de gemeente de beeldkwaliteit van het gebied voorstaat. Er wordt een 'verhaal' verteld, een identiteit gecreëerd, waarin cultuurhistorische dragers een plaats kunnen hebben, maar alleen in de mate waarin ze volgens de gemeente waardevol in relatie staan tot de contemporaine omgeving. Dat 'verhaal' is in de Waalsprong algemeen te omschrijven als stedelijke nieuwbouw met een landelijk, groen en ruimtelijke allure.

Om dit 'verhaal' en de rol van de cultuurhistorie daarin te analyseren heb ik Ceesjan Frank, als adviseur op het gebied van cultuurhistorie betrokken bij het project Ruimte voor de Waal, geïnterviewd. Het project Ruimte voor de Waal omhelst het terugleggen van de dijk bij Lent en het graven van een nevengeul in het kader van een Europees tegen wateroverlast. In het kader van dat project heeft hij de cultuurhistorie van het gebied in de dijkterugleggingszone geanalyseerd. Cultuurhistorie heeft nu de tijd mee in Nijmegen en wint aan invloed in de plannen van de Waalsprong volgens Frank Hij licht het gemeentelijke beleid ten aanzien van de rol van cultuurhistorie in de Waalsprong toe: Van groot belang is volgens hem het feit dat de gemeente de grote verandering in het gebied rond Lent, het feit dat daar veel zal verdwijnen, wil compenseren om middels de opname van de cultuurhistorie in de planvorming het gebied een herkenbare identiteit mee te geven (Interview Ceesjan Frank, 23-03-2011). Er wordt tegemoet gekomen aan de bewoners die hun thuis zien veranderen. Daarbij zijn de burgers niet direct betrokken bij de planvorming, maar de inwoners zijn wel geïnformeerd over de cultuurhistorie van het gebied en de plaats daarvan in de planvorming middels projecten als Lentereiland. Echter, ik wil erop wijzen dat het toewijzen van de cultuurhistorische waarde van het gebied en de beslissing tot het inzetten van bepaalde elementen in de plannen het werk is van voor de gemeente werkende academici, zoals historici en planologen (Interview Ceesjan Frank, 2011).

Frank vindt dat meer naar de burger had kunnen worden geluisterd. Echter, dat dit niet is gebeurd heeft te maken met het proces van planning. De gemeente heeft dat proces uitbesteed aan Royal Haskoning, die een hoop onderzoek ook op cultuurhistorisch gebied hebben gedaan. Dat onderzoek was vrij academisch van aard, waarbij een globaal beeld van het verleden en de cultuurhistorie van het gebied is beschreven. De gemeente heeft zelf als vergelijking en toetsing ook cultuurhistorisch onderzoek gedaan, opgeschreven in het rapport

‘Cultuurhistorie langs de dijk’. Daarin komt de gemeente tot een aantal belangrijke cultuurhistorische thema’s, te weten water, de militaire geschiedenis, wonen en werken en de infrastructuur, die ook als zodanig in de uiteindelijke plannen zijn opgenomen; Van Kuijk en Wabeke onderscheiden grofweg dezelfde thema’s (Van Kuijk & Wabeke, 1995). Het uiteindelijke plan heeft qua invloed van de cultuurhistorie dus een sterk academisch karakter. Daarna is met dit plan naar de burger gegaan, middels het Lentereiland project (2010), waarbij deze werd geïnformeerd, maar geen directe stem meer had in de vorming van de plannen. Hier en daar zijn door lokale Lentse historici wel ideeën aangedragen die zijn opgenomen in de plannen, zoals het idee om iets met de historische aanlegplaats van het veer te doen, aldus Frank. Een dergelijk cultuurhistorisch element sluit echter goed aan bij het door academici en de gemeente als hoofdthema onderscheiden verhaal van de infrastructuur. De gemeente kent dus cultuurhistorische waarde toe; niet de burger.

2.1.2.4. Cultuurhistorie en de burger

Dat valt lang niet altijd goed bij die burger en, meer specifiek, bij de inwoner van Lent. De Waalsprong brengt volgens M. Schenkels van de Lentse Historische Kring grote veranderingen teweeg in het dorp en betekent de afbraak van het dorpse en tuinbouwkarakter. De aanblik van Lent en zijn kerken wordt getroebleerd door de nieuwbouw rond het dorp en het ‘romantische dorpsgezicht’ verdwijn, aldus Schenkels (Schenkels, 1998). Het retorische gebruik van het woord ‘romantisch’, met connotaties van open, groene en mooie ruimte, is een veelgebruikte antithese van de stedelijke ruimte die als negatief wordt ervaren. Ook wordt het verleden van de invloed van Nijmegen in Lent door Schenkels gebruikt om de huidige ontwikkelingen in een negatief daglicht te stellen. Zo worden de aanleg van de Grift en de snelweg in het verleden gezien als splijtende ingrepen die het dorp verscheurden. De nieuwste Nijmeegse ingreep in het gebied leidt volgens hem echter niet slechts tot een verscheuring van het dorp, maar tot haar einde. Het lijkt er mijns inziens erop alsof Schenkels vooral zijn ongenoegen uit omdat hij zich buitengesloten voelt: dat Lent verandert, is onvermijdelijk, maar geef de Lentenaren in die verandering tenminste een stem: ‘In 1996 fiatteerde de gemeenteraad van Nijmegen de structuurplannen voor de uitbreidingsgebieden in het “land over de Waal” (…) Om de pil [voor Lent] te vergulden werden enquêtes gehouden. Met een intelligente vraagstelling kan men de uitkomsten daarvan gemakkelijk beïnvloeden’. De Lentse protesten ten spijt ‘(…) beslisten anderen over de hoofden van de dorpelingen heen’. Juist het gebrek aan inspraakmogelijkheid is voor de Lentse historicus het probleem met de uitbreiding, niet zozeer de verandering die deze met zich meebrengt voor het gebied. Want zonder Lentse inspraak zal de verandering tot gevolg hebben dat Lent zal ophouden te bestaan: ‘Il était une fois … Lent’, treurt Schenkels (Schenkels, 1998).

De band tussen Nijmegen en Lent – namelijk dat de laatste als voedselschuur fungeerde voor de eerste – wordt door Schenkels retorisch ingezet: met de Waalsprong wordt Lents noeste arbeid in de tuinbouw en fruitteelt beloond met ‘het verjagen van alle kwekers uit Lent en daarmede gulle donateurs van de kerken en het verenigingsleven’ (Schenkels, 1998). Schenkels combineert hier twee pijnpunten: de in zijn ogen door de Nijmeegse uitbreiding weggevallen economische functie van kwekers en direct daarmee samenhangend het wegkwijnen van het sociale leven. De boodschap: de stadsuitbreiding van Nijmegen draait het *dorp* Lent de nek om, zowel in economisch als sociaal opzicht. De band tussen het stedelijke en het dorpse wordt hier dus als negatief gezien, terwijl de gemeente die juist positief inzet om de nieuwbouw in de Waalsprong een identiteit te geven. Mijns inziens is hier sprake van ‘parallel myths’; beide partijen kunnen gelijk hebben, zowel de gemeente als Schenkels, het is de context van de argumenten die verschilt. Dat de gemeente een andere mening is toegedaan is ook niet de wortel van de onvrede bij Schenkels. Het probleem is dat

hij zich als Lentenaar niet serieus genomen voelt door de andere partij: De Waalsprong is ‘bij ons, over ons, maar zonder ons’, aldus Lentenaar Schenkels (Schenkels, 1998).

Bij Schenkels argument kan echter de voetnoot geplaatst worden dat, rond de tijd dat de plannen voor de Waalsprong voor het eerst ontwikkeld zijn, er nauwelijks nog fruitteelt of tuinbouw in Lent plaatsvindt, maar vooral potgrond wordt gemaakt (Interview Ceesjan Frank, 2011). De opvallende afwezigheid van de tuinbouw in de plannen voor de Waalsprong en de afname van de identiteit van Lent als ‘glazen dorp’, hebben volgens Frank te maken met de afweging die gemaakt is over het belang daarvan in de historische gelaagdheid van het gebied (Interview Ceesjan Frank, 2011). Medewerker van de Historische Tuinderij Lent, waar de geschiedenis van Lent in de fruit- en groenteteelt wordt herinnerd en verbeeld, Paul Schoenmakers ziet eenzelfde gelaagdheid. Na de oorlog is in Lent op kleinschalige wijze tuinbouw en fruitteelt opgebloeid. Vanaf de jaren zestig, en vooral de jaren tachtig, verandert deze kleinschalige teelt in het grootschalige verbouwen van planten en produceren van potgrond in massale kassen (Interview Paul Schoenmakers, 4-04-2011). De aanblik van Lent als ‘glazen dorp’ is volgens Frank en Schoenmakers dus pas vanaf de jaren tachtig echt gerealiseerd. Er kan sterk betwijfeld worden of deze heel recente historische laag werkelijk zoveel waarde tegenover andere elementen en verhalen heeft; volgens de gemeente blijkbaar niet zoveel (Interview Ceesjan Frank, 2011).

Het verleden van de kleinschalige tuinbouw in het gebied van voor de jaren zestig heeft volgens de gemeente meer waarde. De Historische Tuinderij speelt daarin volgens Schoenmakers een belangrijke rol; daar wordt herinnerd aan dat verleden. ‘De Tuinderij ligt vlakbij de Citadel, hetgeen betekent dat de grond erg gewild is bij projectontwikkelaars. Dus eigenlijk is het bijna kapitaalvernietiging om de Tuinderij te laten staan, want het staat planologisch gezien in de weg. De gemeente heeft toch heel veel moeite gedaan om alles eromheen te plannen. De gemeente is zelf sterk van mening dat de Tuinderij waard is te behouden zoals deze nu functioneert’, aldus Schoenmakers (Interview Paul Schoenmakers, 2011). De gemeente doet dus moeite om de Tuinderij te behouden, ook als dat extra kosten met zich meebrengt, hetgeen ervan getuigt dat Nijmegen het waard vindt dit ‘verleden’ op te nemen in het ‘verhaal’ van de Waalsprong. Maar beargumenteert worden kan ook dat de gemeente met het behoud van de Tuinderij aan draagvlak onder de Lentenaren koopt. Kosten en kapitaal zijn in betekenis afhankelijk van het perspectief.

De aanblik van Lent als ‘glazen dorp’ is lang niet altijd gewaardeerd door alle inwoners van Lent, volgens Schoenmakers en Frank. Het is daarom interessant om te zien dat Schenkels het karakter van Lent als ‘glazen dorp’ dan toch inzet in zijn strijd tegen de Nijmeegse uitbreiding. Ik denk dat zijn afwijzing van de Nijmeegse uitbreiding voortkomt uit onzekerheid over de nabije toekomst van het dorp en zijn economie, en de felheid moet vooral toegeschreven worden aan sentiment als gevolg van de snelle en onzekere veranderingen in de jaren negentig. Hij geeft Nijmegen de schuld van het uitkopen en op de fles gaan van de kasbedrijven. Schoenmakers weerlegt dit:

> ‘Daarvan [de grootschalige kassen] hebben de mensen een generatie goed kunnen leven, maar inmiddels is die tijd ook voorbij. Nu moet nóg grootschaliger verbouwd worden en daar is niet genoeg ruimte voor in het gebied rond Lent. Inmiddels was het zo dat rond Lent niet echt rendabel meer geteeld kon worden. Toen de tuinders in Lent uitgekocht werden vanaf 1998 ging dat met heel erg veel emotie gepaard. Maar ze hebben goed geld ervoor gekregen en ze hadden niet meer het probleem om het bedrijf draaiende te houden. Anders waren ze nu in de problemen gekomen. In dat opzicht kwam Nijmegen net op tijd. Als Nijmegen niet was gekomen waren al die bedrijven op de fles gegaan en dan zouden de kassen wel blijven staan, maar die zouden vervallen en dat zou helemaal niks zijn’ (Interview Paul Schoenmakers, 2011).

Volgens Frank zijn de kassen zelf ook simpelweg erg moeilijk her te bestemmen. In de plannen van de gemeente blijven wel historische fruit- en tuinmuren behouden, alsmede

tuinderwoningen. Er is dus zeker aandacht aan deze laag van de geschiedenis besteed, en het verhaal van Lent als agrarische schuur van Nijmegen is ook deels ingepast, gebaseerd op de cultuurhistorische waarde die de gemeente Nijmegen heeft menen toe te kennen aan dit karakter van het dorp. Het gebied heeft vele verschillende historische lagen en het landbouwkarakter van het gebied is erg veranderlijk. De laatste fase daarvan, namelijk Lent als een 'glazen dorp', heeft blijkbaar niet zo heel veel waarde voor de gemeente in het vertellen van 'het verhaal' dat aan de Waalsprong wordt meegegeven (Interview Paul Schoenmakers, 2011). Hoewel drastisch wordt ingegrepen in het gebied, en het geheid gaat veranderen, heeft de gemeente mijns inziens – en Schoenmakers en Frank bevestigen dit – met veel aandacht voor de cultuurhistorische erfenis van de structuur en het karakter van het gebied geprobeerd een voor alle partijen – de gemeente, de nieuwe en oude inwoners van Nijmegen-Noord – een herkenbare identiteit mee te geven aan de nieuwbouw. Of die authentiek is – met andere woorden: of de inwoners die overtuigend vinden en herkennen – moet de toekomst uitwijzen.

Een beleid van duurzame ontwikkeling van de stedelijke ruimte, met een focus daarin op de groenstructuur, en de rol van de cultuurhistorie in de Nijmeegse ruimtelijke ontwikkeling, zijn de twee belangrijkste factoren van de manier waarop de Waalsprong een identiteit in de planning wordt meegegeven. Dit 'verhaal' gaat over de confrontatie tussen een oprukkende stedelijke ruimte met een landelijk en dorps gebied, waarbij de nieuwe gebiedsontwikkeling wordt gerepresenteerd als een coherente combinatie van cultuurhistorische dragers, de verbeelding van 'het verleden' en nieuwbouw, die samen een in essentie *nieuw* geheel vormen. 'Het oude' in de vorm van cultuurhistorische dragers en verbeelding van het verleden moet qua waarde en betekenis strikt bezien worden in het geheel van de stedelijke nieuwbouw die de Waalsprong moet worden. Die nieuwbouw wordt een identiteit meegegeven die in essentie stedelijk en Nijmeegs is, maar met oog voor en een inpassing van oude elementen van en verwijzingen naar een door de gemeente gedefinieerd landelijk en dorps 'Betuws' verleden. Of die identiteit ook door de toekomstige inwoners van de Waalsprong herkend wordt, is mijns inziens zeer de vraag. Want de gemeente is de initiator en het is haar perspectief dat het uitgangspunt is; de context zijn de behoeften en functies van de gehele gemeente Nijmegen en het verleden van de stad, en niet zozeer die van de Waalsprong en Lent op zichzelf staand. Ik denk dat de gemeente oprecht pogingen doet de bestaande structuur van Lent in te passen en de bewoners tegemoet te komen. Niet in de laatste plaats omdat het op dat punt in de jaren zestig met de inpassing – of beter gezegd: het verdwijnen – van dorpen als Neerbosch en Hatert fout is gedaan. Maar de gemeente zegt niettemin; *wij* hebben het fout gedaan, *wij* pakken nu tweede kans. *Wij* vinden de dijk cultuurhistorisch interessant, *wij* plannen de Waalsprong. Voor het perspectief van de Lentenaar – het Lentse 'wij' – is daarin weinig plaats.

2.1.3. Van beleid naar verstening: stedelijke planning in het landelijke Overbetuwe

In het vorige hoofdstuk heb ik uitgelegd welk 'verhaal' de gemeente met de plannen voor de Waalsprong vertelt. Vanaf de jaren negentig is onderzoek gedaan om de cultuurhistorische waarde, de beeldkenmerkende en structuur dragende elementen in Nijmegen-Noord in kaart te brengen, zoals het onderzoek door het Gelders Genootschap uit 1995. Bevindingen van deze onderzoeken zijn in bepaalde mate opgenomen in gebouwde wijken. Volgens Frank is daarbij echter te weinig aandacht besteed aan wat hij historische gelaagdheid noemt; hoe het gebied door de eeuwen heen is veranderd. De gemeente is van mening dat aandacht voor de cultuurhistorie sterk bijdraagt aan het creëren van een eigen en herkenbare identiteit van een gebied. Maar het gebied tussen Nijmegen en Elst gaat indringend veranderen als gevolg van het project de Waalsprong. Om een gebied een herkenbare identiteit te geven en waardevolle

elementen, beelden en herinneringen uit het verleden een plaats te geven, speelt cultuurhistorie in het ruimtelijke beleid van de gemeente Nijmegen een belangrijke rol, zoals uiteengezet in de Kadernota Beeldkwaliteit. Cultuurhistorie is dus sterk ingedaald in het Nijmeegse ruimtelijke ontwikkeling, 'zeker in de planvorming, in de uitwerking zie je daar heel verschillende resultaten van' (Interview Ceesjan Frank, 2011). Wat zijn die resultaten dan? Hoe wordt dit 'verhaal' dat verteld moet worden concreet in steen uitgedrukt?

Frank maakt, wat betreft aandacht voor cultuurhistorie, en het behoud en de opname van het oorspronkelijke karakter van het gebied, een onderscheid tussen enerzijds de reeds gerealiseerde wijken Visveld in Lent en De Elten en De Boomgaard in Oosterhout, alsmede de al definitief geplande in de nabije toekomst te bouwen wijken als de Laauwik en Groot Oosterhout, en anderzijds de te bouwen delen van de Waalsprong in de dijkterugleggingszone, die nog niet definitief qua plan vormgegeven zijn. Dat onderscheid hanteer ik ook in dit hoofdstuk. De eerste categorie beschrijf ik respectievelijk onder de kopjes *Visveld, De Boomgaard en De Elten, Laauwik* en *Groot Oosterhout*. Ik zal deze wijken uitdiepen omdat ze illustratief zijn voor de problematiek: de Laauwik, als overgangszone tussen het stadse Visveld en de oude dorpskern van Lent, Groot Oosterhout als nieuwbouw met dorps karakter in het noorden van de Waalsprong. Daarmee kan ik de verhouding tussen dorp en stad in zoverre die de planvorming en uitvoering van deze woonwijken vormgeeft afdoende analyseren. De tweede categorie behandel ik niet hier, maar in het hoofdstuk *De Waal: van ruimtelijke grens naar blauw stadshart*, omdat de Waal in de beeldvorming en het plan voor de dijkterugleggingszone centraal staat, en de dorp-stad tegenstelling minder

2.1.3.1. Visveld, De Boomgaard en De Elten

Voor de wijken die reeds in Nijmegen Noord zijn gebouwd, namelijk Visveld, De Boomgaard en De Elten, vindt Frank dat heel 'bescheiden' is omgesprongen met de cultuurhistorische erfenis (Interview Ceesjan Frank, 2011). Met deze ironische opmerking doelt Frank erop dat behoudens een enkel historisch paadje – de Notenlaan - de enige cultuurhistorische drager die in Visveld is opgenomen, de streekeigen lintstructuur is (Hoegen, 2008). Visveld ligt volgens hem tussen de historische en landelijke linten, maar is verder qua indeling en stijl sterk stedelijk. Frank spreekt dus met recht van een bescheiden toepassing van de cultuurhistorische erfenis, dat zijns inziens vooral te maken heeft met het feit dat de wijk in de jaren negentig is gepland; een tijd waarin veel minder aandacht is voor de cultuurhistorie in nieuwbouw **(zie afbeelding 2.5)** (Hoegen, 2008).

Toch is het interessant uit te wijden over het belang dat de gemeente aan de linten toekent, omdat het getuigt van de dorp-stad tegenstelling.

> 'De historische kernen van de dorpen in het gebied, die vaak erg klein waren, zijn uitgegroeid langs de langgerekte wegen die het gebied doorkruisen: de linten. De bebouwing langs deze linten bestaat meestal uit burgerwoningen en kleine bedrijven, overwegend met één tot twee bouwlagen onder één kap. Veel van oorsprong agrarische linten zijn later echter steeds verder verdicht, vaak met bedrijvigheid, industrie en villa´s van de welgestelde Nijmegenaren. Sommige verdichte linten zijn daardoor geheel in het stedelijk netwerk opgenomen. Dit verdichtingproces is al in de late negentiende eeuw begonnen (…)' (Nijmegen, 2004).

Er is in het gebied dus van oorsprong een onderscheid tussen meer agrarische linten, met hier en daar een pand langs de wegen, en meer verdichte kernen *tussen* de linten. Lent is een voorbeeld van een dergelijke verdichting tussen de linten, terwijl in het gebied Ressen en Oosterhout de meer 'agrarische' vorm van lintbebouwing overheerst.

Tekenend is dat de gemeente Nijmegen in bewoording een onderscheid maakt tussen Lent, waar de streekeigen lintstructuur een haast stedelijk en verdicht karakter wordt toegedicht, terwijl de linten in Oosterhout en Ressen als agrarisch worden bestempeld. Dat past haarfijn bij de in de planning en uitvoering van de Waalsprong opgenomen

functieverdeling tussen Lent als meer stedelijk en Ressen en Oosterhout als meer dorps en landelijk wonen. De beschrijving en opname van de cultuurhistorische drager de lintstructuur in de plannen en uitvoering van de Waalsprong vertoont dus duidelijk de dorp-stad tegenstelling. De lintstructuur wordt als een landelijk en Betuws landschapskenmerk gezien, maar dat onlosmakelijk verbonden is met de Nijmeegse *stads*geschiedenis: welgestelde Nijmegenaren zijn in het verleden langs de linten gaan wonen en de wegen waren uitvalswegen tussen de steden Arnhem en Nijmegen. 'De nog bestaande en herkenbare historische kernen en linten maken de geschiedenis van de stad en de stedelijke groei duidelijk' (Nijmegen, 2004). Deze erfenis getuigt van de stedelijke invloed in een landelijk gebied en past goed bij het 'verhaal' dat de gemeente met de nieuwbouw in de Waalsprong wil vertellen: de opname van landelijk en dorpse elementen in een stedelijke ruimte. Echter in Visveld is de bebouwing qua stijl en uiterlijk (zie de bovenstaande impressie) totaal anders dan de kenmerkende lintbebouwing van voorheen. Al de boerderijen langs de linten zijn afgebroken. De linten zijn wel opgenomen, maar niet de lintbebouwing, want die is verdwenen. Ik kom daar later op terug.

Wat De Boomgaard en De Elten in Oosterhout betreft is nog minder gedaan met de cultuurhistorische erfenis (**zie afbeelding 2.6).** De straatnamen verwijzen naar de geschiedenis van de fruitteelt en archeologische vondsten. Of daarmee een eigen identiteit aan de wijken wordt meegegeven is sterk de vraag. Schoenmakers vindt van niet: 'Op het moment dat je zo'n wijk als Oosterhout inrijdt en je ziet daar de Boskoopstraat, of iets dergelijks, weet je niet direct dat dat een verwijzing naar de boomgaarden die ooit dat gebied kenmerkten. Om een dergelijke verwijzing naar het verleden te begrijpen is een zekere achtergrondinformatie nodig' (Interview Paul Schoenmakers, 2011). Nieuwe inwoners hebben dergelijke voorkennis waarschijnlijk niet, dunkt mij.

De wijk is ruimtelijk en groen opgezet als een 'groene zee': ruimtelijk en groen wonen in een rustige 'woonpark'-achtige omgeving is het devies. 'Het contrast met het Stadseiland [o.a. Visveld] staat [in de opzet en het karakter van de wijk] voorop' (Gemeente Nijmegen, 1999). Het karakter van de bebouwing is geïnspireerd op de 'tuindorpen' uit de jaren dertig. 'U treft er [in De Boomgaard en De Elten] typische jaren-dertigwoningen met rode dakpannen, veel groene tuinen, hagen en intieme woonhofjes' (http://waalsprong.nl, 6-04-2011). Voor een impressie daarvan: **zie afbeelding 2.7**. Ten behoeve van het woongenot en draagvlak wordt via deze stijl verwezen naar het verleden van een streek met boomgaarden en tuinbouw. Hoe dan ook: in stijl van woonbebouwing, vorm en opzet van de ruimte zijn De Boomgaard en De Elten totaal *niet* streekeigen. Er is geen plaats voor de kenmerkende linten, de agrarische ruimten, of de streekeigen boerderijen in deze volledig verzonnen nieuwbouw. Daarmee is de authenticiteit van deze verwijzingen naar het verleden mijns inzien problematisch.

2.1.3.2. Laauwik

De Laauwik grenst in het zuiden en het oosten aan het dorp Lent, in het noordoosten aan het reeds gerealiseerde Visveld, in het noorden aan de te realiseren Landschapszone en de westgrens is de Prins Mauritssingel, de grote doorgaande weg naar Arnhem (**zie afbeelding 2.8)**. De wijk vormt dus de overgang tussen de oude dorpskern, de nieuwbouw in Visveld, het zwaartepunt van de infrastructuur in de Waalsprong en de Landschapszone. Er worden ongeveer 1300 woningen gebouwd. Ik heb deze buurt gekozen om dieper in te gaan op de plannen van de gemeente aangezien het enkele kenmerken herbergt die aansluiten bij de problematiek van de overgang tussen dorp en stad.

'De bestaande lange lijnen van de oude linten vormen de basis voor de stedenbouwkundige structuur van de Laauwik. Gezocht is naar een rustige invulling met een combinatie van woonstraten en groene ruimtes. Laauwik is vooral een woongebied,

voorzieningen zijn in zeer beperkte mate aanwezig' (Croonen Adviseurs, 2008). De doorlopende linten met de eraan gekoppelde groenstructuur, in de vorm van de Visveldsestraat en de Lentseveld, hebben een 'landelijk' karakter en moeten voor de soepele overgang tussen het dorp Lent en de stedelijke nieuwbouw zorgen **(zie afbeelding 2.9).** Ze zijn ook de waarborg voor de opname van een 'Betuws' karakter in de wijk: 'het Betuws Motief is doorvertaald in het behoud van de veldwegen, het maken van lange lijnen en de groenplekken'. '[Deze] (…) bestaande linten met bebouwing, bomen, sloten en bermen (…) leveren meerwaarde op voor de nieuwe woonwijk'(Croonen Adviseurs, 2008).

Naast de relatief dichte en lage stedelijke bebouwing waaruit het grootste gedeelte van de wijk bestaat, krijgen 'de linten (…) een eigen woonsfeer met gevarieerde bebouwing in een losse korrel: vrijwel allemaal vrijstaande grondgebonden woningen met tuin' (Croonen Adviseurs, 2008). De linten worden niet dicht bebouwd en sluiten zo beter aan op het oorspronkelijke karakter van lintbebouwing dan in Visveld het geval is. Zo worden stadse en landelijke, dorpse kenmerken gecombineerd. Dit is volgens mij een voorbeeld van de toegenomen invloed van de cultuurhistorie in de Nijmeegse planvorming tussen het recentelijk ontwikkelde plan Laauwik en het al gebouwde Visveld. Daarnaast wordt 'groen ingezet als overgangszone' tussen de oude dorpskern van Lent en de nieuwbouw (Croonen Adviseurs, 2008). Er is gekozen voor een gedifferentieerde bebouwing in Laauwik, met name om op het dorp Lent geleidelijk aan te sluiten en om het landelijke karakter door middel van veel groen en de lintstructuur te waarborgen. 'Het plangebied wordt straks in tweeën gedeeld door de Vrouwe Udasingel. Deze weg krijgt een wijkoverstijgende functie en wordt daarom ook behoorlijk breed. Ten noorden van de weg krijgt Laauwik een wat meer stedelijk karakter met kloeke straatwanden en een markante waterstructuur. In het zuidelijk deel gaat meer aansluiting gezocht worden met het karakter van het tuindorp Lent door middel van lanen en wadi's en rustige groene woonstraten. Zo ontstaan er in het plangebied deelgebiedjes met geheel eigen sferen' (GEM, 2007). Het zuidelijke deel – de Lentse Linten en Velden – is meer ruimtelijk, groen en dorps qua opzet, gebaseerd op de linten en dit deel sluit aan bij het dorp Lent **(zie afbeelding 2.10)**. Deze woonbuurten worden tuin*dorpen* genoemd. Terwijl het noordelijke deel meer het karakter van een tuin*stad* heeft, volgens de planners. Het noordelijke deel is 'een stads buurtje met een samenhangende architectuur, dat ondanks de lange bloklengtes, vriendelijk is' (Croonen Adviseurs, 2008). Laauwik is een over het algemeen sterk stedelijke wijk, die onderdeel is van het zogenaamde Stadseiland, en via cultuurhistorische dragers als de linten, de groenstructuur en de overgang op het dorp Lent blijk geeft van de manier waarop de gemeente Nijmegen een stedelijke uitbreiding van een landelijk karakter probeert te voorzien. Niettemin vormt de Laauwik, samen met het reeds opgeleverde Visveld, het Stadseiland; sterk stedelijke woonwijken als een eiland in een voorheen landelijk gebied. Hoewel daarin verwijzingen naar het oude landelijke karakter middels cultuurhistorische dragers worden ingezet, is de wijk stedelijk van karakter en totaal nieuw.

2.1.3.3. Groot Oosterhout

> 'Het plangebied van Groot Oosterhout bevindt zich ten oosten van Woonpark Oosterhout [De Boomgaard en De Elten] en wordt in het oosten strak begrensd door de spoorlijn en Prins Mauritssingel. De westelijke grens van het plangebied wordt gevormd door de Griftdijk, het belangrijkste structuurbepalende element van het noordwestelijke gedeelte van het Waalspronggebied. Ten noorden van het plangebied ligt bedrijventerrein De Grift. Ten zuiden van Groot Oosterhout bevindt zich een groen gebied met agrarisch grondgebruik, waar de Ressense Wal als landschappelijk element nog herkenbaar aanwezig is' (Gemeente Nijmegen, 2009).

Het gebied waar deze grootschalige woonwijk van ongeveer 1700 woningen moet komen is momenteel grotendeels onbebouwd en sterk agrarisch van karakter **(zie afbeelding 2.11).**

De linten zijn de belangrijkste cultuurhistorische dragers. Echter, in het geval van Groot Oosterhout worden er geen bestaande linten opgenomen, maar er wordt een 'nieuw' lint aangelegd. Ook de Griftdijk met de losstaande bebouwing erlangs is een drager, evenals de ten zuiden daarvan gelegen Ressense Wal en de waterstroom de Rietgraaf. Al deze lijnen fungeren volgens het plan zoals dat uitgevoerd zal worden om Groot Oosterhout in het 'Betuwse landschap' te verankeren. Wederom worden cultuurhistorische dragers zodanig in de stedelijke nieuwbouw opgenomen dat ze verwijzen naar een 'Betuwse' identiteit. Deze cultuurhistorische dragers worden daarbij gewaardeerd op de mate waarin ze duidelijk in de structuur van de nieuwbouw kunnen worden opgenomen. In het geval van de lintstructuur, maar ook de waterwegen zoals de Rietgraaf, zijn niet zozeer bestaande linten en cultuurhistorische dragers opgenomen, maar zijn deze noord-zuidgerichte wegen en oost-westgerichte afwateringen als *inspiratiebron* voor de verkaveling van de nieuwbouwwijk genomen. 'Kenmerkend voor de historische verkaveling van het Waalspronggebied zijn de overwegend noord-zuidgerichte gerichte wegen in combinatie met de in oost-westrichting lopende kades en afwateringssloten' (Gemeente Nijmegen, 2009).

Ondanks de focus op het behoud van cultuurhistorie, de plaats daarvan in de beeldkwaliteit en het feit dat juist Groot Oosterhout met zijn dorpse wonen moet aansluiten bij een landelijke identiteit, heeft 'het behoud en inpassen van cultuurhistorische waarden (…) een bescheiden rol gespeeld in het ontwerp van Groot Oosterhout' (Gemeente Nijmegen, 2009). Niet zozeer het behoud en inpassen van bestaande dragers is de rol van de cultuurhistorie in deze wijk, maar eerder zijn de dragers als inspiratiebron genomen om de structuur van Groot Oosterhout vorm te geven middels nieuw aangelegde 'dragers'.

De wijk is te kenmerken door een ruime en groene opzet, met een dorps woonkarakter, tot uiting komend in een relatief lage bebouwingsdichtheid: 'Groot Oosterhout ligt aan de rand van het Waalspronggebied, waardoor de bebouwingsdichtheid hier lager is dan bijvoorbeeld in Laauwik. Voor Groot Oosterhout geldt een dichtheid van 25 woningen per hectare' (Gemeente Nijmegen, 2009). De 'hoofduitgangspunten voor het stedenbouwkundig ontwerp zijn:

- ontwikkeling van een ontspannen, dorps woonmilieu dat aansluit op de kenmerken van het Betuwse landschap;
- behoud en versterking van de Griftdijk als drager van het noordwestelijk deel van de Waalsprong en introductie van een nieuw "lint" als hoofddrager van Groot Oosterhout;
- sterke menging van functies en woningtypen, zodat gebieden ontstaan die typerend zijn voor een stad of dorp' (Gemeente Nijmegen, 2009).

De nieuw aangelegde Keizer Hendrik VI-singel is de belangrijkste verbindingsweg in de wijk. De belangrijkste drager voor de nieuwe wijk is het nieuw gebouwde 'Het Statige Lint' (Gemeente Nijmegen, 2009)., die de Keizer Hendrik VI-singel kruist op de plek waar het Groene Carré als entree voor de wijk fungeert. Op die plek ligt ook het archeologische monument Zuiderveld.

> 'Parallel aan Het Statige Lint lopen De Groene Lanen, die doorgaande routes vormen van het Carré naar de (recreatie)plas in de Landschapszone of het sportpark ten noordwesten van Groot Oosterhout. Tussen Het Statige Lint en De Groene Lanen liggen De Vrije Erven, die informele binnengebieden vormen, waarin bebouwing naar eigen inzicht (van projectontwikkelaars) kan plaatsvinden' (Gemeente Nijmegen, 2009).

Aan Het Statige Lint zijn als kralen enkele grote openbare plekken opgenomen. Aan de Groene Lanen liggen ook enkele groene ruimtes, waarin ruimte is voor wadi's en speelvoorzieningen, terwijl de huizen hieraan veelal vrijstaand of halfvrijstaand zijn, maar in

een min of meer formele setting doordat woningen in één rooilijn gebouwd worden **(zie afbeelding 2.12)**.

De lijnen in de wijk zijn volgens de planners geïnspireerd op het oorspronkelijke Betuwse gebied. Door de lijnen is het geheel duidelijk gestructureerd, maar binnen de deelgebieden is er ruimte voor een gevarieerde gebiedsontwikkeling met elk een eigen karakter. De noord-zuidlijnen en de west-oost-verbindingen die voor de hele Waalsprong cultuurhistorische dragers zijn, vormen ook voor Groot Oosterhout het uitgangspunt als inspiratiebron. Dat is echter volgens de gemeente geen simpele imitatie, hoewel daarbij mijns inziens vraagstekens geplaatst kunnen worden.

Deze inrichting van de wijk moet een 'Betuwse kwaliteit' waarborgen. Door in het ontwerp van de nieuwbouw op informele wijze te verwijzen naar deze 'Betuwse kwaliteit' wordt de wijk een eigen identiteit meegeven (Gemeente Nijmegen, 2009). Wat opvalt is het feit dat in bijvoorbeeld het informatiebulletin en op de site veel meer wordt gerept over 'Betuws' wonen dan in het meer objectieve en neutrale bestemmingsplan. Groot Oosterhout is een 'knipoog naar de Betuwe: de gevarieerde woonsferen in Groot Oosterhout doen op verschillende manieren denken aan de Betuwe. Zo verwijzen informele binnengebieden naar de boerenerven van weleer. En zijn het gebruik van erkers, balkons en andere opvallende details (in)directe links naar de rijke historie van het vroegere landbouwgebied' (www.waalsprong.nl, 29-3-2011). Groen en ruimtelijk wonen wordt in de voor de klant bedoelde bulletins en website gelijkgesteld aan behoud van 'Betuwse' kenmerken, terwijl deze link in het bestemmingsplan veel minder wordt gelegd. 'In het 'Betuwse' Groot Oosterhout speelt groen een belangrijke rol'. Nergens in het bestemmingsplan wordt Groot Oosterhout als 'Betuws' bestempeld, maar worden de veel neutralere termen zoals dorpenzone, ruimtelijk en groen wonen etc., gebruikt. Tekenend is dat in het bestemmingsplan de woonruimten tussen de Groene Lanen de Vrije Erven worden genoemd, waarbij niet expliciet naar een Betuws verleden wordt verwezen. In het infobulletin daarentegen: 'De Vrije Erven zijn de informeel opgezette binnengebieden die verwijzen naar de Betuwse boerenerven en bestaan uit kleine clusters verschillende woningen'.

Enfin: het 'Betuwse' karakter wordt vooral in de marketing ingezet en minder in het bestemmingsplan. Dat impliceert dat niet het behoud van een verleden karakter van het gebied doel is van de gemeente, maar slechts informele verwijzingen in zoverre deze potentiële kopers van huizen aantrekken. De lobby van de projectontwikkelaar is sterk en daar moet de gemeente rekening mee houden. Daar komt bij dat in het plangebied Groot Oosterhout volgens de gemeente niet veel ligt wat cultuurhistorisch waard is te behouden. Niettemin wordt via nieuw gemaakte verwijzingen naar een 'Betuws' verleden getracht klanten aan te trekken. Dat past goed bij het in deze locatie van de Waalsprong gesitueerd idee van groen, ruimtelijk en dorps wonen; de Dorpenzone waar Groot Oosterhout deel van is moet bezien worden in de totaliteit van de planning van de Waalsprong. In dit deelgebied ligt het – gemaakte – dorpse karakter van de stedelijke uitbreiding die de gehele Waalsprong is. Dat die niet correspondeert met de oorspronkelijke structuur en het oorspronkelijk karakter van dit deelgebied van de Waalsprong doet er voor de gemeente niet toe.

Ik heb uiteengezet hoe de door mij geanalyseerde beleidsmatige trends ten aanzien van de Waalsprong en de beeldkwaliteit van de stad Nijmegen concreet invloed hebben uitgeoefend op de manier waarop de reeds gebouwde wijken Visveld, De Boomgaard en De Elten zijn opgeleverd, en de plannen voor de in de nabije toekomst te bouwen of te herstructureren delen Laauwik en Groot Oosterhout zijn vormgegeven. Daarin komt duidelijk de tegenstelling tussen stad en dorp naar voren. De gemeente probeert een stedelijke uitbreiding in landelijk gebied te legitimeren. Dat doet zij vooral door nieuw gebouwde wijken een eigen identiteit mee te geven die volgens haar bestaat uit een zinvolle combinatie van 'nieuw' en 'oud'.

Zinvol staat in deze gelijk aan functioneel in het 'verhaal' dat verteld wordt door de gemeente. De cultuurhistorie van het gebied, beschreven en waarde toegekend door de gemeente, wordt ingezet om deze zinvolle combinatie vorm te geven. Uitgangspunt blijft evenwel de beeldkwaliteit van de *nieuwe* wijk; 'het verhaal' van een stedelijke Nijmeegse uitbreiding met oog voor het oorspronkelijke landelijke en Betuwse karakter van het gebied. Maar een stedelijke uitbreiding blijft het. Er wordt iets nieuws gecreëerd en niet simpelweg iets oorspronkelijks behouden. Een voorbeeld zijn de linten, die – zij het origineel behouden, zorgvuldig gereconstrueerd en geïmiteerd – in de Waalsprong worden behouden, omdat ze in de ogen van de gemeente de wijk zinvol in kavels verdelen, en een band met het gewenste 'Betuwse' karakter waarborgen. Het oorspronkelijke karakter van dit gebied verdwijnt mijns inziens echter.

2.2. De Waal: van ruimtelijke grens naar blauw stadshart

Zowel in de reeds gebouwde wijken als Visveld, De Boomgaard en De Elten als in de plannen voor de in de nabije toekomst te bouwen wijken de Laauwik en Groot Oosterhout wordt weinig met de cultuurhistorie en de voorgeschiedenis gedaan, zoals ik in het bovenstaande heb betoogd. Ondanks voorzetten van onder andere het Gelders Genootschap hoe de structuur en de cultuurhistorische waarde van het gebied meer ingezet kunnen worden in de wijken, heeft de gemeente anders besloten. Dat heeft volgens Frank te maken met het feit dat de cultuurhistorie tamelijk laat in het project van deze wijken een rol speelde en dat de planvorming al vergevorderd was voordat het gebied cultuurhistorisch in kaart was gebracht. In het gebied rond de dijkteruglegging – het laatst ontwikkelde plan – daarentegen heeft de cultuurhistorie van meet af aan een belangrijke rol in het plan- en uitvoeringsproces gespeeld. Dat heeft mijns inziens ook te maken met het feit dat dit gebied een centrale rol in de Nijmeegse stedelijke ruimte speelt volgens de gemeente; het wordt het noordelijke deel van het centrum van de stad aan beide zijden van de Waal. Daarom heeft de cultuurhistorie en de structuur van het gebied meer aandacht in de plannen. De gemeente heeft 'elementen uit de cultuurhistorie aangegrepen om het gebied te promoten' (Interview Ceesjan Frank, 2011).

In dit hoofdstuk zal ik de plannen voor het gebied in de dijkterugleggingszone analyseren zoals ik de andere delen van de Waalsprong in het voorgaande heb behandeld. Ik heb besloten het gebied bij de dijk in dit hoofdstuk te behandelen, omdat de Waal als beeldbepalende factor in dit geval centraal staat. Voor ik de plannen voor inrichting van het gebied beschrijf onder de kopjes *Citadel* en *Dijkterugleggingzone*, ga ik in op de gemeentelijke ambitie van de *Totale stad* en de plaats van de Waal in deze ambitie. Ook zal ik de nieuwe stadsburg *De Oversteek* apart analyseren in het kader van de gemeentelijke ambitie om een eenparige stad aan beide zijden van de Waal te creëren. In het vervolg van het onderzoek gebruik ik het woord 'eenparig' om de ambitie van de gemeente om een Nijmeegs stadscentrum dat aan beide zijden van de rivier als één functioneert volgens het idee van de 'totale stad' aan te duiden. Die onderverdeling zal antwoord geven op de vragen: Hoe speelt de Waal als beeldbepalend kenmerk van het gebied een rol in het 'verhaal' van de stad? En daaraan gekoppeld: hoe moet deze noordelijke zijde van het Nijmeegse stedelijke ruimte er specifiek uit komen te zien als gevolg van dat 'verhaal'?

2.2.1. Totale stad

> 'Wij vinden dat de Waalsprong in het perspectief van de totale stad gezien moet worden; een stad aan de Waal' (Gemeente Nijmegern, 2003).

Dat zegt voormalig wethouder Paul Depla in het voorwoord van het Voorkeursmodel Waalsprong. In datzelfde Voorkeursmodel geeft de gemeente een alternatief voor

ontwikkeling van de Waalsprong in het geval dat de op dat moment nog niet definitieve dijkteruglegging doorgaat: het alternatief *Stad aan de rivier* (Gemeente Nijmegern, 2003). Ik heb in het voorgaande betoogd dat dit alternatief grote overeenkomsten vertoont met de laatste plannen en de reeds uitgevoerde delen van de Waalsprong. De naam van dit alternatief geeft meteen aan wat hier van belang is: de rivier staat in de beeldvorming van de stad Nijmegen letterlijk centraal. De Waal wordt daarbij gezien als hart van de stad die om de rivier heen ligt. Deze beeldvorming omtrent de Waal als centrum van de stad is ook in de laatste plannen terug te vinden en zal voor de uitvoering van de delen van de Waalsprong direct aan de rivier richtinggevend zijn. De Waalsprong wordt daarbij sterk in samenhang met de bestaande stad gebouwd, door het bouwen van een nieuw centrumgebied. Dat centrumgebied wordt aan de noordelijke oevers van de Waal ten westen van de spoorbrug gerealiseerd en heet De Citadel; daarover zal ik in een aparte paragraaf uitweiden. De verschuiving van het centrumgebied naar de rivier is echter een direct gevolg van het idee van de 'totale stad': de nadruk dat de Waalsprong in alle opzichten een hecht onderdeel van de stad Nijmegen is en geen 'wijk achter de dijk'. Nijmegen houdt niet op aan de oevers van de Waal; de stad springt met volle overtuiging over het blauwe hart. De gemeente wil het beeld van een stad die ten noorden eindigt aan de zuidelijke oever van de Waal, veranderen in dat van Nijmegen met een linker- en rechteroever , een streven dat ik het gevisualiseerd op **afbeelding 2.13**.

Het overbruggen van de Waal is daarbij in zowel symbolische als concrete zin noodzakelijk. Om de stedelijke ruimte de rivier over te laten springen is een goed bereikbare Waalsprong van groot belang: de aanleg van de nieuwe stadsburg *De Oversteek* is daarvan een concreet voorbeeld. Maar het *verbinden* wordt ook gepoogd in meer symbolische zin.

Daartoe wordt door de gemeente de cultuurhistorie ingezet. Frank geeft in het interview aan dat met de plannen voor dit centrumgebied middels de uitgave van het boekje Lentereiland de gang naar de burger is gemaakt; niet voor niets is 'verkeer' in dit werk een van de centrale thema's die het verleden en de ontwikkeling van het gebied hebben bepaald (Gemeente Nijmegern, 2010). Dragers die refereren aan de geschiedenis van de infrastructuur die de stad Nijmegen met het land ten noorden van de Waal hebben verbonden worden door de gemeente een hoge waarde toegedicht. Daarmee wordt de huidige ambitie om de stedelijke ruimte in dit landelijk gebied uit te breiden in een lange Nijmeegse traditie geplaatst. De gemeente Nijmegen vertelt het 'verhaal' van een traditie van Nijmeegse invloed in het gebied direct ten noorden van de Waal; zo bezien is de uitbreiding van het stedelijk centrum aan de noordelijke oevers van de rivier geen volstrekt nieuw fenomeen. Het is de laatste fase in een lange traditie van het verbinden van het stedelijke gebied, met de meer landelijke Overbetuwe, aldus het gemeentelijke 'verhaal'.

Een concreet voorbeeld van een dergelijke infrastructurele verbinding is de waterweg De Grift. Deze waterweg is in de 17^{e} eeuw aangelegd om de trekvaart tussen Nijmegen en Arnhem te bevorderen en getuigt zo van de manier waarop in het verleden de twee stedelijke gebieden in de regio via de Overbetuwe verbonden zijn. Dat daarlangs welgestelde Nijmegenaren hun huizen hebben gebouwd – die in beperkte mate cultuurhistorisch interessant zijn voor de gemeente en het waard te behouden in de Waalsprong – draagt bij aan het representeren van een continuïteit van Nijmeegse stedelijke invloed in het gebied rond Lent. Het gebied heeft, zo gaat het 'verhaal' dat de gemeente vertelt, in zekere zin altijd bij de stad gehoord. Frank ondersteunt dit 'verhaal': Lent en met name Veur-Lent zijn altijd heel nauw bij de stad betrokken geweest. Andersom is het gebied ook erg belangrijk voor de stad qua voedselvoorziening geweest (Interview Ceesjan Frank, 2011). De spoorbrug en de Waalbrug worden op dezelfde merites als belangrijke cultuurhistorische dragers gezien binnen de planvorming voor het Nijmeegse centrum aan beide zijden van de Waal: als verbinding van het landelijke Overbetuwe met de Nijmeegse stedelijke ruimte. Ook het

verwijzen naar de aanleg van de autoweg die het dorp Lent heeft gesplitst op het tracé van de voormalige Grift, nadat deze gedempt was, is een voorbeeld van hoe infrastructurele dragers een belangrijke rol in de vorming van de plannen en de uitvoering van de Waalsprong spelen: het verbinden van beide oevers is het doel in concrete en meer symbolische zin.

Daartoe wordt de cultuurhistorie ingezet. Natuurlijk is het toekennen van waarde aan deze infrastructurele dragers niet willekeurig; zowel onderzoek van de gemeente zelf, als door een onafhankelijk adviesbureau zoals het Gelders Genootschap, geven academische grondslag daarvoor. Mijn punt is echter dat de gemeente er bewust voor kiest deze specifiek verwijzing naar 'het verleden' in te zetten; het is immers slechts een deel van het karakter en verleden van het gebied. Kort gezegd: de gemeente kiest ervoor representanten van een infrastructureel verleden te bewaren en waarderen, terwijl dragers van het karakter van tuinbouwgebied nauwelijks in de plannen zijn opgenomen. Het in de plannen gerepresenteerde verleden is stedelijk: de visie van Nijmegen is het uitgangspunt. Zo wordt de Waalbrug gewaardeerd als lang gemiste overspanning die Nijmegen met de rest van het land moest verbinden: de Waalbrug wordt vanuit Nijmeegse ogen daarom veel waarde toegekend. Dat terwijl de brug vanuit Lents opzicht wellicht – en zeker toen de brug gebouwd werd – minder waardevol wordt geacht. De aanloopweg van de brug deelt het dorp immers in twee. Hoe dan ook; het doel van de Nijmeegse keuze voor de waardering van de infrastructurele dragers is, om beide oevers te verbinden zowel in concrete als symbolische zin en de uitbreiding van de stedelijke ruimte in dit landelijk gebied te versoepelen.

Die nadruk op het verbinden is des te pregnanter voor de gemeente omdat de rivier die als hart moet fungeren in zekere zin een nog grotere barrière zal worden; Nijmegen 'omarmt' de rivier, maar geeft haar ook 'ruimte' (http://www2.nijmegen.nl, 6-9-2011). Dat is paradoxaal; in symbolische zin wordt veel ingezet op het verkleinen van de afstand tussen beide oevers, terwijl de afstand in concrete zin – in aantal meters – wordt vergroot. Bovendien kan een rivier praktisch gezien niet als hart fungeren; de rivier als fysieke ruimte kan nauwelijks als stedelijke ruimte gebruikt worden, als ontmoetingsplek of centrum fungeren. De Waal is nu eenmaal een formidabele natuurlijke barrière; het is mijns inziens daarom zeer de vraag of een retorische nadruk op de rivier als hart van een stad die kan slechten. Het verbinden van beide oevers is echter niet uitsluitend een retorische oefening; er worden ook daadwerkelijk bruggen gebouwd.

2.2.2. De Oversteek

De Oversteek is de naam van de nieuwe stadsbrug die beide delen van Nijmegen moet verbinden en de Waalsprong beter bereikbaar moet maken (**zie afbeelding 2.14)**. De naam is een verwijzing naar de heldhaftige oversteek van geallieerde troepen in 1944. De brug wordt volgens plan in november 2013 opgeleverd en is ontworpen door het Vlaamse architectenbureau Ney Poulissen. Voor de aanbruggen op de noord- en de zuidoever wordt traditioneel baksteen gebruikt. De hoofdoverspanning wordt gemaakt van staal. De boog is vanaf het wegdek bijna 60 meter hoog (http://nijmegenstadsbrug.nl/noord.html, 30-03-2011). 'De nieuwe stadsbrug, krijgt ook een dominante vormgeving mee: hoog, met een boog die refereert aan de Waalbrug en in baksteen uitgevoerde aanbruggen die de verbinding leggen met de Romeinse tijd' (Gemeente Nijmegen, 2011). De brug is al met al ongeveer 1,5 kilometer lang en heeft een gecombineerde strook voor voetgangers en fietsers (http://nijmegenstadsbrug.nl/noord.html, 30-03-2011).

Het ontwerp van de architecten Ney en Poulissen is gekozen uit vier inzendingen. Bij het maken van die keuze heeft de commissie onder leiding van voormalig Rijksadviseur Jan Brouwer, naast meer functionele aspecten, nadrukkelijk gekeken naar de beeldkwaliteit en vormgeving van de brug. De commissie geeft als belangrijkste redenen voor de aanwijzing van het winnende ontwerp onder andere het volgende: het ontwerp is 'Geen brug *door* de stad

maar een brug *voor* de stad, [een] ode aan het rivierlandschap, [en een] fraaie omlijsting van de rivier de Waal' (http://www2.nijmegen.nl, 30-03-2011). Deze punten passen bij de gemeentelijke ambities voor de Waalsprong die ik eerder uiteen heb gezet. Wat betreft het eerste punt van de commissie; zij vindt het belangrijk dat de brug als onderdeel van de stad functioneert, dat het niet slechts bedoeld is om gebruikt te worden voor doorgaand verkeer. De toegevoegde fiets- en voetgangersstrook correspondeert met het idee dat de brug *voor* de stad is. Door het voor voetgangers en fietsers gemakkelijk te maken van de ene kant van het te bouwen stadshart aan de noordelijke oever naar het bestaande centrum aan de zuidelijke oever te gaan, 'hoort' de Waalsprong sterker bij de stad. Niet voor niets wordt in de presentatie gegeven op de informatieavond op 1 maart 2011 aangegeven dat de bouw van de brug in het teken van het streven om de Waalsprong bij de stad te laten 'horen' moet worden gezien (http://www2.nijmegen.nl/wonen/projecten/stadsbrug, 30-03-2011). De in de presentatie opgenomen **afbeelding 2.15** verduidelijkt dit streven en de ambitie van een ´Nijmegen dat de Waal omarmt´ (Gemeente Nijmegen, 2007).

Op de afbeelding wordt duidelijk dat de gemeente met de bouw van de nieuwe stadsbrug het in de toekomst te realiseren stadscentrum aan beide oevers probeert te verbinden. 'De brug zorgt voor een betere bereikbaarheid en een betere spreiding van het verkeer over de stad, maar ook voor een betere relatie tussen de bestaande stad en het nieuwe stadsdeel de Waalsprong' (Gemeente Nijmegen, 2010). Dat stadscentrum dient aan beide zijden van de Waal als een geheel te functioneren. Daartoe wordt aan zuidelijke zijde het Waalfront (geel) en de Waalkade (rood) geherstructureerd en de Citadel (paars) aan de noordzijde gebouwd. De afbeelding toont ook de dijkteruglegging en de nevengeul, waarmee de afstand tussen beide oevers vergroot zal worden. De oevers komen er ruwweg zoals op **afbeelding 2.16** visualisatie uit te zien.

2.2.3. Citadel: een eenparig stadscentrum?

Het belangrijkste onderdeel van het nieuwe noordelijke deel van het stadscentrum is de wijk Citadel. 'De Citadel, [is] het verlangen naar stedelijkheid' (GEM, 2010). De wijk ligt ten westen van de spoorlijn rondom de resten van fort Beneden-Lent. De ronde vorm van dit fort, de Graaf Alardsingel (de halfronde weg die de brug verbindt met de doorgaande autoweg in Lent), de (nieuwe) Diagonaal en de waterweg de Rietgraaf zijn de dragers op basis waarvan de wijk is opgebouwd **(zie afbeelding 2.17)** (GEM, 2010)**.** De Citadel is ingedeeld volgens een gridpatroon, waarbij elk cluster bebouwing door vier haaks op elkaar staande wegen wordt begrensd **(zie afbeeldingen 2.18 en 2.19).** De dijk zal niet worden bebouwd. Door een diagonale weg in het gridpatroon wordt een zichtlijn met het 'dorp' Lent en de dijk gecreëerd, via de Lauwicksingel. De diagonale lijn wordt doorgetrokken via een brug naar het Waalpark op het toekomstige eiland in de Waal. De gehele wijk wordt verhoogd boven de grond aangelegd; dit omdat anders problemen met kwelwater van de Waal ontstaan. Onder het gridpatroon van de straten ontstaat daardoor echter parkeerruimte. De verhoging heeft mijns inziens ook tot gevolg dat de wijk prominenter in het stadsbeeld van Nijmegen aan de noordelijk oevers opdoemt.

De nieuwe wijk biedt ruimte voor ongeveer 2500 woningen, waarbij niet te zeer de hoogte in wordt gegaan. 'De Citadel wordt (…) een gebied met een maximale mix aan functies: wonen, winkelen, kantoren, cultuur, sport, onderwijs, horeca, vertier. Een intensief, stedelijk gebied' (GEM, 2007). De naam Citadel verwijst naar het stedelijke karakter via het Italiaanse woord citadella. De GEM geeft aan: 'In de Citadel gaan wij een flink aantal nieuwe winkels bouwen die vooral bedoeld zijn voor verzorging van de hele Waalsprong. Dat winkelaanbod wordt qua omvang vergelijkbaar met het grootwinkelcentrum Dukenburg, maar passend bij het stadsdeel Nijmegen-Noord en complementair aan de Nijmeegse binnenstad' (GEM, 2007). Het feit dat de Citadel bedoeld is voor de verzorging van de Waalsprong en

toch complementair moet zijn aan de Nijmeegse binnenstad is mijns inziens tegenstrijdig. Complementair betekent dat de Citadel moet aansluiten op de binnenstad, dat de Citadel moet voorzien in wat de binnenstad mist. Dat impliceert dat beide deelcentra als één centrum moeten functioneren, in theorie althans. Immers, iets kan niet volledig los van elkaar functioneren en toch complementair zijn; complementair impliceert een verband tussen twee zaken. De Citadel kan niet alleen voor de inwoners van de Waalsprong functie hebben en toch de binnenstad complementeren. 'De Citadel wordt als het ware de spiegel van de oude binnenstad, maar met een sterke hedendaagse identiteit' (GEM, 2010). Deze zin impliceert dat het 'nieuwe' centrum De Citadel en het 'oude' centrum in de binnenstad bij elkaar horen, op elkaar aansluiten en samen het stadscentrum van Nijmegen moeten gaan vormen. Er is mijns inziens een tegenstrijdigheid in de verwoording van de plannen tot uitvoer van de Citadel door de GEM..

Die tegenstrijdigheid komt mijns inziens voort uit twee gemeentelijke ambities: 'horen bij de stad'en de 'totale stad'. De 'totale stad' is de gemeentelijke ambitie om de Waalsprong als een centraal onderdeel van de stad te ontwikkelen, met name door het realiseren van een centrum ten noorden van de Waal dat samen met de huidige binnenstad als één centrum moet functioneren van een Nijmegen dat 'de Waal omarmt'. De ambitie 'horen bij de stad' gaat vooral over het actief betrekken van de Waalsprong bij Nijmegen en in de Nijmeegse stedelijke sfeer; het dient geen 'wijk achter de dijk' te worden. De gemeente wil een eenparig centrum om de Waal heen creeren, maar tegelijkertijd de inwoners van de Waalsprong in Nijmegen laten winkelen etc. Die beide ambities wringen. Waar in eerdere plannen het voorzieningenhart van de Waalsprong verder noordoostelijk rond het station Lent gepland was, is de locatie van de Citadel gekozen omdat daarmee aansluiting wordt gevonden bij de Nijmeegse binnenstad. De Citadel fungeert aan de noordelijke Waaloever als deel van een centrum van Nijmegen dat de rivier 'omarmt'; het past haarfijn in de gemeentelijke ruimtelijke ambitie van de 'totale stad', zoals in het Nota Beeldkwaliteit uitgesproken. De GEM wil dat er echt een stadscentrum met voorzieningen gecreëerd wordt en niet slechts een groot winkelcentrum dat veel vinex-locaties kenmerkt. 'In de Waalsprong hebben we daarom de lat hoger gelegd dan bij de gemiddelde wijkwinkelcentra in Nederland'

> 'De Citadel moet straks beleefd gaan worden als een moderne versie van de oude historische gegroeide binnenstad. De Citadel moet niet alleen functioneel gebruikt worden, maar voor een levendig centrum moet ook het verblijf er aantrekkelijk zijn De Citadel moet iets toevoegen aan Nijmegen. Het moet aanleiding geven om er naar toe te gaan. De hele stad profiteert daar van' (GEM, 2010).

De Citadel moet als voorzieningenhart met een rijk aanbod aan winkels het stedelijke centrum van Nijmegen de Waal overtrekken. Om dat te realiseren zijn verbindingen cruciaal; niet voor niets ligt de Citadel tussen de spoorbrug ten oosten en de nieuwe stadsbrug De Oversteek ten westen. Daarmee sluit het project aan op Koers West, waaronder de nieuwe stadsbrug, het project Waalfront en de revitalisering van bedrijventerreinen aan de zuidwestelijke Waaloever, vallen (http://www.lux-nijmegen.nl/node/726/, 28-03-2011). Daarmee tracht de gemeente een 'totale stad' te realiseren (**zie afbeelding 2.20)**.

De tweede gemeentelijke ambitie is 'horen bij de stad'. Voor de Citadel en Nijmegen is

> 'het is van wezenlijk economisch belang dat deze mensen [inwoners Waalsprong] zich comfortabel voelen en zich oriënteren op Nijmegen en niet uitwijken naar de regio. Door de stedelijke voorzieningen zoals winkels, kantoren en horeca voor de inwoners van Nijmegen-Noord samen te brengen in de Citadel, ontstaat een centrumgebied van formaat. Daardoor kan het aan de behoeften van de bewoners tegemoet komen en bijdragen aan hun comfort. Het Structuurplan 'Land over de Waal' uit 1996 ging uit van een centraal gelegen centrumgebied met daar omheen de woonwijken. Het Voorkeursmodel dat in 2003 door de gemeenteraad is vastgesteld, gaat uit van een locatie aan de rivier de Waal. Door verschuiving van het centrumgebied naar de rivier wordt, net als bij de bestaande binnenstad en de nieuwe uitbreiding

> Waalfront, gekozen voor een ligging aan de oever van de Waal. Het centrumgebied profiteert van deze unieke ligging en maakt het stadshart van Nijmegen compleet. Nijmegen-Noord is daarmee geen wijk achter de dijk, maar onderdeel van de stad aan de rivier' (Gemeente Nijmegen, 2010).

Hier worden de gemeentelijke ambities van de 'totale stad', met een stadshart om de Waal, en het 'horen bij de stad' van de Waalsprong, door de uitvoerder GEM gecombineerd: door een centrumgebied van formaat aan de Waal te creëren worden de inwoners van de Waalsprong, ten minste economisch, betrokken bij de stad Nijmegen, zo luidt de redenering van de GEM. De ambities zelf, en het samengaan daarvan, zijn mijns inziens problematisch.

Ten eerste die van de totale stad: het is zeer de vraag of je middels de Citadel winkelend publiek uit de Nijmeegse binnenstad de Waal over kunt lokken, zoals ook Carel de Reus – betrokken geweest bij de ontwikkeling van de binnenstad – op een discussieavond in Nijmegen aangeeft:

> 'Nijmegen is een stad met enorm veel voorzieningen van hoog niveau. Dan moet je wel iets heel bijzonders neerzetten wil je mensen uit de stad naar de Citadel lokken. De cultuur van de stad is eeuwenoud en die kopieer je niet zomaar. Misschien is het wel te ambitieus en moeten we de voeten op de vloer houden' (http://www.lux-nijmegen.nl/node/726/, 28-03-2011).

Bovendien is de 1,5 kilometer die de overspanning van de Oversteek meet een relatief grote afstand voor winkelende voetgangers om van de ene oever naar de andere te gaan. De Reus betwijfelt dan ook of het voorzieningencentrum in de Waalsprong aan het water moet liggen.

Daarbovenop: het is zeer de vraag of naast de ambitie van de totale stad, die van het horen bij de stad wel gerealiseerd kan worden. Als gevolg van de eerste verschuift het centrum in de Waalsprong naar de rivier. Door het noordelijke stadscentrum de Citadel aan de rivier de realiseren wordt de afstand tot voorzieningen voor de inwoners van de Waalsprong echter groter. Dat strookt wellicht niet met het streven om de nieuwbouw bij Nijmegen te laten 'horen', aangezien die grote afstand wellicht tot gevolg heeft dat inwoners van de Waalsprong voor hun boodschappen en dergelijke naar beter bereikbare kernen zoals Elst of Bemmel gaan. De gemeentelijke ambities lijken in eerste instantie op elkaar aan te sluiten, maar wringen wellicht meer dan de gemeente onder ogen ziet.

Waarom kiest de gemeente dan toch ervoor de Citadel op deze locatie te bouwen? Dat heeft mijns inziens alles te maken met de beeldvorming omtrent de Waal als hart van de stad. De ambitie om een stadscentrum aan beide zijden van de Waal te realiseren is voor de gemeente richtingbepalend, niet de notie wat qua indeling voor de Waalsprong als geheel en de bereikbaarheid van het aanbod van voorzieningen voor de inwoners daarvan, het meest logisch is. Niet de functionaliteit van de Waalsprong als woonwijk met voorzieningen, maar de geambieerde functionaliteit van een Nijmeegs stadscentrum om een rivier als stedelijk hart, heeft de gemeente bewogen de Citadel aan de oever van de rivier te realiseren. Een voorzieningenhart nabij de kern Lent, op de voor de Waalsprong centraal gelegen plek rond het station Lent, zou de bereikbaarheid ervan voor de inwoners van het nieuwe stadsdeel hebben geoptimaliseerd en zou het voorzieningencentrum leefbaarder hebben gemaakt. Maar omdat een dergelijke locatie te ver van het reeds bestaande centrum van Nijmegen ligt en niet strookt met de ambitie van één stadscentrum aan de oever van de Waal, zijn dergelijke overwegingen door de gemeente terzijde geschoven.

Die beslissing is rond 2003 genomen, aangezien in plannen voor de Waalsprong die voor het Voorkeursmodel uit dat jaar zijn gemaakt, van een voorzieningencentrum nabij station Lent wordt gesproken. In Concept Structuurplan (1994) wordt zelfs aangegeven dat de stedelijke voorzieningen van de Waalsprong, die van de binnenstad niet mogen bedreigen. In het Voorkeursmodel (2003) echter, wordt aangegeven dat de Waalsprong in het perspectief van de totale stad gezien moet worden; 'een stad aan de Waal'. Dat correspondeert met de visie van de gemeente wat betreft de rol van de Waal in de ruimtelijke ontwikkeling van de

stad; waar in het Kansenboek (2002) wordt gesproken van Nijmegen als ‘stad aan de stroom’, heet een van de ambities uit de actualisatie van dit Kansenboek (2007) ‘Nijmegen omarmt de Waal’. **Afbeelding 2.21** illustreert de verschuiving van het centrumgebied van de Waalsprong (rood) in plannen tussen respectievelijk 1996, 2003 en 2007: het centrum kruipt naar de rivier, en omarmt Nijmegen de Waal als hart van een eenparige stad.

De link met de bestaande Nijmeegse binnenstad wordt in de Citadel naast locatie, ook in stijl van bebouwing gezocht: ‘Er is plaats voor kantoren, winkels, ‘leisure’ en wonen. Dat worden geen eengezinswoningen, maar stadswoningen die vergelijkbaar zijn met die in de Marikenstraat’ (http://www.lux-nijmegen.nl/node/726/, 28-03-2011). Zo bezien kenmerkt de Citadel zich als ‘moderne versie van de oude historische gegroeide binnenstad’ door een postmoderne bouwstijl. De opname van verwijzingen naar het ‘oude’ in ‘nieuwe’ bebouwing past haarfijn in het algemene beleid van de gemeente ten opzichte van beeldkwaliteit en cultuurhistorie. Zie op **afbeelding 2.22** de contrasterende gevels op de onderstaande afbeelding van de Marikenstraat: aan de linkerzijde ‘nieuw’ en rechts ‘oud’. Zoals ik eerder uiteen heb gezet worden verwijzingen naar het ‘oude’ slechts ingezet in nieuwe projecten in hoeverre ze harmonisch opgaan in de in essentie nieuwe bebouwing; er wordt een ‘verhaal’ verteld waarin ‘oud’ en ‘nieuw’ harmonieus samengaan. Zo is ook in het project de Citadel ´(…) een zorgvuldige afweging gemaakt om díe elementen te behouden die wezenlijk iets toevoegen en vanwege historie een verhaal vertellen’ (GEM, 2010). De invloed van de gemeente is op dit punt duidelijk: ze zet in op het vertellen van een ‘verhaal’ middels cultuurhistorie – de gemeente heeft de waarde daarvan in kaart gebracht – en stuurt de opdrachtgever GEM daarin bij. Het feit dat het eerste plan van de GEM uit 2004 is afgewezen en dat in het nieuwe masterplan uit 2010 meer aandacht is voor de cultuurhistorie getuigt daarvan.

Wat is die cultuurhistorie dan? Interessant is dat in het masterplan Citadel uit 2010 nadrukkelijk aan wordt gegeven dat de Historische Tuin behouden blijft: ‘De Historische Tuin wordt ingepast’ (GEM, 2010). De vorm van het Fort Beneden Lent is als verwijzingen naar het verleden harmonisch opgenomen in het nieuw gecreëerde gridpatroon, een patroon dat verder borduurt op het militaire thema van het fort en aansluit bij het streven ‘oud’ en ‘nieuw’ zinvol te combineren. ‘Steden als Elburg en Sloten [ook gebouwd in gridstructuur] zijn daar, op de schaal van de Citadel, hele fraaie voorbeelden van. Het is mooi om te zien dat deze steden hun identiteit enerzijds ontlenen aan de rijkdom die ontstaat binnen een gridstructuur, en anderzijds door de ligging in, en de confrontatie met het omliggende landschap’ (GEM, 2010). Enfin; er wordt niet geprobeerd de ‘oude’ binnenstad na te bouwen, maar veeleer door een zinvolle combinatie van verwijzingen naar het verleden en nieuwe bebouwing een eigentijdse tegenhanger te maken. De ambitie is om een eigentijdse versie van de oude, historisch *gegroeide* binnenstad als Elburg te *plannen* (**zie afbeelding 2.23**).

Planning daargelaten, de vraag of de gemeentelijke ambities levensvatbaar zijn hangt voor een groot deel af van de mensen. Zo vindt inwoner van Lent, Frans Mikx, dat de oorspronkelijke structuur, of de cultuurhistorische dragers, van het gebied, zoals de Benedenzeeg (Rietgraaf), niet functioneel en goed zijn ingezet in het nieuwe ontwerp. ‘De Benedenzeeg [een afwateringsstroom] is deels verdwenen en verlegd’ (Interview Frans Mikx, 27-04-2011). De half ronde vorm van de wijk, met de Graaf Allard Singel, is een totale breuk met de oorspronkelijke structuur van het gebied, die bestaat uit rechte lijnen. Dat is volgens Mikx erg vreemd, en het is een zeer complexe ingreep in het gebied, die niet noodzakelijk is (Interview Frans Mikx, 2011). Directeur van Urban Xchange – een bedrijf dat in opdracht van de GEM is betrokken bij de Citadel – Huub Kloosterman geeft op de inspraakavond in de LUX aan dat de toekomstige gebruikers centraal moeten staan in de planning: ‘Maar voor wie wordt het centrum eigenlijk? Het succes valt of staat uiteindelijk toch met de gebruikers” ’ (http://www.lux-nijmegen.nl/node/726/, 28-03-2011). De op dezelfde avond door Carel de

Reus gebruikte metafoor van ‘Manhattan aan de Waal’ is wellicht tekenend in zoverre dat een goed functionerend stadscentrum aan beide zijden van de Waal inderdaad een torenhoge ambitie is. In het tweede deel van het rapport kom ik terug op deze vraag en op de vraag of de ambities ‘horen bij de stad’ en ‘totale stad’ in het kader van de Citadel samen kunnen gaan.

2.2.4. Dijkterugleggingszone

Als gevolg van het landelijke en Europese project Ruimte voor de rivier zal de dijk bij Lent voor een deel worden teruggelegd en zal een nevengeul worden gegraven (**zie afbeelding 2.24**). Dat heeft ingrijpende gevolgen voor het plan in dit gebied direct aan de rivier De meest in het oog springende verandering is het feit dat de nevengeul van het huidige Veur-Lent een eiland maakt. Het is evident dat de belangrijkste factor in de bepaling van de opzet en beeldkwaliteit van dit gebied de Waal is. Volgens Frank, nauw betrokken bij het project, speelt de cultuurhistorie een grote rol in het ontwerp van de dijkterugleggingszone (Interview met Ceesjan Frank, 2011).

De gemeente beoogt dat de noordelijke oever van de Waal onderdeel van een eenparige stad wordt, maar met een andere functie en kenmerken dan de zuidelijke oever. ‘Een van de consequenties van “Ruimte voor de Waal – Nijmegen” is dat delen van Veur-Lent verloren gaan. De uitdaging is om desondanks de identiteit van dit gebied te versterken. Dat gebeurt niet door twee gelijkwaardige rivieroevers te creëren, zoals in Maastricht, maar door twee verschillende oevers in de stad te maken’ (Gemeente Nijmegen, 2010). Net zoals de Citadel een eigentijdse spiegel van de oude binnenstad moet worden, fungeert de nieuwe noordelijke oever als tegenhanger van de zuidelijke kade in zowel letterlijke als figuurlijke zin.

Het karakter van het eiland dat gecreëerd zal worden, en dat gedeeltelijk wordt opgehoogd, is hoogstedelijk Op het toekomstige eiland bevindt zich nu nog het dijkdorp Veur-Lent. ‘Veur-Lent verandert wel, maar houdt een eigen identiteit’ (Gemeente Nijmegen, 2010). Hier is de verklaring van de gemeente totaal tegenstrijdig. De identiteit zal namelijk veranderen van een in ruimtelijk gebruik niet al te intensief dijkdorp, naar een wijk met hoogstedelijk en sterk intensief karakter, zoals op **afbeelding 2.25** is gevisualiseerd.

Oog voor de cultuurhistorie is een belangrijke manier om dat eigen karakter te vormen, volgens de gemeente. Ze staat het idee voor dat je cultuurhistorie kunt behouden door het verder te ontwikkelen, door er een nieuwe bestemming aan te geven, of door er op een hele nieuwe manier naar te kijken. Frank zegt dat de cultuurhistorie in het plan voor het gebied een doorgaand verhaal moet vertellen; de elementen moeten geen losse korrels zijn. Er is een focus op ‘een verhaal’ dat wordt verteld (Interview met Ceesjan Frank, 2011). Zo wordt de bebouwing in Veur-Lent alleen behouden in hoeverre het zinvol past in het beoogde karakter van de nieuwbouw. En zijn vier thema’s door de gemeente opgesteld die dat karakter moeten ondersteunen: ‘De cultuurhistorische rijkdom van het gebied laat zich indelen rondom vier thema’s: het leven met de rivier, de stad en de verbindingen, de sporen van het strijdtoneel en het leven in het Lentse’ (Gemeente Nijmegen, 2010). Onder het eerste thema valt de dijk als drager en ruggengraat van het gebied. In Veur-Lent blijft dan ook een stuk dijk van 1.1 km met het meeste van de buitendijkse bebouwing (richting Lent) bestaan, evenals twee historische binnendijkse panden, waaronder café de Zon bij de voormalige veerhaven.

Het tweede thema voorziet in het zichtbaar maken van en verwijzen naar het verleden van de verbindingen over de Waal in het plan voor het gebied rond de dijkteruglegging. De stenen kade in het huidige Veur-Lent zal worden weggehaald, waarmee de kom van het voormalige veerhaventje vrijkomt, uitgegraven kan worden en beperkt – tijdens evenementen – weer dienst kan doen als aanlegplek, ‘als cultuurhistorisch element dat de eeuwenoude oversteekplaats over de Waal markeert’ (Gemeente Nijmegen, 2010). Ook wordt door het ontwerp van de verlengde bruggen over de nevengeul gewaarborgd dat de bestaande

Waalbrug de dominante gezichtsbepalende drager blijft die het nu is. De reële verbindingen hebben ook een cultuurhistorische meerwaarde in het 'verhaal' dat de gemeente wil vertellen. Het past in de context van het symbolisch verbinden die ik onder het kopje *De Oversteek* uiteen heb gezet.

Het thema *leven in het Lentse* wordt in het gebied vooral herinnerd door het historische ensemble rond de veerhaven, waarvan het behoud van het café de Zon een goed voorbeeld is. Hier worden de thema's *leven in het Lentse* en *de stad en de verbindingen* gecombineerd ten behoeve van een Nijmeegs 'verhaal': café de Zon is voor de gemeente Nijmegen cultuurhistorisch waardevol omdat het herinnert aan het verleden van Lent als plaats waar de stad Nijmegen en haar inwoners de Waal overstaken.

Voor andere 'verledens' van Lent is minder aandacht: de gemeente zegt dat '(…) Lent (…) in een groene omgeving [zal] blijven liggen. De Waaloever zelf blijft groen en de zuidelijke oever van de geul krijgt een natuurlijk karakter' (Gemeente Nijmegen, 2010). Maar dat groene karakter is totaal anders dan de groene omgeving van Lent zoals deze tot enkele jaren geleden bestond. Het verleden van de kasteelt en fruitteelt, 'het historische agrarische landschap (…) [verdwijnt], waardoor het karakteristieke totaalbeeld van het plangebied verandert' (Gemeente Nijmegen, 2010). In het perspectief van Nijmegen blijft Lent dus omgeven door groen, waarmee ze probeert tegemoet te komen aan de wensen van de inwoners dorp, en de structuur van Lent zo goed mogelijk in te passen in de nieuwbouw. Maar het karakter van deze groene omgeving is totaal veranderd ten opzichte van het agrarische gebied dat het voorheen was, en is bovendien vanuit een zuiver Nijmeegs oogpunt *gemaakt*.

Verandering is nu eenmaal inherent aan stadsuitbreiding, en veel zal verdwijnen in het plangebied, maar volgens Frank speelt de cultuurhistorie in de plannen voor het dijkterugleggingsgebied verhoudingsgewijs toch een belangrijke rol. Daarin zijn afwegingen gemaakt die natuurlijk altijd bediscussieerd kunnen worden; maar cultuurhistorie heeft een grote rol gespeeld, zij het vanwege de inherente waarde die de gemeente eraan toekent in het 'verhaal' dat zij wil vertellen, of simpelweg om 'te scoren', waarbij de 'geschiedenis' en cultuurhistorie worden ingezet om wijken aantrekkelijker te maken, een identiteit mee te geven en om woningen te verkopen (Interview Ceesjan Frank, 2011). Hoe dan ook, daarbij is volgens Frank wel getracht tegemoet te komen aan het feit dat veel verdwijnt als gevolg van de bouw van de Waalsprong, zoals bijvoorbeeld een hoop aan de dijk gelegen boerderijen. Deze worden echter cultuurhistorisch gedocumenteerd en delen ervan worden bewaard om later in bijvoorbeeld kunst herbestemd te worden. Dat is volgens hem een groot verschil met hoe Dukenburg of Arnhem-Zuid in de jaren 60 zijn ontwikkeld. Daarbij werd vooral een plan uitgerold over een gebied, met veel minder aandacht voor de bestaande structuur. Hoe dan ook, de gemeente is degene die aangeeft wat cultuurhistorische waardevol is en hoe het ingepast moet worden. Het is haar visie, de gemeente Nijmegen maakt het plan en voert het uit: 'the planners eye view'. 'Het is aan de inwoners om het gebied daarna te ontdekken, verder in te vullen en te gebruiken' (Gemeente Nijmegen, 2010).

Ik heb in dit hoofdstuk de verbanden uiteengezet tussen de gemeentelijke ambities voor een ´totale stad´ en het ´horen bij de stad´ van de Waalsprong, en de plannen en uitvoering van de Citadel, de Oversteek en de dijkterugleggingszone. Daarin speelt de cultuurhistorie een grote rol: de gemeente blijft echter initiatiefnemer en zij alleen bepaalt de beeldkwaliteit van de Waalsprong en het 'verhaal' dat in de nieuwbouw wordt verteld. Het plan- en uitvoeringsproces dat de gemeente nastreeft is evenwel te karakteriseren als een proces van organische groei: de gemeente heeft een plan, maar dat plan wordt telkens aan veranderingen in gemeentelijk bestuur en opinies in de samenleving, alsmede zeer concrete problemen waarop men stuit, aangepast volgens het idee van 'groeien in stappen'. 'De uitvoering van de

Waalsprong zal gefaseerd plaatsvinden. Iedere keer als een bestemmingsplan of vrijstelling wordt voorbereid dan wel een vergunning wordt aangevraagd, zal het opgestelde MER, zo nodig met een oplegnota met toespitsing of actualisering daarbij ter visie worden gelegd' (Gemeente Nijmegen, 2009). Dit is een belangrijke factor; de planning en uitvoering wordt telkens op basis van nieuwe bevindingen getoetst en waar nodig aangepast. Het is dus een erg praktijkgerichte aanpak, waarin in theorie meer aandacht is voor inbreng van derden dan het simpelweg uitrollen van een planmatige aanpak over het gebied.

> 'De ontwikkeling van Nijmegen-Noord is een complexe uitdaging. Wij willen ons daarbij minder laten leiden door een voorgeprogrammeerde plannenmakerij en willen meer de richting op gaan van organische stedenbouw. Dat betekent dat we geen strak, gedetailleerd plan hebben uitgewerkt, maar op zoek zijn gegaan naar de wijze waarop het bestaande landschap en de cultuurhistorische elementen de inspiratiebron kunnen vormen voor de verdere ontwikkeling van de Waalsprong' (GEM, 2007).

Wat dat betreft heeft Nijmegen geleerd van het vrijwel geheel verdwijnen van dorpen als Hatert en Neerbosch als gevolg van de stedelijke uitbreidingen in de jaren zestig van de vorige eeuw.

Zeker in de plannen van de Citadel en het dijkterugleggingsgebied speelt het bestaande landschap en de cultuurhistorische elementen een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Waalsprong. In verhouding tot de eerste opgeleverde wijken in Nijmegen-Noord – Visveld, De Boomgaard en De Elten – is de invloed aan cultuurhistorie behoorlijk toegenomen. Het wordt in de laatst geplande projecten van meet af aan opgenomen in de afwegingen, zoals ik hierboven uiteen heb gezet.

Daarmee heb ik elk relevant onderdeel van de Waalsprong, wat betreft het proces van planning en de uitvoering daarvan, beschreven en geanalyseerd. In het concluderende hoofdstuk dat volgt zal ik de planning en uitvoering van de Waalsprong in algemene termen koppelen aan de in de inleiding geponeerde problematiek omtrent de vraag hoe een stedelijke uitbreiding in een landelijk gebied *gepland* wordt.

2.3. Conclusie hoofdvraag 1

In het voorgaande heb ik getracht antwoord te geven op de volgende hoofdvraag:

> Hoe wordt een stedelijke uitbreiding in een landelijk en dorps gebied door planners ge(re)presenteerd? En wat is daar het idee achter?

Daartoe heb ik het proces van planning tot aan uitvoer van de verschillende delen waaruit de Waalsprong bestaat geanalyseerd en gekoppeld aan algemeen ruimtelijk beleid van de gemeente Nijmegen en nationaal en international beleid. De analyse van het beleid op deze drie niveau´s heb ik vergeleken met hoe de plannen voor de deelgebieden in de Waalsprong tot stand komen en daadwerkelijk uitgevoerd zijn of worden. Ik heb de deelgebieden zoals ze door de gemeente zijn onderverdeeld behandeld. Ik heb echter gemeend een tweede verschil te maken tussen delen van de Waalsprong. Dat door mij gemaakte onderscheid heeft betrekking op, enerzijds het verband tussen stad en platteland en anderzijds de beeldvorming omtrent de Waal, als belangrijkste richtinggevende kenmerk voor de respectievelijke plannen en de uitvoering. Daaraan moet meteen toegevoegd worden dat dit verschil niet absoluut is, het is eerder een gradueel verschil, een *sliding scale*. Bij wijze van voorbeeld: de stad-platteland tegenstelling is natuurlijk ook van invloed op de planning van het dijkterugleggingsgebied, maar de beeldvorming omtrent de Waal is nog belangrijker in deze.

In beide door mij onderscheiden delen speelt de cultuurhistorie een belangrijke rol in ´het verhaal´ dat de gemeente wil vertellen. Daarin is van belang dat de Waalsprong een Nijmeegse, stedelijke uitbreiding is, de opname van cultuurhistorische elementen van het oorspronkelijke landelijke gebied ten spijt.

Wat betreft de tegenstelling tussen dorp en stad: ‘Het verleden’ als categorie wordt ingezet als optelsom van verwijzingen naar het dorpse, landelijke en idyllische karakter van het gebied – samengevat onder de noemer ‘Betuws’ – aan de overzijde van de Waal dat nu op een nieuwe manier ontwikkeld zal worden. De verwijzingen naar ‘het Betuwse verleden’ hebben weinig te maken met het verleden en de identiteit die de stad Nijmegen aan zichzelf toeschrijft. In het zelfbeeld van Nijmegen, dat sterk gebaseerd is op het eigen verleden, houdt de wereld min of meer op bij de Waal – slechts summier wordt aandacht besteed aan het Betuwse gebied ten noorden van die rivier (Gemeente Nijmegen, 2003). Maar nu breidt de stad Nijmegen juist in dat gebied uit.

Het gebied ten noorden van de Waal dat wordt opslokt heeft in de eigen Nijmeegse ogen een totaal ander karakter – namelijk Betuws en landelijk. Door in de planning van de ruimteontwikkeling van de Waalsprong rekening te houden met dit karakter, eigent de stad Nijmegen zich dit toe. Een (al dan niet door de gemeente verzonnen) landelijk, dorps en Betuws karakter, historisch gegroeid en grotendeels los van een eigen Nijmeegs, stedelijk, verleden, wordt ingezet om een stadsuitbreiding te legitimeren en een identiteit aan het nieuwe stadsdeel mee te geven. Nijmegen neemt niet alleen het grondgebied, maar ook ‘het verleden’ van het gebied in, en legitimeert daarmee een stadsuitbreiding die in feite het karakter van het gebied ten noorden van de Waal – hoe dit dan ook omschreven wordt – ingrijpend zal veranderen. Door het ‘Betuws verleden’ in te zetten in de bouwplannen wordt een continuïteit gepresenteerd: het landelijke, dorpse karakter van het gebied wordt geconserveerd in de identiteit die aan het nieuwe stadsdeel meegegeven wordt door de gemeente.

Echter, de continuïteit die de verwijzingen naar ‘het Betuws verleden’ impliceren is in essentie vals. Er wordt mee verhuld dat het oorspronkelijke karakter van het gebied, zoals dat in de verleden werkelijkheid heeft bestaan, en waar nu actief naar verwezen wordt, in essentie is verdwenen: het gebied is ingrijpend veranderd en heeft een nieuwe identiteit gekregen, waarin volgens de gemeente zowel stadse als dorpse elementen een plaats hebben. Die ‘dorpse elementen’ zijn echter door de planners – de gemeente – verzonnen, toegevoegd aan

een nieuw gevormde identiteit van het gebied door te verwijzen naar 'het verleden', en zijn dus per definitie niet hetzelfde als de 'dorpse en landelijke' kenmerken van het oorspronkelijk gebied. Vergelijk het met een museum: de stukken verwijzen in een verzonnen samenstelling naar een verbeeld verleden dat als zodanig niet meer werkelijk bestaat. Stedelijke uitbreiding – ongeacht of het nu ge(re)presenteerd wordt als een met de combinatie van dorpse elementen en stadse dynamiek – staat hier dus op gespannen voet met het oorspronkelijke dorpse, landelijke karakter van het gebied in het algemeen, en Lent in het bijzonder.

De planners verwijzen naar dit dorpse, landelijke karakter om de stedelijke uitbreiding te legitimeren, maar ook om de nieuwe woningbouw aantrekkelijk te maken voor beoogde doelgroepen. De woningen moeten immers verkocht worden. De ontwikkeling van het nieuwe stadsdeel moet rendabel zijn. Bij het karakteriseren van de Waalsprong als ruimteontwikkeling met oog voor het Betuwse, dorpse en landelijke karakter van het oorspronkelijke gebied presenteren de planners het project als een coherent geheel. Daarmee wordt geïmpliceerd dat de uitvoering van de plannen als geheel ook een dergelijk karakter recht aan doen.

Er zijn echter duidelijke verschillen tussen de uitvoering en opmaak van bepaalde delen van het nieuwe stadsdeel. Kortweg lijken de meeste van de groene, landelijke en Betuwse kenmerken voorbehouden aan de delen Oosterhout en Ressen, terwijl het deel Lent een erg stedelijk karakter krijgt. Die scheiding heeft voor een deel te maken met het feit dat een bepaald aantal woonruimtes moet worden gerealiseerd, en dat om de woningen te verkopen en het project als geheel rendabel te maken, een verschil in de vorm en functie van de woonruimtes noodzakelijk is. Ook al strookt dit wellicht niet geheel met het plan dat de gemeente heeft met de Waalsprong als een ruimtelijke en groene stadsontwikkeling. De scheiding tussen de 'Betuwse' Oosterhout en het sterk stedelijke deel Lent, plaatst de typering van het groen en ruimtelijk wonen dat aan de Waalsprong als *geheel* door de gemeente wordt toegeschreven in perspectief. De wijken Oosterhout en Ressen hebben de kenmerken van groen en ruimtelijk wonen. In Oosterhout wordt een dergelijk ruimtelijk, groen wonen ingezet om bepaalde doelgroepen aan te spreken; voornamelijk jonge gezinnen met kinderen.

Maar niet alleen deze tegenstelling tussen dorp en stad bepaalt de door de gemeente nagestreefde beeldkwaliteit van de Waalsprong. Ook de verbeelding van de rivier de Waal speelt een rol in het 'verhaal' dat Nijmegen in de Waalsprong wil vertellen. De tegenstelling tussen dorp en stad is indirect ook daarin terug te vinden: de nieuwbouw in Nijmegen-Noord, en dan met name de delen direct aan de rivier, moet het creëren van een Nijmeegs stadscentrum om de Waal heen waarborgen. De stedelijke ruimte wordt de rivier overgetrokken. Een rivier die in de toekomst functioneert als hart van een stad die niet in het noorden aan de oevers van de Waal eindigt, maar een linker- en rechtoever heeft. De gemeente wil de ´mentale´ kaart van de stad een kwart draaien. De Waalsprong ´hoort bij de stad´ en is geen ´wijk achter de dijk´, zoals delen van Arnhem-Zuid dat wel zijn.

De Waal als hart is het retorische middel daartoe: de nadruk op noord-zuid lijnen in de structuur van de Waalsprong plaatsen de aandacht op de rivier:

> 'Het beeld van de structuur die ons voor ogen staat, ziet er als volgt uit: de Waalsprong ontwikkelt zich langs de bestaande structuren die veelal noord-zuid zijn gericht. Zodoende ontstaat er een structuur die zich richt op de rivier, het centrumgebied en de bestaande stad. De Waalsprong sluit op deze wijze aan bij de Nijmeegse historie waarbij de uitwaaierende stadswegen beeldbepalend zijn voor het karakter van de stad. De verschillende noord-zuidlijnen fungeren als dragers van het ruimtelijke raamwerk van de Waalsprong. Hierbij vertellen zij ieder hun eigen verhaal. Deze lijnen zijn de historische ruggengraat in de ontwikkeling van de Waalsprong´ (Gemeente Nijmegen, 2003).

De noord-zuidlijnen – de 'Nijmeegse traditie' van de voor het karakter van de stad beeldbepalende radiale uitvalswegen – zijn de dragers van de nieuwbouw en verbinden de Waalsprong met een stads verleden en het ´verhaal´ dat de gemeente wil vertellen: Nijmegen

springt over de rivier die eeuwenlang een noordelijke barrière was en breidt ten lange lesten haar stedelijke gebied ´over de brug´ uit (Gemeente Nijmegen, 2010). Daarbij wordt wel rekening gehouden met de oorspronkelijke structuur van het gebied, maar alleen in zoverre deze past in het ´verhaal´ dat verteld wordt: een verhaal dat in essentie nieuw is. Het streven tegemoet te komen aan de toekomstige en bestaande inwoners van de Waalsprong ten spijt, de plannen en uitvoering zijn het resultaat van de gemeentelijke ´planner's eye view´. De gemeente representeert met de planning en uitvoering van de Waalsprong een geordend en begrijpbaar gestructureerd geheel: niet voor niets is het doel van het ´verhaal´ dat met de nieuwbouw wordt verteld om voor de toekomstige inwoners een herkenbare identiteit aan de Waalsprong mee te geven. Deze herkenbare identiteit is door de gemeente gepland en zij heeft eraan waarde toegekend: dat is wat Lefebvre ´representation of space´ en Hubbard de ´planner´s eye view´ noemt, en waarop De Certeau met zijn metafoor van het WTC doelt; drie auteurs die ik in de theoretische inleiding heb behandeld.

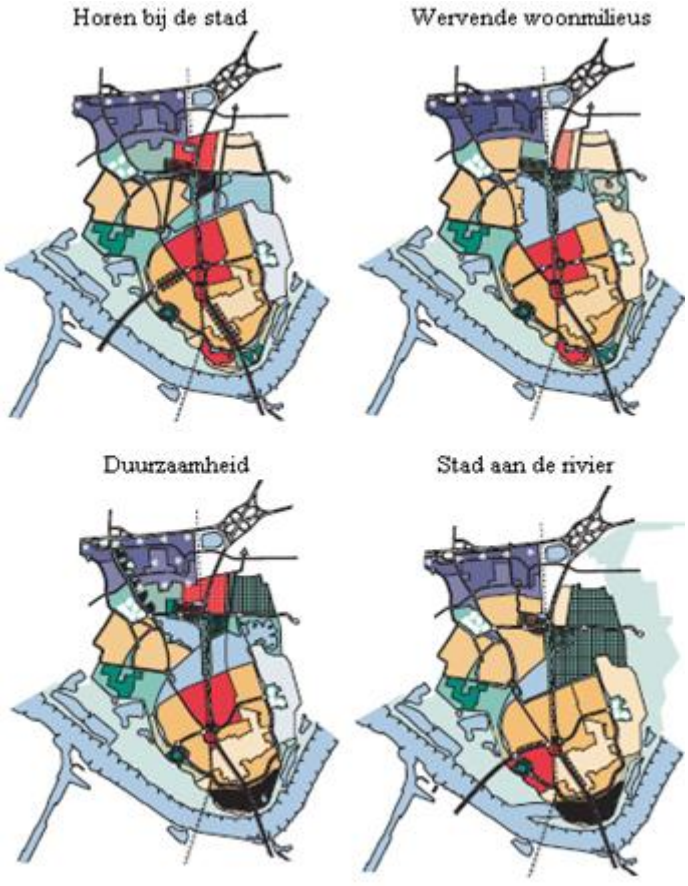
Niettemin is er is een groot verschil tussen het simpelweg uitrollen van een plan tot nieuwbouw zonder rekening te houden met de bestaande structuur van het gebied – zoals het geval was met de bouw van Neerbosch-Oost in de jaren zestig – en het gedegen analyseren van de structuur van het bestaande gebied en het zinvol proberen op te nemen van de dragende elementen daarvan in de nieuwbouw – zoals in het geval van de Waalsprong. Het is voor de analyse evenwel van belang te realiseren dat het 'verhaal van de stad' dat de gemeente Nijmegen met een stedelijke uitbreiding als de Waalsprong probeert te vertellen, gezien moet worden als een poging om orde door middel van een herkenbare en duidelijke inrichting van ruimte te creëren en dus een bepaalde norm van alledaagse handeling en routine voor te schrijven voor de mensen die de ruimte navigeren.

Die door de gemeente *gemaakte* ruimte kan succesvol zijn, zowel esthetisch als functioneel, en het is zeker niet mijn pleit om de gemeentelijke visie geheel af te wijzen; integendeel. Het oordeel over het succes van de Waalsprong hangt mijns inziens echter vooral af van de mening van de gebruiker van deze ruimte. In het volgende deel zal ik daarom beschrijven hoe deze geplande ruimte zich verhoudt tot de geleefde en ervaren ruimte. Het tweede deel handelt over daar waar de planner en de gebruiker, de mens in zijn alledaagse leven, elkaar ontmoeten.

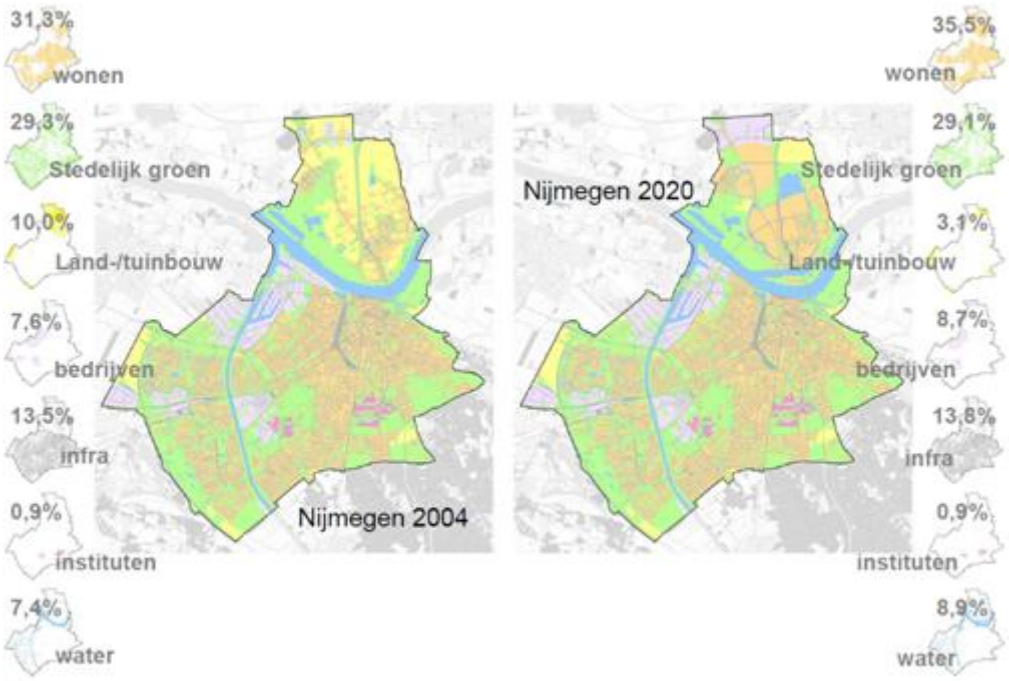
Afbeeldingen hoofdstuk 2

Afbeelding 2.1

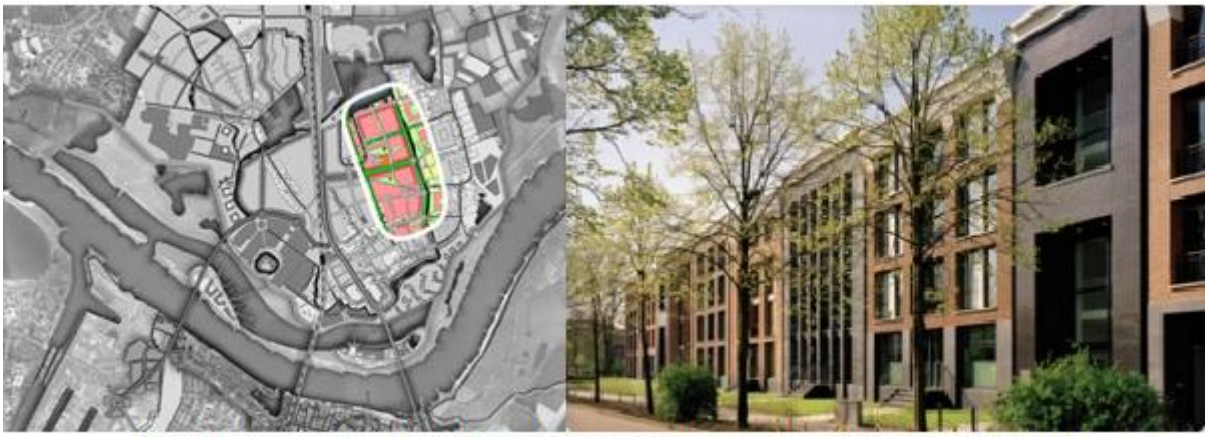
Afbeelding 2.2

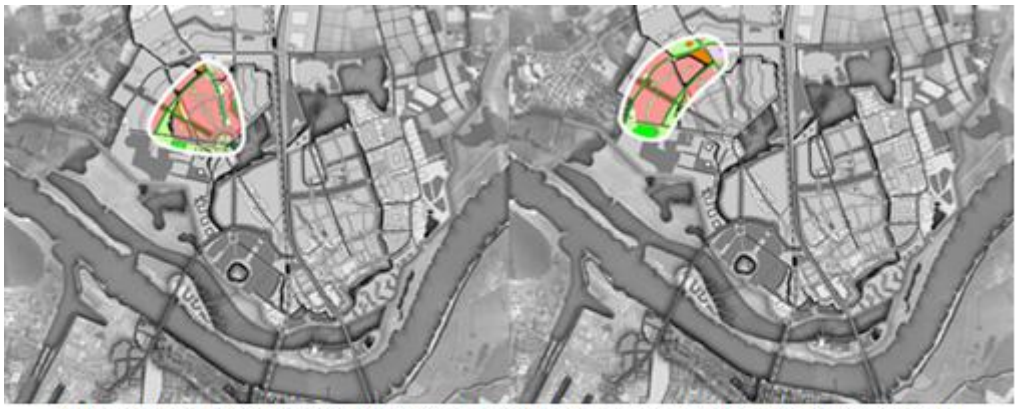
Afbeelding 2.3. Afname land-/tuinbouw t.o.v. wonen

Afbeelding 2.4. Het 'Betuwse karakter behouden? De cultuurhistorische dragers in de Waalsprong

Afbeelding 2.5. Links: Visveld in geheel Waalsprong. Rechts: impressie van Visveld

Afbeelding 2.6. Links: De Elten in geheel Waalsprong. Rechts: De Boomgaard in geheel Waalsprong

Afbeelding 2.7. Luchtfoto van De Boomgaard

Afbeelding 2.8. Laauwik in geheel Waalsprong

Afbeelding 2.9. Links: Visveldsestraat. Rechts: Lentseveld

Afbeelding 2.10. Indeling sferen Laauwik

Afbeelding 2.11. Groot Oosterhout in geheel Waalsprong

Afbeelding 2.12. Indeling en opbouw Groot Oosterhout

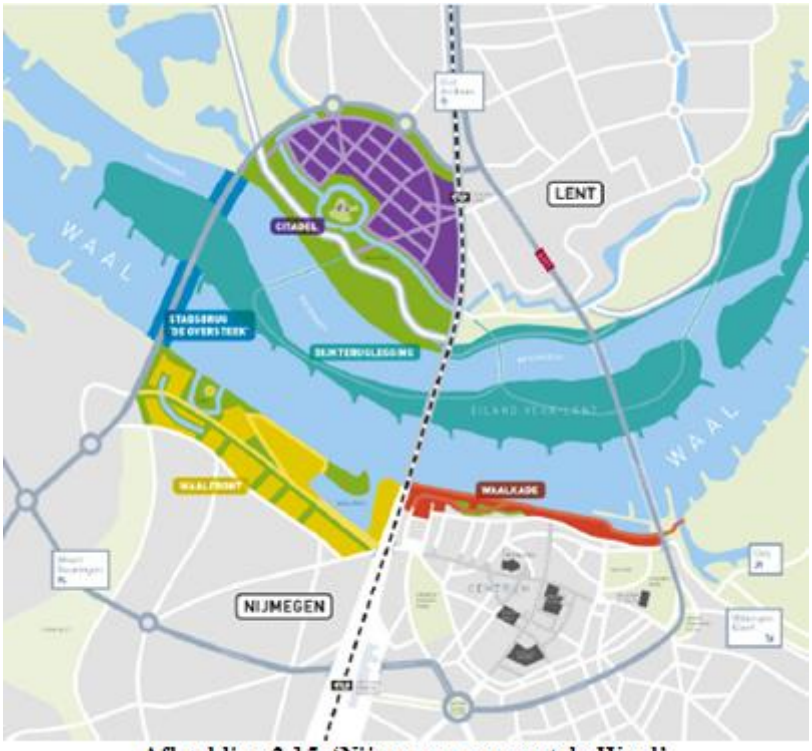
Links: actuele sattelietafbeelding van Nijmegen met de Waalsprong aan de noordelijke oever boven en de binnenstad aan de zuidelijke oever onder

Boven: ingetekende sattelietafbeelding met oude centrum aan de linker- en de Waalsprong aan de rechteroever

Afbeelding 2.13. Mentale kaart Nijmegen

Afbeelding 2.14. Visualisatie nieuwe stadsbrug De Oversteek

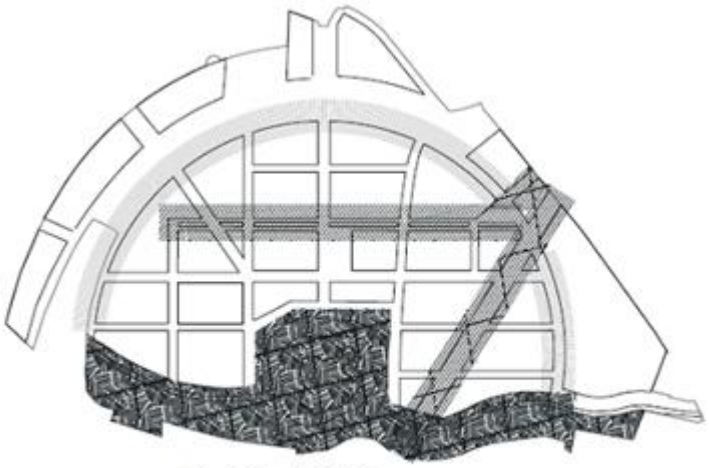
Afbeelding 2.15. 'Nijmegem omarmt de Waal'

Afbeelding 2.16. Noord- en zuidoever 'totale stad'

Afbeelding 2.17. Citadel in geheel Waalsprong

Afbeelding 2.18. Stratenpatroon en zichtlijnen Citadel

Afbeelding 2.19. Gridpatroon en fort Beneden Lent

Afbeelding 2.20. De Citadel als onderdeel stadscentrum

Afbeelding 2.21. Vlnr: Het structuurplan 'Land aan de Waal'(1994). Het Voorkeursmodel (2003). Het ontwikkelingsbeleid met dijkteruglegging (2007)

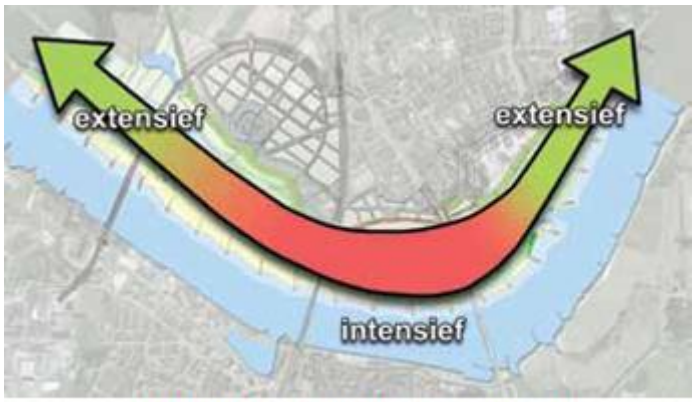
Afbeelding 2.22. Contrasterende gevels, Marikenstraat Nijmegen

Afbeelding 2.23. Gridpatroon in Elburg

Afbeelding 2.24. Dijkterugleggingszone in geheel Waalsprong

Afbeelding 2.25. Idenditeit Veur-Lent

3. De geplande Waalsprong als geleefde stad?

In dit hoofdstuk maak ik de vertaalslag van de *geplande* ruimte, die ik in het eerste deel heb beschreven, naar de *ervaren* ruimte. Dat is, zoals ik in de inleiding reeds heb aangestipt, een lastige sprong – om in het vocabulaire van de gemeente mee te gaan –, om meerdere redenen. Ten eerste is het methodologisch lastig in kaart te brengen hoe een ruimte wordt ervaren. Daarnaast zijn slechts enkele delen van de Waalsprong op dit moment gerealiseerd, terwijl een aanzienlijk deel nog op de tekentafel ligt en pas in de nabije toekomst opgeleverd zal worden. Dat maakt dat tenminste een deel van de Waalsprong als ruimte niet concreet, maar sterk abstract, is. Tot slot is het lastig generaliseerbare conclusies aan de sterk kwalitatieve aard van dit onderzoek te verbinden. Omdat de door mij in kaart gebrachte ervaren ruimte moeilijk generaliseerbaar, want niet absoluut – wat mijns inziens voor welk onderzoek dan ook onmogelijk is –, sterk kwalitatief en interpretatief van aard is, benadruk ik de context en interpretatie van de auteur – ikzelf – in deze analyse. Ik pretendeer geen op positivistische leer geschoeide causale gevolgtrekking met mijn analyse te geven; de beantwoording van mijn hoofdvragen geeft een kwalitatieve aanleiding tot een beter begrip van stedelijke uitbreiding in een landelijk gebied, en hoe dat wordt ervaren door mensen, en dient vooral op zijn narratieve en argumentatieve overtuigingskracht te worden beoordeeld. Ik hanteer daarom ook een verhalende schrijfstijl. Ik blijf desondanks telkens zeer concreet naar de Waalsprong als reële ruimte verwijzen.

Enfin, de vertaalslag van geplande naar ervaren ruimte heb ik, met het oog op de Waalsprong specifiek als casus, met een drietal methodes menen te maken. In het eerste deel van het rapport heb ik geconcludeerd dat aan de planning van de Waalsprong een zuiver gemeentelijke visie vooraf gaat. Maar de gemeente claimt wel een organische vorm van het planproces na te streven, waarin ‘debatten met burgers en ondernemers over de gewenste beeldkwaliteit van de stad’ van groot belang zijn (Gemeente Nijmegen, 2003). Door middel van een diepte-interview met Frans Mikx analyseer ik hoe het gemeentelijke planproces aan de Lentse ‘overkant’ is beleefd. Tevens biedt het interview inzicht in hoe de reeds gerealiseerde en geplande nieuwbouw in Lent door inwoner Mikx wordt ervaren. Zo tracht ik verder te kijken dan wat Hubbard de ‘planner’s eye view’ noemt, die ik in het eerste deel van dit onderzoek op basis van het theoretische kader heb beschreven. Dit doe ik onder het kopje *Lent: een stedelijk strijdtoneel.*

Ook heb ik in het eerste deel van dit onderzoek beschreven hoe twee belangrijke gemeentelijke ambities, de ‘totale stad’ en het ‘horen bij de stad’, de plannen voor de Waalsprong sterk hebben beïnvloed. Daarbij heb ik de problematiek omtrent deze ambities aangestipt. In het deel *Parijs aan de Waal: een eenparig centrum in het hoofd van de planner of burger?* bied ik een inzicht in de levensvatbaarheid van deze ambities in de voorstelling van de inwoners van de stad. Dat doe ik door middel van een veertigtal enquêtes, waarbij ik de respondent vragen over het nieuwe stadscentrum de Citadel stel. Daarnaast breng ik de mentale voorstellingen van Nijmegen en de Waalsprong van dezelfde veertig via de methode van ‘mental maps’ in kaart. Een eenparig stadscentrum aan beide zijden van de rivier kan, mooie plannen ten spijt, slechts functioneren als mensen het als zodanig (zich kunnen voorstellen te) gebruiken.

In het eerste deel van dit rapport heb ik voorts betoogd hoe het verkopen van woningen aan een belangrijke doelgroep, namelijk ouders met jonge kinderen, samenhangt met hoe de tegenstelling tussen dorp en stad de Waalsprong heeft vormgegeven. In het belang van het veilig opgroeien van die kinderen is door de gemeente getracht een groene, ruimtelijke en dorpse manier van wonen te creëren in het deel Oosterhout. Ik betoog dat de gemeente daarmee de ouders aanspreekt; maar wat vinden de kinderen eigenlijk van de voor hen gecreëerde ruimten? Op die vraag geef ik onder het kopje *Hoofdstuk kinderen* antwoord.

Met medewerking van de Buitenschoolse Opvang KION te Oosterhout heb ik kinderen gevraagd naar hun mening, in een eerste aanzet om in de toekomst niet slechts een ruimte *voor* te maken, maar om deze ook *door* kinderen te laten plannen. Het biedt een handvat voor verder onderzoek naar deze, mijns inziens, onderbelichte kant van het plannen van stedelijke nieuwbouw.

3.1. Lent: een stedelijk strijdtoneel

De confrontatie van het oprukkende Nijmegen met het landelijke gebied is in het bestaande dorp Lent het grootst. In dit hoofdstuk zet ik uiteen hoe deze confrontatie van Lentse zijde wordt ervaren. De banner op **afbeelding 3.1** en de volgende quote vormen een zinvol uitgangspunt.'Natuurlijk heeft de ontwikkeling van de Waalsprong grote invloed op het bestaande dorp Lent, dat langzamerhand deel uitmaakt van de stad. Maar wél met behoud van de eigen identiteit. En in overleg met de bewoners. Kiezen voor wonen in Lent is kiezen voor authenticiteit en diversiteit' (http://waalsprong.nl/lent/, 11-05-2011).

De quote en banner van de gemeente brengen enkele problematische punten op het vlak tussen het plannen en ervaren van ruimte onder aandacht. Op de banner wordt het omschrijven van Lent als stedelijk wonen in een dorps karakter een abstracte en anonieme legitimatie te geven, die door de zin 'leven zoals het bedoeld is in Lent' een zweem van objectiviteit wordt meegegeven. Het wordt uit de banner echter volstrekt niet duidelijk door, en voor, wie dat zo bedoeld is. Aan het einde van dit hoofdstuk zal ik terugkeren naar de banner en deze analyseren. De analyse wijst mijns inziens op een centraal probleem in de verhouding tussen geplande en ervaren ruimte: het perspectief van de blik, ofwel de standplaatsgebondenheid.

De dorpsidentiteit van Lent, het karakter van deze veranderende ruimte, is onderhevig aan een machtsmechanisme ten behoeve van legitimatie: Lent is het toneel van een strijd om ruimte. Ik zal die strijd illustreren door de gemeentelijke visie te contrasteren met die van Frans Mikx, die ik geïnterviewd heb. De analyse biedt inzicht in de standplaatsgebondenheid, het probleem van miscommunicatie in het planvormingsproces en de sentimenten die dat teweeg brengt.

3.1.1.Visie kern Lent: herkenbaar en verbonden?

In 2006 heeft de gemeente Nijmegen een visie opgesteld over de kern Lent: de *Visie kern Lent: Herkenbaar en verbonden*. Lent is de enige bestaande dorpskern in het plangebied van de Waalsprong; hier zal de confrontatie met de stedelijke uitbreiding het zwaarst worden ervaren (**zie afbeelding 3.2**). Om deze confrontatie zo soepel mogelijk te maken is door de gemeente nagedacht over '(…) hoe het bestaande dorp Lent goed ingepast kan worden in de totale gebiedsontwikkeling van de Waalsprong, waarbij de bestaande waardevolle karakteristieken en identiteit van de oude dorpskern behouden blijven en de leefbaarheid wordt verbeterd? Centrale thema's zijn dan ook identiteit en verbinding' (Gemeente Nijmegen, 2006). Het Voorkeursmodel (2003) is het kader waarbinnen deze visie is geformuleerd. De visie moet mijns inziens bezien worden in de context van de Nijmeegse stadsuitbreidingen in de jaren zestig, waarbij de dorpen Hatert en Neerbosch vrijwel compleet van de kaart zijn verdwenen. Paul Schoenmakers van de Historische Tuinderij spreekt van een tweede kans: de dorpskern van Lent dient deze keer herkenbaar blijven (Interview Paul Schoenmakers, 2011).

In de Visie wordt door de gemeente de volgende clustering van herkenbare elementen van het karakter van Lent, zoals het in de Waalsprong volgens haar zal bestaan, gegeven: 'stadsas, het hart van de oude kern/park Lent, Veur-Lent, langzaamverkeerverbindingen, linten en de tuinbouwhistorie, openbare ruimte en woonmilieu en sociale aspecten' (Gemeente Nijmegen, 2006). Over deze clustering treedt de gemeente in discussie met

inwoners van Lent en daaruit is geformuleerd waaruit de identiteit van het dorp in 2006 bestaat, weergegeven in het door mij gemaakte onderstaande schema (Gemeente Nijmegen, 2006).

Huidige karakter van Lent is oprecht dorps	**De band met de omgeving is bepalend**
door de dorpse opzet;	Lent kent een unieke dorpsomgeving
door de hechte sociale structuur;	De nabijheid van de stad
omdat er weinig maatschappelijke problemen zijn;	Bereikbaarheid is een zorgpunt
met een dorpse openbare ruimte, zij het niet zonder gebreken;	Het dorp heeft een kwetsbaar milieu
met verkeersoverlast;	De Waalsprong is volop in aanbouw
door de aanwezigheid van dorpsvoorzieningen en bedrijvigheid	
met een gezonde zorgstructuur;	
met positieve, maar ook negatieve milieukwaliteiten	

De bewoners hebben aangegeven wat volgens hen de sterke en zwakke punten van het huidige Lent zijn. Zo zien ze de kleinschaligheid, de lage woningdichtheid, het rustige woonmilieu, de ruime kavels, alsmede het karakter van Lent als tuindersdorp, als sterke kanten van de dorpse opzet van Lent. De huidige inwoners vervolgen: hoewel door de nieuwbouw nabij Lent – denk aan de Citadel – veel voorzieningen zullen worden gecreëerd, zoals scholen, winkels en zorginstellingen, hetgeen als zeer positief wordt ervaren, zal de nieuwbouw ook leiden tot een groot aantal ‘nieuwe’ inwoners van Lent. Bij de huidige inwoners bestaan zorgen over de ‘import’ van mensen uit de nieuwbouw in het verenigingsleven, die het sociale karakter van het dorp zal aantasten. Volgens de Lentenaar dient de dorpsidentiteit versterkt te worden (herkenbaar), door het zichtbaar houden van tuinbouwhistorie en de dorpslinten, het verbeteren van de inrichting van de openbare ruimte en het behouden van het dorpshart als centrale ontmoetingsplek (Gemeente Nijmegen, 2006).

De ‘historische opbouw’ wordt naar algemene tevredenheid van de inwoners gewaarborgd in de laatste plannen, door het behoud van de Veerstoep in Veur-Lent, de beide kerken, café de Zon, de Knodsenburg en de Grift (Gemeente Nijmegen, 2006). Daaraan wordt volgens de gemeente in de laatste plannen voldaan; de dorpslinten blijven behouden, in zekere zin wordt de tuinbouwhistorie zichtbaar gehouden middels de Historische Tuin Lent en het dorpshart wordt opnieuw ingericht als een centrale ontmoetingsplek. De ontwikkeling van de Landschapszone zal voorzien in de door Lentenaren gemiste groene ruimten, aldus de Visie.

Niettemin zullen rondom de bestaande kern Lent ca. 8.000 woningen komen, de Citadel meegerekend. Er staan nu ruim 1.000 nieuwbouwwoningen in Lent (Gemeente Nijmegen, 2009). Er treedt dus een gigantische verdichting van de bebouwing rond de kern van Lent op, die de ‘unieke dorpsomgeving’ (zie bovenstaande tabel) mijns inziens danig zal veranderen, en door de inwoners als negatief ervaren consequenties met zich meebrengt (**zie afbeelding 3.3**). Hoewel de lintbebouwing volgens de gemeente behouden blijft zal de open ruimte eromheen verdichten en dus kleiner worden: dat terwijl de ruime opzet van de dorpstructuur en de grote openbare ruimte door de inwoners als een pijler van het dorpse karakter van Lent gezien worden. De karakteristieke dorpsranden met landelijke huizen zullen in de nieuwe plannen mijns inziens geweld aangedaan worden. De inwoners geven aan dat de verbinding met de omringende buurten als niet goed wordt ervaren, aangezien Lent een geïsoleerde enclave dreigt te worden. Het behoud van de zichtlijnen naar de dijk en de Waal compenseren ten dele het verlies van de open en groene dorpsranden als gevolg van de nieuw

te bouwen wijken aan drie zijden van Lent (Gemeente Nijmegen, 2006). Maar bestaande plannen tot bouw van woontorens aan de oevers van de Waal zullen de horizon vervuilen.

De negatieve ervaring omtrent de plannen van de Waalsprong centreert zich mijns inziens vooral rond de beperking van de open(bare) ruimtes in en rond Lent. Dat is opvallend: betoogd zou kunnen worden dat juist een open ruimte rond het dorp en open en verre zichtlijnen typische kenmerken van een dorpse structuur zijn. Die open ruimte wordt nu juist volgebouwd, zoals de bovenstaande visualisatie laat zien. In de huidige situatie zijn drie van de vier zijden rondom de bebouwing in Lent (in blauw) open. Dat terwijl wanneer de Waalsprong is opgeleverd, het huidige Lent aan vrijwel alle zijden omgeven wordt door sterk stedelijke bebouwing. Daarmee verdwijnt de unieke dorpsomgeving die voor de inwoners kenmerkend is voor Lent (Gemeente Nijmegen, 2006).

Wat betreft de opnabre ruimte in de kern geeft de gemeente aan: '[Er] is (…) een hart aan te wijzen, een centrale ontmoetingsplek. Het gaat om het gebied aan de Pastoor van Laakstraat-Laauwikstraat-Schoolstraat-Steltsestraat. Er zijn winkels, horecagelegenheden, kerken en sociaal-maatschappelijke voorzieningen te vinden, voor jong en oud' (Gemeente Nijmegen, 2006). Echter, extern onderzoek heeft aangetoond dat de dienstenverlening in Lent onder druk zal komen te staan als gevolg van de voorzieningscentra die elders in de Waalsprong gerealiseerd zullen worden (Gemeente Nijmegen, 2006). Het Lentse voorzieningenhart zal zich dan met name moeten focussen op kleine, ambachtelijke productie, zoals een bakker en slager voor het eigen dorp. Het is echter onzeker of het voorzieningenhart zoals het nu bestaat geheel behouden kan blijven, aldus de Visie. De gemeente claimt enerzijds dat de kern van Lent behouden blijft zoals deze voor de plannen van de Waalsprong was, maar geeft anderzijds in een bestemmingsplan het volgende aan:

> 'Door marktwerking dreigt - met de komst van de Citadel en de winkel in Lent-Oost - de detailhandelsfunctie van de oude dorpskern te verdwijnen. Een enkeling zal blijven, maar het is waarschijnlijk dat de winkelfuncties op de lange termijn verdwijnen uit het dorpsbeeld doordat de concurrentie te groot is. Het hart verliest dus de winkelfunctie zoals deze momenteel aanwezig is. Dat heeft een aantal nadelen:
> - Het karakter van het hart zal veranderen;
> - Identiteit van hart verandert;
> - Voorzieningen zijn minder goed bereikbaar voor de ouderen in de oude kern' (Gemeente Nijmegen, 2006).

Dat strookt niet met de opvatting van de inwoners van Lent dat het dorpse voorzieningenhart en de clustering van lokale bedrijvigheid een van de sterke kanten van de huidige structuur is. Het hart zal mijns inziens een andere functie krijgen in de nieuwe dorpsstructuur na realisatie van de Waalsprong. Tevens zal de afstand naar voorzieningen voor de ouderen vergroot worden, zoals uit **afbeelding 3.4** duidelijk wordt.

Ondanks de bedenkingen van de inwoners wordt Lent hoe dan ook onderdeel van een centrum van Nijmegen aan beide zijden van de Waal: de gemeentelijke plannen worden uitgevoerd. Maar in 'het verhaal' van deze stad is de cultuurhistorische erfenis van het dorpse en landelijke karakter van het gebied rond Lent heel belangrijk, en dus streeft de gemeente ernaar dit karakter, zoals zij dit ziet, te behouden: 'Dat dorp [Lent] blijft eigenlijk intact in de nieuwe stad, met waarschijnlijk ook zijn sociale structuur, waar wel iets aan verandert, maar [bij welke stedelijke uitbreiding] gebeurt dat niet'? Aldus cultuurhistorisch adviseur van de gemeente Frank (Interview Ceesjan Frank, 2011).

Echter, de gemeentelijke retoriek van het behouden van het karakter van Lent speelt op een tweede manier een grote rol in 'verhaal' dat de gemeente met de Waalsprong wil vertellen. Het behoud van het dorpseigen karakter van Lent, te midden van de nieuwbouw van de Waalsprong, vertelt het 'verhaal' van eens stedelijke uitbreiding met een 'Betuws'

karakter: in Lent ontmoeten de landelijke Betuwe en het stedelijke Nijmegen elkaar en ontstaat een *nieuw* gebied. Frank zegt:

> 'Maar evengoed is Lent in wezen anders dan andere gebieden in de Betuwe; het heeft vanwege de nabijheid van Nijmegen altijd al een sterker stedelijk karakter gehad, ook historisch gezien. Het fungeert als een soort ontmoetingsgebied tussen de stedelijke invloed en het landelijke karakter van de Betuwe in de Waalsprong, zoals het dat in het verleden heeft gedaan' (Interview Ceesjan Frank, 2011).

Of de identiteit van het *dorp* in deze confrontatie blijft behouden, zodanig dat sprake is van meer dan enkele indirecte referenties naar het voormalige karakter via straatnamen, de Historische Tuin Lent en zorgvuldig geplande zichtlijnen naar de Waal en dijk, is zeer de vraag. Of dat erg is, is een tweede vraag, aangezien de stedelijke uitbreiding de Waalsprong mijns inziens past in een traditie van Lentse confrontatie met het oprukkende Nijmegen. Tevens heeft de gemeente naar mijn mening uitvoerig getracht de stedelijke vernieuwing zoveel mogelijk harmonisch te integreren met de oude dorpskern. En wat dat betreft heeft ze geleerd van de uitbreidingen in de jaren zestig. Daarbij was 'het verhaal' dat de gemeente wil vertellen telkens uitgangspunt, een de wensen van de inwoners uit Lent niet.

3.1.2. De burger en de organische stadsplanning

Frans Mikx is niet te spreken over het gemeentelijke proces van plannen. Hij woont sinds 1978 in Lent en is lid van de dorpsraad en de historische kring Marithaime. Ik heb in een interview zijn mening gevraagd over het proces van planvorming en de uitvoering daarvan. Mikx is representatief in zoverre dat hij actief heeft geprobeerd betrokken te zijn bij de plannen van de gemeente, de structuur en het karakter van het gebied kent als lid van de historische kring Marithaime en middels zijn lidmaatschap in de dorpsraad veelvuldig in contact treedt met de inwoners van Lent, die hij in naam vertegenwoordigt. Volgens Mikx hoort Lent meer bij de Overbetuwe, dan bij Nijmegen: 'De planologen willen volgens mij niet begrijpen, niet onderzoeken wat nou die karakteristieken [van Lent en omgeving, T.V.] zijn. Dat hebben ze een keer op papier gezet, maar gezien door hun ogen, daar zit geen diepgang in' (Interview Frans Mikx, 2011). In de plannen van de Waalsprong wordt de structuur en karakteristiek van het gebied enkel vanuit Nijmeegs oogpunt bezien: het is een Nijmeegs beeld geprojecteerd op de Overbetuwe. Er mist de visie van mensen uit het gebied zelf, zegt Mikx.

Die visie is wel gegeven, want de dorpsraad heeft jarenlang aangegeven welke dragers van de structuur van het gebied behouden moeten worden; vanuit deze structuur had gepland moeten worden volgens Mikx: 'Lent kan best meer inwoners krijgen, de kassen kunnen het dorp uit, die staan tussen de huizen, en dat is ook niet prettig. Het is een grote fout dat de gemeente niet de bestaande structuur als uitgangspunt voor de nieuwbouw heeft genomen. Er moest iets totaal nieuws komen' (Interview Frans Mikx, 2011). Daarmee doelt Mikx op de eerste nieuwbouw in Lent in het kader van de Waalsprong, namelijk de wijk Visveld.

> 'Visveld is helemaal verzonnen. Nauwelijks een bomenrij is gespaard, geen verkavelingstructuur is behouden. De verbindingsstructuur naar Ressen gaat er aan. De linten Visveldsestraat en het Notenlaantje, belangrijke lijnen naar Ressen, worden onderbroken door de Landschapszone en de zandwinningplassen. Dus de lijn naar Ressen als bepalende structuur in het gebied wordt niet gerespecteerd, ten behoeve van het economisch gewin van de zandwinning' (Interview Frans Mikx, 2011).

Volgens Mikx worden deze plassen gerealiseerd vanwege het geld dat het afgraven van het zand opbrengt, en dat nodig is (geweest) voor de financiering van de Waalsprong. Met als gevolg dat enkele volgens Mikx kenmerkende zichtlijnen en structuren in het landschap onderbroken worden. Dat terwijl de gemeente op het behoud daarvan hoog inzet. De onderstaande visualisatie ondersteunt Mikx' argument. Twee van de drie linten zijn in de

laatste visualisatie doorbroken door de toekomstige plassen. De functie van de linten als verbinding met Ressen in het noorden is daarmee zo goed als verdwenen (**zie afbeelding 3.5**).

Daarnaast is met de bebouwing langs de linten, sterk beeldbepalend voor Lent, nauwelijks iets gedaan volgens Mikx. 'De panden aan deze wegen zijn veelal opgekocht en afgebroken. Zo is met de ruimte langs de Lentseveld lange tijd niets gedaan, terwijl daar voorheen prachtige boerderijen langs lagen' (Interview Frans Mikx, 2011). Dat staat haaks op de wat de gemeente in plannen met het behoud van de lintstructuur claimt. Gemeentelijke adviseur Frank zegt: 'Maar dat dorpse karakter (…) met de vrijstaande huisjes langs de linten blijft intact. Een gegeven dat typisch Betuws is' (Interview Ceesjan Frank, 2011). Volgens de plannen van de gemeente zijn de linten een centraal onderdeel in deze in aanbouw zijnde nieuwbouwwijk, maar 'dat is niet waar', volgens Mikx. '[De linten] zijn platgestreken' (Interview Frans Mikx, 2011). De bovenstaande visualisatie laat zien dat de oorspronkelijke bebouwing langs de linten zo goed als verdwenen is in de laatste visualisatie ten opzichte van die uit 1868. Dat is zeker het geval langs de Visveldsestraat (op de afbeelding het middelste lint). Wat betreft de Lentseveld (links) probeert de gemeente rekening te houden met de oorspronkelijke structuur van de bebouwing door langs dit lint vrijstaande huizen te bouwen, in tegenstelling tot andere delen van de te bouwen wijk Laauwik. Niettemin is de originele bebouwing ook langs de Lentseveld grotendeels afgebroken. Langs de Woerdsestraat (rechts) zal aan een kant een van de zandwinningplassen te liggen komen: dat is een totaal nieuw en niet streekeigen element en doet afbreuk aan het kenmerk van de linten als verbindingswegen in een open en landelijke structuur. Mikx bezwaar is daarmee op dit punt steekhoudend.

Mikx geeft aan dat de structuur van het gebied ingrijpend is en wordt veranderd, maar dat de gemeente wel door middel van het gebruik van namen een continuïteit tracht te benadrukken. De verwijzing naar de namen van de linten en de oude afwateringen wordt retorische ingezet: 'window-dressing', zoals Mikx het noemt. 'Het verkopen van woningen is het belangrijkste, niet het behoud van het oorspronkelijke karakter van het gebied. De namen worden wel gebruikt, maar functioneel worden de structuren waarnaar ze verwijzen niet als zodanig ingezet' (Interview Frans Mikx, 2011). Zo ligt de wijk Laauwik op de verkeerde plaats en is de Lentseveld, zoals in de oorspronkelijke vorm, niet meer. De gemeente claimt het lint de Lentseveld in de Laauwik te behouden, maar dat heeft volgens Mikx weinig meer te maken met hoe deze straat er oorspronkelijk uitzag: 'De Lentseveld wordt behouden? Ach, het is *naam* die behouden wordt' (Interview Frans Mikx, 2011). Mikx denkt dat Lent qua structuur en als dorp daarom niet zal blijven bestaan. Door de plannen van de gemeente wordt de identiteit van het gebied ontnomen en er wordt een nieuwe overheen gelegd, die niet correspondeert met het oorspronkelijke karakter: een 'identiteitsmoord', aldus Mikx. De Waalsprong is in zijn ogen een vorm van Nijmeegse toe-eigening.

Er blijft wel iets van de originele structuur bestaan volgens Mikx, namelijk de centrale ontmoetingsplek: 'Het enige dat overblijft van het oorspronkelijke Lent zijn enkele wegen, de kerkjes, het hoekje tussen de Steltsestraat en de Laauwikstraat, verder niet echt iets' (Interview Frans Mikx, 2011). In het voorgaande heb ik echter betoogd dat de functie van dit gebied zal veranderen ten nadele van de voorkeur van de Lentenaren. Ook blijft volgens Mikx de verbondenheid met de naam Lent die de inwoners voelen overeind; het chauvinisme over de naam Lent zal blijven bestaan. Maar de oorspronkelijke structuur van het dorp en het gebied zullen grotendeels verdwijnen, zoals dat ook in Hatert of Neerbosch is gebeurd, zegt het lid van de dorpsraad.

In zekere zin heeft Mikx gelijk. Bijvoorbeeld wat betreft de linten. Qua oorspronkelijke structuur en functie zijn deze linten niet behouden, alleen de naam is er nog. Niettemin is deze ontwikkeling al eerder ingezet: de Lentseveld is reeds door de aanleg van de autoweg in de vorige eeuw doorbroken (zie de middelste kaart van de visualisatie). Dat de structuur van een landelijk gebied als dat rond Lent verandert is nu eenmaal onvermijdelijk en

niet alleen het gevolg van de huidige stadsplanning van de gemeente Nijmegen. Toch beargumenteert Mikx dat al de veranderingen die als gevolg van de Waalsprong in de structuur van Lent en het gebied eromheen geschieden uitsluitend de Nijmeegse gemeentelijke ambities en planning ten goede komen, en vrijwel niets positiefs voor het dorp Lent en haar inwoners zullen betekenen. Dat is mijns inziens wellicht te kort door de bocht. Zo probeert de gemeente in de planning van de nieuwbouw aan te sluiten op lokale structuren door 'nieuwe' linten aan te leggen, wordt het hart van het dorp, de centrale ontmoetingsplek behouden – hetgeen Mikx zelf toegeeft –, steunt de gemeente de herinnering aan het verleden van de tuinbouw middels de Historische Tuinderij en biedt de Waalsprong een enorme toename aan goed bereikbare voorzieningen voor de inwoners van Lent.

3.1.3. Parallel myths

Mikx wijst vrijwel alle plannen voor de Waalsprong af. Die afwijzing heeft mijns inziens voor een deel te maken met miscommunicatie. Mikx ziet geen verandering in de manier waarop het Nijmeegse planproces vorm heeft gekregen door de jaren heen. In de jaren negentig werd in de planvorming van de Waalsprong niet veel naar Lentenaren geluisterd en nu nog steeds niet. De mening van Mikx strookt niet met de gemeentelijke visie van een organisch planproces, met ruimte voor een grote mate van inbreng van burgers. Dat Frank aangeeft dat in de laatste plannen veel meer aandacht voor de cultuurhistorie en bestaande structuur van het plangebied is bij de gemeente, in tegenstelling tot in de jaren negentig, doet niets af aan het primaat van de 'planners eye view': de mening van Mikx ondersteunt het reeds door mij geconcludeerde beeld van de gemeente Nijmegen die het plangebied naar eigen visie in kaart brengt en vormgeeft. Dat is de belangrijkste reden voor de miscommunicatie tussen gemeente en de inwoners van Lent, die debet is aan het wantrouwen bij sommige inwoners van Lent voor de plannen van de Waalsprong. 'Lentenaren voelen zich onzeker over de toekomst, die door steeds veranderende ruimtelijke plannen als ongewis wordt ervaren. In dit verband bestaat er wantrouwen in "de overheid" ' (Gemeente Nijmegen, 2006).

De kritiek vanuit Lent is vooral gelegen in het feit dat de inwoners van het dorp, en belangengroepen als de dorpsraad, in het proces van planvorming van de Waalsprong niet voldoende gehoord en betrokken worden, aldus Mikx. De dorpsraad probeert compromissen te zoeken, te behouden wat mogelijk is, 'maar het is helemaal niet vanzelfsprekend dat de gemeente wenst mee te werken' (Interview Frans Mikx, 2011). Zo heeft de dorpsraad ondanks grote inzet volgens hem niet heel veel concrete resultaten kunnen boeken in het proces van planvorming van de Waalsprong. 'De dorpsraad heeft het pleit verloren over wat wij karakteristiek vonden'. In de planvorming van de Waalsprong is 'Lent geen kans geboden er iets van te maken' (Interview Frans Mikx, 2011). Zijn kritiek komt vooral voort uit dit sentiment van het zich gepasseerd voelen.

Er is echter meer aan de hand dan het niet voldoende horen van de mening van de lokale inwoners. Miscommunicatie verklaart de problematische verhouding tussen gemeente en Lentenaren niet volledig.

De gemeente impliceert met banner op **afbeelding 3.1** dat het leven in de Lentse nieuwbouwwijk, het leven in Lent is zoals het is bedoeld. Op de banner wordt immers de nieuwbouwwijk Visveld afgebeeld. Op de achtergrond is een duidelijk stedelijke bebouwing te zien, met strakke en hoge gevels en geen tuin voor de huizen. Er wordt geïmpliceerd dat het Lentse leven tot 2001, toen de bouw in Visveld is begonnen, niet het leven was zoals dat voor Lent bedoeld is. Alsof Nijmegen met de nieuwbouw ten behoeve van de stedelijke ambities van de stad, Lent eindelijk heeft duidelijk gemaakt dat het leven in Visveld is, zoals het altijd is bedoeld in het dorp. Deze stedelijke uitbreiding in een dorpse ruimte wordt door de stad impliciet als waardevoller en authentieker gewaardeerd dan het leven en de structuur in de oude kern van Lent. De dorpse ruimte wordt de stad ingetrokken en de naam Lent wordt

toegeëigend om stadse ambities te legitimeren. De tegenstelling tussen stad en dorp speelt een belangrijke rol in de retoriek van deze legitimatie. Het dorp Lent blijft volgens de gemeente behouden, maar die continuïteit ligt mijns inziens vooral in het behoud van de naam, en niet in de oorspronkelijke dorpsstructuur, die namelijk verandert. Nijmegen representeert de nieuwbouw rond Lent welhaast als het toereiken van de hand aan Lent: *wij* zorgen ervoor dat het leven in Lent eindelijk zo is als (wij!) het bedoeld is (hebben). De machtsmechanismen in deze strijd om ruimte zijn evident. Nijmegen wil Lent niet betrekken bij de stad, maar het dorp erin opnemen.

Nijmegen springt over de Waal en bouwt een nieuw stadsdeel, kijkt zelfs waar de stedelijke voeten terecht komen, maar houdt te weinig rekening met de mening van de besprongen *mens*: in dit geval de Lentenaar. Mikx voelt zich niet door de gemeente gehoord wat betreft door hem aangedragen ideeën voor de bouwplannen, terwijl hij, en andere Lentenaren met hem, hun – en daar is absoluut iets voor te zeggen – leefomgeving zien veranderen. Ik wil niet bepleiten dat de gemeente moedwillig niet luistert naar de ideeën van de burgers, of deze in de wind slaat, want daarvoor is het planproces te complex en veelvormig: de gemeente geeft immers aan in het planvormingsproces meer naar de burger te luisteren en deze zelfs actief te laten participeren (Gemeente Nijmegen, 2003). De gemeentelijke visie en die van Mikx zijn 'parallel myths'. De 'planner's eye view' op de ruimte benoorden de Waal is anders dan de visie van tenminste één inwoner van het gebied. 'Het leven in Lent', of een 'eigen' karakter van Lent, bestaan in absolute zin niet, maar zijn afhankelijk van de visie van een individu en de context waarin een dergelijke zin gebruikt wordt. Zo kan de gemeente Nijmegen mijns inziens oprecht claimen dat het in samenspraak met de inwoners van Lent in kaart heeft gebracht hoe 'het leven in Lent is bedoeld' en daarnaar heeft gepland. Dat terwijl een inwoner uit de oude dorpskern van Lent naar diezelfde geplande nieuwbouwruimte kan wijzen en zeggen dat dit juist níet is hoe 'het leven in Lent is bedoeld'. Ruimte is sociaal geproduceerd en visies daarover contrasteren. Het gaat er niet om wie gelijkt heeft. De visies van de gemeente en Mikx zijn mijns inziens onverenigbaar, ondanks de intenties van beide partijen. Dat komt omdat het gaat om macht, om een strijd om ruimte tussen de gemeente en de inwoner. De gemeente neemt 'oude' structuren op, maar alleen om de eigen visie te ondersteunen en om Lent toe te eigenen in de stedelijke ruimte. De visie van Mikx en zijn claim op de ruimte hebben daarin in onaangepaste vorm geen plaats.

3.2. Parijs aan de Waal: een eenparig centrum in het hoofd van de planner of burger?

> 'De Citadel moet iets toevoegen aan Nijmegen. Het moet aanleiding geven om er naar toe te gaan. De hele stad profiteert daar van'. 'De wortels van de Citadel liggen in het verlangen naar stedelijkheid. In de beschavingsgeschiedenis van de mens is de stad de mooiste uitvinding, de Citadel moet daarom bruisen als een echte stad!' (Gemeente Nijmegen, 2010).

Aldus is de rol van de Citadel in de ambitie van de 'totale stad' samengevat: de Citadel moet samen met de binnenstad een eenparig stadscentrum *om* de Waal heen vormen, net zoals het centrum van Parijs *om* de Seine ligt. Daarbij wordt een ambitieuze verwoording niet geschuwd: de overzijde van de Waal wordt met de bouw van Citadel in de stedelijke sfeer gebracht – de mooiste uitvinding van de menselijke beschaving. De combinatie van de woorden stad en beschaving suggereren dat de tegenpool van stad, namelijk de landelijke en dorpse ruimte, minder beschaafd is: een voorbeeld van een binaire oppositie.

In het eerste deel van dit onderzoek heb ik echter aangegeven dat de ambitie van de 'totale stad' wellicht niet zo goed samengaat met de ambitie van het 'horen bij de stad'. Volgens deze ambitie moet de Waalsprong sterk bij de *stad* Nijmegen betrokken worden en mag het geen 'wijk achter de dijk' worden. Volgens die gedachte zou kunnen worden beargumenteerd dat de functionaliteit van de Citadel niet zozeer in het kader van de hele stad

bezien moet worden, maar vooral moet inspelen op de wensen van de inwoners van de Waalsprong. De gemeente probeert immers het geld van deze mensen in Nijmegen te houden, door ze hier de boodschappen te laten doen in plaats van elders, zoals Elst of Bemmel.

Frans Mikx heeft twijfels bij de functionaliteit van een centrum direct aan de Waal volgens de gedachte van de 'totale stad', want het zou veel logischer zijn om het centrum in de Waalsprong nabij het station Lent te situeren. Dat omdat de meeste mensen in de Waalsprong in het noorden van het plangebied en rond Lent te wonen komen, en niet nabij de rivier. Maar, zo zegt hij, nadat Depla in 2004 wethouder wordt, is het centrumgebied naar de Waal verschoven. Volgens Mikx functioneert de Citadel alleen in het kader van één Nijmeegs centrum om de Waal heen en niet als voorzieningenhart voor de inwoners van de Waalsprong.

Het is problematisch in kaart te brengen of beide ambities met de Citadel gewaarborgd kunnen worden, aangezien het nieuwe winkelcentrum alleen op de tekentafel bestaat en nog niet gebouwd is. Ik heb door middel van twee technieken getracht in kaart te brengen of beide ambities samen kunnen gaan. Daartoe heb ik een veertigtal mensen in Nijmegen geënquêteerd: twintig mensen die ten zuiden en twintig die ten noorden, van de Waal in Nijmegen wonen. Die tweedeling heb ik ook in de analyse gehanteerd. De leeftijd van de groep is ongeveer evenredig verdeeld tussen het minimum negentien en het maximum 62.

Ten eerste heb ik door middel van enkele korte enquêtevragen de inwoners van Nijmegen gevraagd of zij zich kunnen voorstellen in de Citadel te gaan winkelen. Daartoe heb ik ze een beschrijving gegeven van de plaats waar het nieuwe winkelcentrum komt te liggen. Voorts heb ik ze opties gegeven te kiezen hun antwoord van een reden te voorzien. Die keuze bestond ruwweg uit overwegingen over de afstand tot de Citadel vanuit het eigen huis, de toereikendheid van het aanbod van de binnenstad, de mogelijkheid tot een zeer specifiek aanbod van de Citadel waarin de binnenstad niet voorziet en de mogelijkheid tot het combineren van winkelen in de binnenstad en de Citadel op dezelfde dag, en daaraan gekoppeld de afstand tussen binnenstad en de Citadel. Combinaties van deze redenen waren mogelijk. Het doel van deze methode is om erachter te komen of de winkelende Nijmegenaar zich kan voorstellen dat beide centra samen functioneren als een eenparig centrum volgens de ambitie 'totale stad'.

Daarnaast heb ik dezelfde veertig mensen gevraagd een plattegrond van Nijmegen te tekenen, om te kunnen bepalen wat het mentale beeld van Nijmegen is en, belangrijker, of de Waalsprong daarbij hoort. Als controle heb ik ze ook gevraagd een plattegrond van de Waalsprong zelf te tekenen: er is een verschil tussen iemand die geen Waalsprong op de plattegrond van Nijmegen tekent, maar die ook niet weet wat de Waalsprong is, en iemand die dat doet en wel weet wat de nieuwbouwwijk is en waar die ligt. Doel van deze techniek, die ik in de betreffende paragraaf toelicht, is om erachter te komen of de Waalsprong in de mentale voorstelling van de Nijmegenaar bij de stad 'hoort'. Daarmee kan ik de functionaliteit van beide gemeentelijke ambities toetsen.

3.2.1. De totale stad

> 'Buiten de vakantie om ga ik niet ergens winkelen waar je eerst 1.5 kilometer naar toe moet lopen'.

Aldus verwoordt een geënquêteerde het veelgehoorde bezwaar dat wordt gegeven bij het beantwoorden van de vraag of de ondervraagde zich zou kunnen voorstellen het huidige winkelen met het toekomstige in de Citadel te combineren. Het plaatst vraagtekens bij de ambitie van de gemeente om de Citadel samen met de bestaande binnenstad als een eenparig stadscentrum te laten functioneren volgens het idee van de 'totale stad'.

Uit de grafieken op **afbeelding 3.6** wordt duidelijk dat van de twintig geënquêteerden die ten zuiden van de Waal wonen, vrijwel iedereen uitsluitend in de Nijmeegse binnenstad winkelt. Een zestal geeft, om uiteenlopende redenen, aan in de toekomst in de Citadel te gaan

winkelen. De andere veertien echter zien zichzelf in eerste instantie *niet* in de Citadel winkelen in toekomst. Kijkende naar de redenen die deze veertien daarvoor geven valt op dat de *afstand* de belangrijkste factor in de overweging is. Twaalf van de veertien geeft aan dat de Citadel te ver van de binnenstad afligt, om het winkelen in beide centra op een dag te combineren. De meesten van deze twaalf geven als extra reden naast de te verre afstand op, dat de binnenstad in hun behoeften voorziet. Een viertal van deze twaalf echter zegt in eerste instantie niet naar de Citadel te gaan, maar geeft aan wel overgehaald te kunnen worden door een zeer specifiek aanbod van het nieuwe centrum waarin de binnenstad niet voorziet. Niettemin zijn deze resultaten een indicatie dat het erg moeilijk lijkt inwoners van Nijmegen ten zuiden van de Waal überhaupt de rivier over te trekken. Laat staan dat ze winkelen in de Citadel en de binnenstad op dezelfde dag combineren: slechts twee van twintig geeft aan dat te zullen doen. Van de inwoners ten zuiden van de Waal geeft dus maar liefst 90 % aan niet beide centra op dezelfde dag te combineren. Dat wijst op een groot probleem dat door de gemeente overbrugd zal moeten worden, wil zij haar ambities van een eenparig stadscentrum, van een 'totale stad', kunnen waarmaken. Immers, volgens deze gedachte moet de Citadel samen met de binnenstad als een centrum functioneren, iets toevoegen aan Nijmegen als geheel, en daarmee dus ook winkelend publiek ten zuiden van de Waal naar het noorden lokken.

Voor de geënquêteerden die ten noorden van de Waal wonen is de Citadel qua afstand beter bereikbaar: zij zouden in theorie dus eerder in het te bouwen winkelcentrum moeten gaan winkelen. Van de tien ondervraagden uit Lent en de tien uit Nijmegen-Oosterhout winkelt op dit moment iedereen voornamelijk in de Nijmeegse binnenstad, hoewel sommigen van hen ook wel eens naar Arnhem, Elst of Bemmel gaan. Van deze twintig geven zestien personen aan in de toekomst in de Citadel te gaan winkelen. Daarvan geven elf aan dat ze dit doen omdat het dichterbij is voor hen dan de binnenstad. Deze resultaten doen vermoeden dat de Waalsprong met de bouw van de Citadel minder snel een 'wijk achter de dijk' zal zijn, en meer bij de stad zal 'horen. Ook voor het merendeel van de geïnterviewden die ten noorden van de Waal wonen, speelt de afstand dus een belangrijke rol in het antwoord: namelijk dat de kleinere afstand tot de Citadel ten opzichte van de binnenstad hen beweegt eerder naar de Citadel te gaan, in verhouding tot de geënquêteerden ten zuiden van de Waal. Een viertal van de twintig zou de Citadel links laten liggen omdat de huidige situatie van winkelen, in de binnenstad en al dan niet gecombineerd met Arnhem, Elst of Bemmel, voldoet in hun behoeften. Één persoon zou alleen naar de Citadel gaan als er een specifiek aanbod is waarin de Nijmeegse binnenstad niet voldoende voorziet. Opvallend is dat een viertal zegt het winkelen in de binnenstad en de Citadel op dezelfde dag te combineren; dat zijn er meer dan inwoners uit de stad ten zuiden van de rivier die het winkelen in beide centra zullen combineren. Maar toch ziet 80 % van de ondervraagden benoorden de rivier zichzelf niet op dezelfde dag winkelen in zowel de binnenstad, als de Citadel. Het combineren van beide centra op een dag is ook voor deze groep niet waarschijnlijk.

Resumerend kan gezegd worden dat de ondervraagden de Citadel an sich wel zien zitten. Van het totaal aantal ondervraagden, zowel ten noorden als ten zuiden van de Waal zeggen 26 in de Citadel te gaan winkelen, om welke reden dan ook. Negen van hen zullen dit doen wanneer de Citadel een specifiek aanbod heeft *naast* de behoeften waarin de binnenstad voorziet: voor die groep kunnen de Citadel en de binnenstad complementair functioneren, en zij geloven dus op deze wijze in een eenparig stadscentrum en in zekere zin in de ambitie van de 'totale stad'. Elf mensen zullen echter *ten koste van* de binnenstad in de Citadel gaan winkelen, omdat zij in Nijmegen-Noord wonen en de Citadel voor hen dichterbij is dan de binnenstad. In totaal geven slechts zes van 40 ondervraagden, gelijk verdeeld over noord en zuid, aan beide centra te willen combineren op dezelfde dag. De gemeentelijke ambitie van een eenparig stadscentrum – samenhangend met de gemeentelijke ambitie van 'Nijmegen

omarmt de Waal' en de 'totale stad' – waarin mensen op dezelfde dag ten zuiden en noorden van de Waal winkelen, lijkt volgens deze resultaten moeilijk haalbaar.

De Citadel kan mijns inziens wel succesvol zijn, mits de gemeente maatregelen treft die twee veelgehoorde bezwaren bij mensen die ten zuiden van de rivier wonen het hoofd bieden. De hierboven staande grafieken tonen aan dat van de ondervraagden ten zuiden van de Waal relatief veel mensen aangeven twijfels te hebben bij de Citadel, in verhouding tot het totale aantal geënquêteerden. Het eerste bezwaar is de grote afstand tot de Citadel voor de mensen die ten zuiden van de Waal wonen. Dat zou door het inzetten van snelle busdiensten, o.i.d., aan te pakken zijn: mensen zijn simpelweg niet geneigd meer dan 1.5 km te lopen om het water over te steken. Deze maatregel zou de Citadel mijns inziens toegankelijker maken en het zou het makkelijker maken winkelen in de binnenstad en de Citadel op *dezelfde dag* te combineren. Daarnaast zou het aanbieden van specifieke functies in de Citadel, die niet in de binnenstad te vinden zijn, helpen bij het in noordelijke richting de rivier overtrekken van winkelend publiek. Met deze twee maatregelen zou bijgedragen worden aan het realiseren van een eenparig stadscentrum volgens de ambitie van de 'totale stad', in zoverre dat zuidelijke inwoners van de stad dan eerder de Waal zullen overbruggen.

3.2.2. Mental mapping als methode

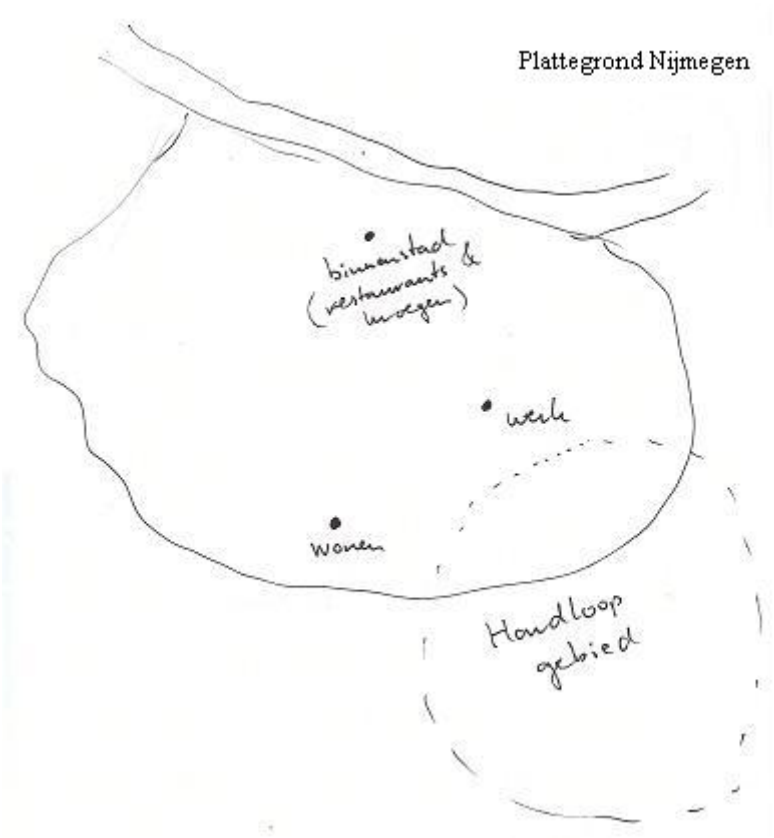
Ik heb dezelfde veertig mensen die ik de hierboven behandelde enquêtevragen heb voorgelegd, ook gevraagd een tweetal plattegronden te tekenen. Ik heb ze daarbij eerst gevraagd een 'algemene plattegrond van Nijmegen met daarop de voor u belangrijke plaatsen' te tekenen: dat leek mij de meest neutrale manier om deze vraag te stellen. Vervolgens heb ik dezelfde vraag gesteld, maar dan voor de Waalsprong, om de kennis van de ondervraagde over de nieuwbouw te testen. Niet iedereen wilde of kon een plattegrond tekenen: vier tekenden geen plattegrond van Nijmegen, terwijl negen ondervraagden mij een plattegrond van de Waalsprong schuldig bleven. Het was een uitgebreid en tijdrovend karwei om de verzamelde plattegrondjes te verkrijgen, omdat mensen het over het algemeen een moeilijke opdracht vonden – uitzonderingen daargelaten. Ik heb in de analyse van de plattegrondjes het hierboven gehanteerde onderscheid tussen geënquêteerden uit Nijmegen ten zuiden van de Waal, Lent en Oosterhout overgenomen. Ik heb in totaal twaalf kaartjes geselecteerd die ik als illustratie in dit rapport heb bijgevoegd. Voor het analyseren heb ik de aanwijzingen van de op het gebied van 'mental maps' eminente sociaal geograaf Kevin Lynch gebruikt.

Lynch heeft het gebruik van 'mental maps' reeds in de jaren zestig van de vorige eeuw gepionierd. Dat deed hij onder andere in het kader van het ontwikkelen van een betere methode van planning: '(…) [Lynch's] (…) written work often stressed that better planning, design, and management of environments could be undertaken *for* people if they were done *with* people (…)' (Golledge & Stimson, 1997). De 'mental map' is een methode daartoe: 'Knowing something about people's perceptions, preferences, and images provides information that complements the designers' and planners' intuition, guidelines, and legal restrictions' (Golledge & Stimson, 1997). Om het mentale beeld van een individu van ruimte te kunnen gebruiken in onderzoek is het nodig daarvan een representatie te maken in de vorm van een getekende kaart of plattegrond. Het individuele beeld van de stad dat daaruit naar voren komt is echter ook onderdeel van een sociaal discours van ruimte, van een algemene representatie van de stad. De getekende kaart is de combinatie van een hoe een individu een ruimte mentaal ervaart, voortkomend uit zijn omgang met discoursen en de materiële werkelijkheid. 'Each individual creates and bears his own image, but there seems to be substantial agreement among members of the same group' (Lynch, 1960).

Ik ben me volledig bewust van de bezwaren die tegen deze methode bestaan, in zoverre dat het een vooronderstelling maakt dat het gedrag van mensen voorspelbaar en generaliseerbaar is. Bij de interpretatie van de gegevens van de mental maps heb ik daarom de

sterk kwalitatieve aard van het onderzoek in het achterhoofd gehouden. Aangezien het doel van de methode in dit onderzoek niet erg complex is – het gaat erom of de Waalsprong wel of niet bij Nijmegen 'hoort' in het hoofd van de inwoner, met andere woorden: tekent men de nieuwbouw wel of niet? –, denk ik dat ik deze keuze voor de methode daarmee voldoende gerechtvaardigd heb.

3.2.3. Een mentale kaart van Nijmegen

Relatief veel ondervraagden weten in eerste instantie niet precies wat de Waalsprong is, sommigen van hen tekenen uiteindelijk helemaal niets, terwijl anderen slechts na enig aarzelen iets op papier zetten. Van degenen die de Waalsprong tekenen weet iedereen dat het om een woonwijk gaat. De locatie waar deze op de kaartjes gelegen is verschilt nogal: soms ten oosten, of juist ten westen van het als apart getekende Lent, een paar keer tussen de spoorbrug en de Waalbrug direct aan het water, een enkele zelfs aan de zuidelijke kant van de Waal. Wat opvalt, is dat de jongere geënquêteerden, veelal studenten, een meer gedetailleerde plattegrond van Nijmegen – met name het centrum – tekenen dan de oudere ondervraagden. Voor de plattegrond van de Waalsprong geldt dit precies andersom. Dat komt mijns inziens omdat de focus van de studenten vooral op het gebied rond de universiteit en de binnenstad is gericht, want daar speelt het studentenleven zich af.

In de meeste gevallen tekenen de ondervraagden die ten zuiden van de Waal wonen, de rivier duidelijk als *grens*, met de Nijmegen daar onder. Als er al iets boven de Waal getekend is, betreft het de doorgaande weg naar het noorden, of is Lent duidelijk gescheiden van de stad Nijmegen weergegeven. In de mentale beleving van het merendeel van de geënquêteerden uit deze groep houdt Nijmegen min of meer bij de Waal op: de rivier blijkt een barrière. Slechts een enkeling tekent de gemeentelijke omtrek van Nijmegen, trekt deze door ten noorden van de Waal, om Lent heen en plaatst de Waalsprong aan de rivier ten westen van Lent. Maar over het algemeen houdt de stad Nijmegen op bij de Waal. Dat terwijl

een deel van deze mensen desgevraagd wel degelijk weet dat de Waalsprong een nieuwbouwwijk van Nijmegen ten noorden van de Waal is. Voor hen hoort het noordelijk van de rivier gelegen deel van Nijmegen niet bij de mentale voorstelling die zij in eerste instantie van de stad maken. Dat correspondeert niet met de gemeentelijke ambitie van een Nijmegen dat de rivier omarmt, dat 'om de Waal' ligt. Beargumenteerd zou kunnen worden dat ten noorden van de Waal simpelweg minder bebouwing ligt en dat de geënquêteerden daar minder vaak komen. Maar, veel van hen weten wel dát hier de nieuwbouw van de Waalsprong ligt, en dat het onderdeel van Nijmegen is. En dat tekenen ze ook wanneer je specifiek naar de Waalsprong vraagt. Kortom: voor de meeste geënquêteerden ten zuiden van de Waal 'hoort' de Waalsprong niet bij de mentale voorstelling van Nijmegen, ongeacht de kennis die zij van de nieuwbouw hebben.

De mentale voorstelling van Nijmegen van de geënquêteerden die ten noorden van de Waal wonen laat zich als volgt kenmerken: inwoners van Lent tekenen over het algemeen Lent apart van Nijmegen, dat ten zuiden van de Waal ligt. Verder tekenen ze de Waalbrug en spoorbrug en de Waal. Mensen uit Oosterhout tekenen vooral de Waal, de bruggen, hun eigen huis en de Nijmeegse binnenstad. Wat opvalt is dat deze groep, wanneer gevraagd om Nijmegen te tekenen, het ten noorden van de Waal gelegen deel van de stad niet meer of gedetailleerder tekent, dan de ondervraagden die bezuiden de rivier wonen. Ook in hun mentale voorstelling ligt Nijmegen ten zuiden van de Waal, en is de rivier een *grens*. Het enige dat zij boven de Waal tekenen, dat de andere groep niet tekent, is het eigen huis.

Wat betreft de plattegronden van de Waalsprong zijn er kleine verschillen tussen de inwoners van Nijmegen ten noorden van de Waal en degenen die zuidelijk daarvan wonen: de eerste groep tekent de reeds gebouwde nieuwbouwwijk Oosterhout vaker, vooral als ze zelf in die wijk wonen. Inwoners van Lent tekenen het eigen dorp veelal apart van de Waalsprong, die zij ofwel in Oosterhout, ofwel op de plaats waar de Citadel zal worden gebouwd, direct aan de rivier, plaatsen. Verder tekenen de mensen die ten noorden van de Waal wonen meestal de Waal en de bruggen. Deze groep heeft samengevat een iets betere mentale voorstelling van de Waalsprong, dan hun zuidelijke buren. Dat is te verklaren door te wijzen op het feit dat mensen over het algemeen de directe woonomgeving gedetailleerder in kaart weten te brengen.

3.2.4. De ambities van planners: mentaal voorstelbaar?

De belangrijkste conclusie die getrokken kan worden uit de analyse van de plattegrondjes is dat beide groepen de nieuwbouw in de Waalsprong niet bij hun mentale voorstelling van Nijmegen betrekken. De resultaten van de 'mental maps' lijken erop te wijzen dat op dit moment de Waalsprong niet of nauwelijks onderdeel is van de mentale voorstelling die gemaakt wordt bij Nijmegen, ongeacht in hoeverre men kennis heeft van de nieuwbouw ten noorden van de Waal. De Waalsprong 'hoort' in het hoofd van de geënquêteerde (nog) niet bij Nijmegen.

Dat komt mijns inziens vooral omdat veel van het sociale en economische leven zich in de Nijmeegse binnenstad, en dus ten zuiden van de Waal, afspeelt: vrijwel alle geënquêteerden geven aan bijna uitsluitend in de binnenstad te winkelen. Ook liggen de meeste infrastructurele verbindingen en knooppunten ten zuiden van de Waal. Tevens zijn er weinig punten in de Waalsprong waar mensen vaak samenkomen. Ook de functie van de Waal als mentale grens is speelt daarin een rol. Al de kenmerken op basis waarvan de meeste mensen de mentale voorstelling tekenen, passen in het schema dat Lynch geeft. Volgens hem zijn de meeste 'mental maps' op basis van vijf onderdelen inhoudelijk te analyseren: 'paths' (infrastructurele verbindingen die veel worden gebruikt), 'edges' (de grens tussen twee mentale delen van een ruimte, zoals bijvoorbeeld de Waal), 'nodes' (knooppunten), ' districts' en 'landmarks' (Lynch, 1960). De Waalsprong is voorlopig een woonwijk waar weinig

aandacht naar uitgaat in de mentale voorstelling en waar de meeste mensen nauwelijks (geneigd zijn) naar toe (te) gaan. Dat kan veranderen als met de Citadel een wijk met hoogwaardige economische, culturele en recreatieve functies gerealiseerd zal worden, en met de nieuwe brug De Oversteek een extra infrastructurele verbinding wordt gelegd. Immers, dan wordt meer verkeer langs de Waalsprong geleid en wordt er een plaats gecreëerd waar sociaal, cultureel en economisch leven samenkomt: factoren die een grote rol spelen in de mentale voorstelling van ruimte.

Wat dat betreft passen de Citadel en de nieuwe brug dus bij de ambitie om de Waalsprong bij de stad te laten 'horen', in de mentale voorstelling van zowel degenen die ten noorden, als ten zuiden, van de Waal wonen. De Citadel kan de Waalsprong bij de stad laten 'horen' in het hoofd van de Nijmegenaar. Het nieuwe centrum kan ook door het aanbieden van economische functies – mits zowel mensen ten noorden als ten zuiden van de Waalsprong aangetrokken kunnen worden – voorkomen dat de Waalsprong slechts een 'wijk achter de dijk' wordt, maar ervoor zorgen dat het deel echt bij de stad wordt betrokken. Daarmee is de ambitie van het 'horen bij de stad' haalbaar. Wellicht kunnen de Oversteek en Citadel ook ervoor zorgen dat de Waal, meer dan nu, het 'hart' van de stad wordt. Temeer daar veel geënquêteerden aangeven wel iets te zien in de functionaliteit van de Citadel. Dat maakt dat ook de ambitie 'totale stad' volgens mij niet onhaalbaar is, hoewel de afstand van de ene oever naar de andere erg groot en moeilijk overbrugbaar blijkt. De Waal is tot nu toe een formidabele grens en barrière gebleken, zowel reëel en mentaal.

3.3. De Waalsprong: de Betuwe als een speeltuin?

Een aanzienlijk deel van de woonruimte in de Waalsprong is door de gemeente voor startende gezinnen met jonge kinderen gebouwd. Impliciet wordt de link gelegd tussen groen en ruimtelijk wonen en het veilig kunnen laten oproeien van kroost. Vooral het deel Oosterhout is daar een goed voorbeeld van. Op **afbeelding 3.7** is een banner van de officiële website van de Waalsprong te zien, waarop spelende kinderen, de groene woonruimte in Oosterhout en 'de Betuwe' retorisch met elkaar worden verbonden: het ruimtelijke en groene woonmilieu – samengevat onder de noemer 'Betuwe' – is een veilige omgeving, zo veilig als je achtertuin, om je kinderen op een goede manier te laten opgroeien (http://waalsprong.nl/oosterhout/, 11-05-2011).

Dat probeert de gemeente te bereiken door het plannen van groene open plekken en het realiseren van speciaal gebouwde speelplekken in Oosterhout:

> 'In de Waalsprong wonen veel kinderen die lekker buiten willen spelen en ravotten. Speciaal voor hen zijn veilige speelplekken aangelegd die meteen dienst doen als ontmoetingsplek voor de buurt. Verder zijn sport- en spelpleinen gerealiseerd, waar de oudere jeugd kan basketballen, voetballen of skaten. De jongeren kunnen elkaar ook ontmoeten in een eigen honk in De Klif of buiten op een speciale Jongeren Ontmoetings Plaats' (www.waalsprong.nl, 9-03-2011).

De groene stroken met ruimte voor water tussen de bebouwing passen volgens de gemeente in deze strategie: 'Neem nou het park in De Elten, dat bestaat voor één derde uit water. Dus wie van vissen, schaatsen, varen, picknicken of een partijtje voetbal houdt, zit hier wel goed. Verder zijn er overal in Oosterhout wadi's, de zogenoemde verzamelplaatsen voor regenwater. Deze brede natuurlijke stroken, met in het midden een geul, bieden volop speelruimte voor de kinderen. En niet alleen na een regenbui' (http://waalsprong.nl/oosterhout/, 11-05-2011). Op de bovenstaande afbeelding spelen de kinderen in zo'n wadi.

Cijfers van het CBS ondersteunen de strategie van de gemeente en de ontwikkelaars: van de 4800 inwoners van Nijmegen-Oosterhout in 2009 is 33% in de leeftijd van 0 tot 15 en 47% van 25 tot 45: de kinderen en hun ouders. Wat betreft de samenstelling van huishoudens

heeft 59% kinderen (http://oosterhout_gem_nijmegen.straatinfo.nl/buurtgegevens/, 26-05-2011). Een imago-onderzoek naar de Waalsprong in opdracht van de GEM uit 2010 laat zien dat 'voor de Waalsprongbewoners (…) kindvriendelijkheid het belangrijkste imagokenmerk [is]' (Marketing JES Onderzoek BV, 2010). In de nieuwbouw van de Waalsprong – Visveld en Oosterhout – geeft in 2010 34% aan dat 'kindvriendelijk/voor gezinnen' het best passende kenmerk van de Waalsprong is, tegenover 14% in 2007. Deze sterkere verbinding tussen de Waalsprong en kindvriendelijkheid leidt ook tot een licht betere waardering van dat kenmerk in dezelfde periode: de kindvriendelijkheid krijgt in 2010 van dezelfde groep een 4.4 uit 5, tegenover een 4.2 uit 2007. Die resultaten komen echter voort uit een telefonische steekproef onder huishoudens in de Waalsprong: dat wil zeggen onder volwassen inwoners. Ik wil graag weten wat de kinderen zelf, 1/3 van het aantal inwoners van Oosterhout, voor wie de wijk voor een belangrijk deel gebouwd is, en met wiens wensen in het achterhoofd ouders ervoor kiezen er te wonen, van de kindvriendelijkheid van de wijk vinden. Tevens zegt het imago-onderzoek niets over welke ruimtelijke kenmerken bijdragen aan dat kindvriendelijke imago.

Beide lacunes heb ik gevuld door middel van een vragenlijst die ik aan de kinderen in de leeftijd van acht tot twaalf bij de Buitenschoolse Opvang Jump Ondersteboven in Oosterhout heb voorgelegd. Die leeftijd heb ik in overeenstemming met de BSO gekozen, omdat die kinderen al een duidelijk beeld van hun omgeving hebben en dat ook onder woorden kunnen brengen. Op de vragenlijst heb ik in totaal zeventien reacties gekregen, een aantal dat geen wetenschappelijk overtuigende generalisaties toelaat, maar dat mijns inziens wel voldoende is om een eerste indicatie te geven van het idee dat kinderen van hun leefomgeving hebben. De reden dat ik slechts zeventien reacties verzameld heb, is een combinatie van schoolvakanties en de moeite die ik heb ondervonden goedkeuring van de ouders van de kinderen te krijgen.

Het zestal vragen geeft een indicatie van de mate waarin het beeld van de kinderen van de buurt overeenkomt met het idee dat de gemeente en de ontwikkelaars voor ogen hadden bij de bouw. Het idee voor de wijk van deze laatste groep bestaat, zoals ik hierboven heb geanalyseerd, uit drie door mij geconstateerde kernbegrippen: ruimte, groen en water, en veiligheid. Daarmee tracht de planner een kind- en speelvriendelijke wijk te maken. Maar waar spelen de kinderen zelf het liefst?

Binnen of buiten	Binnen	Buiten	Beide
Jongens	-	7	2
Meisjes	1	4	3

Zowel jongens als meisjes spelen liever buiten dan binnen. Slechts een van de zeventien speelt liever binnen. De jongens spelen graag buiten en allemaal geven ze aan enkel te voetballen. Dat doen ze overigens overal in de wijk: op straat, op grasveldjes, in de speeltuin, of op het voetbalveld. Meisjes hebben een iets gevarieerder speelpatroon. Hoewel ook vrijwal alle meisjes graag of het liefst buiten spelen, hebben ze in verhouding tot de jongens een breder repertoire: springtouwen, paardrijden, in de speeltuin of met de barbies spelen, etc. Mijns inziens indiceren deze resultaten dat gender (zij het cultureel of biologisch bepaald) een belangrijke invloed op het speelpatroon heeft: jongens zijn eenduidig gericht op voetballen, terwijl meisjes een breder repertoire hebben, dat niettemin bestaat uit activiteiten die je op voorhand van meisjes zou verwachten.

De ruimtelijke opzet van de wijk waar de gemeente op inzet in het kindvriendelijk maken van de wijk is volgens de vragenlijst geslaagd: op een na geeft elk kind aan dat er genoeg ruimte is om te spelen, en iedereen lijkt zeer tevreden daarmee.

Ruimte	Ja, er is genoeg ruimte	Nee, er is te weinig ruimte
Jongens	9	-
Meisjes	7	1

Slechts één kind geeft aan dat er te weinig ruimte is, omdat er teveel aandacht is voor kleine kinderen wat betreft het spelen. Het kernbegrip groen en water en de manier waarop de gemeente dit idee op bijvoorbeeld de hierbovenstaande banner en in de opzet van de wijk uitdraagt, speelt een kleinere rol in de ruimtelijke voorstelling van de kinderen. De wadi's, daar waar groene stroken en water volgens de gemeente de ideale plaats vormen waar kinderen kunnen 'ravotten', wordt slechts door een van de zeventien als een goede plek om te spelen aan te geven. Jongens voetballen vooral in het park, op het voetbalveld, of gewoon op straat, terwijl meisjes het vaakst naar de speeltuin of de skatebaan gaan om te spelen. Het water van de wadi's blijkt voor de kinderen niet echt een belangrijke plek om te spelen.

Veiligheid	Ja	Nee	Ja, meestal	Geen antwoord
Jongens	6	1	1	1
Meisjes	2	2	4	-

De meeste kinderen vinden de wijk veilig om in de te spelen, onder andere omdat er veel ruimte is en het er rustig is, aldus een van hen. Dat kan mijns inziens te maken hebben met de ruime opzet van de wijk en het feit dat grote delen autoluw zijn. Slechts drie kinderen geven aan dat ze het niet veilig vinden, waarvan er eentje aangeeft dat er teveel water in de wijk is en het daardoor onveilig is, terwijl de andere twee geen reden opgeven. Sommige kinderen vinden het meestal veilig, maar niet als er bijvoorbeeld hangjongeren in de buurt zijn. Dat laatste lijkt mij in vrijwel elke wijk waar kinderen spelen een reden tot het zich onveilig voelen. Het lijkt erop dat de meeste kinderen de wijk over het algemeen veilig vinden en dat de ruimte opzet daarvoor een belangrijke reden is.

Concluderend kan gezegd worden dat kinderen vooral de ruime opzet van de wijk waarderen. Ze kunnen vrijwel overal waar ze willen voetballen of spelen, in parkjes, op het sportveld, of gewoon op straat. Daaraan draagt mijns inziens de autoluwe opzet bij. Het beeld van de wijk dat door de gemeente in de hierboven staande banner wordt oproepen strookt niet met dat van de door mij gevraagde kinderen. Het 'ravotten' in groen en water spreekt de kinderen niet aan en zij hebben het behoudens een kind dan ook niet over de wadi's. De banner past vooral in de strategie van de gemeente, die hoog inzet op groen en water, die volgens haar twee belangrijke kenmerken van de oorspronkelijke Betuwe zijn. Met deze 'groene' en 'blauwe' elementen wordt volgens de gemeente een wijk gecreëerd met een dorps karakter en met verwijzingen naar de oorspronkelijke Betuwe. Daarmee lijkt de gemeente mijns inziens vooral de ouders die de huizen kopen aan te willen spreken en aan te sluiten bij haar intentie in de nieuwbouw te verwijzen naar 'oude' elementen. In de mentale voorstelling van kinderen spelen deze groene en blauwe stroken nauwelijks een rol.

Afbeeldingen hoofdstuk 3

Afbeelding 3.1. Banner Lent van officiële website van de Waalsprong

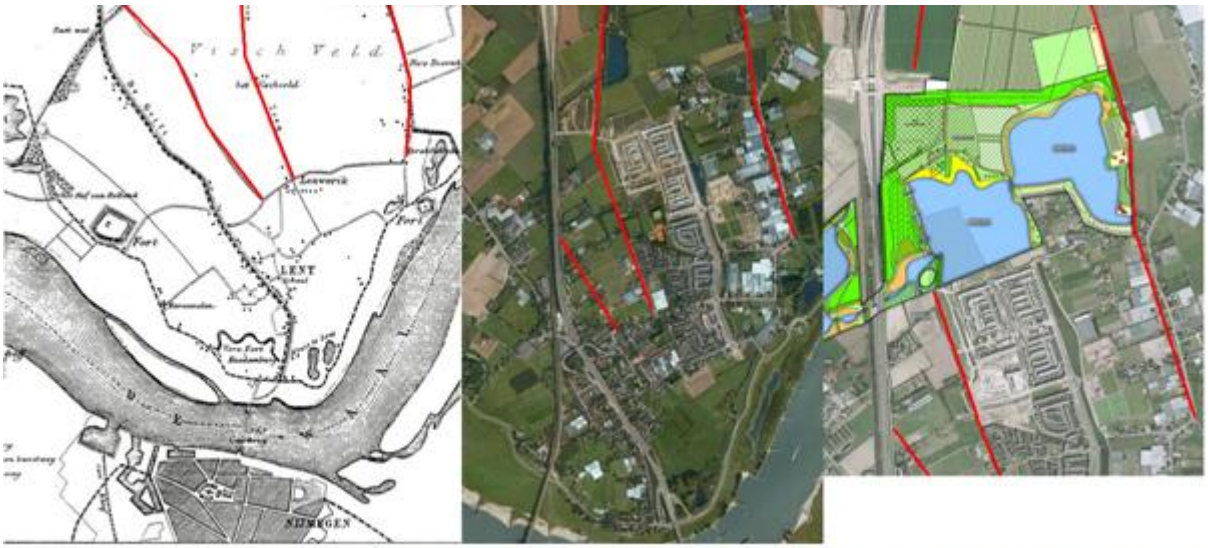
Afbeelding 3.2. Oude kern Lent in geheel Waalsprong

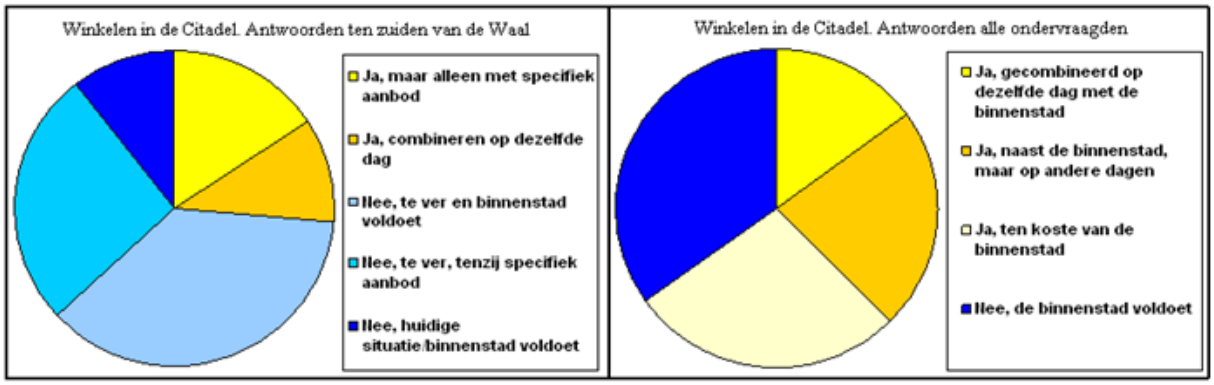
Afbeelding 3.3. Links: huidige ruimte rond kern Lent (in blauw) Waalsprong.
Rechts: ruimte rond huidige bebouwing Lent (in blauw) na oplevering Waalsprong

Afbeelding 3.4. Links: in blauw het plangebied van de Citadel. Rechts: de oude kern van Lent en in blauw de centrale ontmoetingsplek tussen de Pastoor van Laakstraat-Laauwikstraat-Schoolstraat-Steltsestraat

Afbeelding 3.5. Drie linten (vlnr in rood) Lentseveld, Visveldsestraat en Woerdsestraat in omgeving Lent, van respectievelijk 1868, nu en bij oplevering van de Landschapszone

Afbeelding 3.6. Winkelen in de Citadel? Links: antwoorden ten zuiden Waal. Rechts: antwoorden alle ondervraagden

Afbeelding 3.7. Banner Oosterhout van de officiële website Waalsprong

4. Conclusie en aanbevelingen

4.1. Conclusie

Doel van dit onderzoek is geweest het analyseren van de Waalsprong als stedelijke ruimte in een voorheen landelijk en dorps gebied. Daarbij is het mijn intentie geweest om de visie van de ´planner´ over de te ontwikkelen stedelijk ruimte kritisch te bekijken. Representatie is in deze van groot belang. Om de gemeentelijke representatie te analyseren heb ik gemeend een grote nadruk op het belang van taal en retoriek te leggen. Dat is wellicht niet heel geografisch, maar wel bij uitstek *sociaal* geografisch. Temeer daar ik ruimte als een sociaal geproduceerde categorie heb benaderd. Daarbij heb ik wel constant naar de materiële aspecten van de Waalsprong als ruimte verwezen, die naast de zuivere representaties bestaan. Maar daar stopt het onderzoek niet. Om tot een goed oordeel over de Waalsprong als sociaal geproduceerde stedelijke ruimte te komen ben ik van mening dat ook gekeken moet worden naar de gebruiker: de inwoners van Nijmegen. Ruimte als sociaal geproduceerde categorie is een complex geheel, met een veelvoud aan factoren die bijdragen aan haar opbouw. Het handelen van de mens, hoe deze de ruimte gebruikt, is daarin van groot belang. Door de tweeledige aanpak van dit onderzoek heb ik met het bovenstaande getracht rekening te houden. Dat heeft tot de twee hoofdvragen geleid:

> Hoe wordt een *stedelijke* uitbreiding in een *landelijk en dorps* gebied door planners ge(re)presenteerd? En wat is daar het idee achter?
>
> Komen het door de planners gevormde idee en de uitvoering van de Waalsprong overeen met het alledaagse gebruik en beleving van de ruimte door de inwoners? Zijn er discrepanties en zo ja, wat zeggen die over de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid van het stadsdeel?

Nijmegen springt over de Waal en breidt haar stedelijke ruimte benoorden de Waal uit in een oorspronkelijk landelijk en dorps gebied. Die confrontatie heb ik in het eerste deel van het rapport beschreven. Daarbij is de visie van de planner het uitgangspunt geweest: ‘the planner’s eye view’. Ik heb geanalyseerd hoe de planner een stedelijk uitbreiding in een landelijk gebied vormgeeft en wat het idee daarachter is. Daarin heb ik twee pijlers van de visie van de planner onderscheiden: de tegenstelling tussen dorp en stad en de rol van de Waal als kenmerk van het ruimtelijk beeld van Nijmegen. Beide thema’s worden door de gemeente (de planner) retorisch ingezet om twee redenen: om de stedelijke invloed in het voorheen landelijke gebied, en de inherente drastische veranderingen van de ruimte benoorden de Waal die daarmee gepaard gaan, te legitimeren tegenover de mensen die al in het gebied wonen en de rest van de inwoners van Nijmegen. Daarnaast speelt uiteraard een financieel motief mee: de Waalsprong is bovenal een woonwijk en de opgeleverde woningen dienen verkocht te worden. De potentiële koper dient daarom aangesproken te worden, door het realiseren van wijken met een herkenbare identiteit.

Daartoe wordt ‘het verleden’ ingezet: dat wil zeggen dat de gemeente het doel stelt dat het oorspronkelijke karakter van het plangebied terug te zien is in de nieuwbouw. De gemeente heeft het karakter en verleden van het gebied grofweg gekenmerkt als landelijk en dorps, en samengevat onder de noemer ‘de Betuwe’. Er wordt verwezen naar dit karakter door middel van ‘oude’ elementen in de nieuwbouw; de naam ‘Betuwe’ wordt retorisch ingezet. Volgens de gemeente op succesvolle wijze, omdat het ‘oude’ – zij het de lintstructuur, waterwegen of straatnaambordjes die naar de fruitteelt verwijzen – een functionele harmonie vormt met het ‘nieuwe’: de nieuwbouw. Ik ben echter van mening dat dit gegeven de verwijzingen naar het verleden niet authentiek maakt: de authenticiteit van het ‘oude’ in de nieuwbouw hangt volgens mij voor een evenzo belangrijk deel af van wat de inwoners – de oorspronkelijke en nieuwe – van de verwijzingen vinden en of zij ze begrijpen. Dat betwijfel

ik ten zeerste. Daarmee staat de authenticiteit van de gemeentelijke claim van het behoud van 'Betuwse' kenmerken voor mij in twijfel. Dat is echter geen waardeoordeel. Ik wil slechts de aandacht vestigen op de implicatie van de gemeentelijke claim dat het oorspronkelijke gebied in de nieuwbouw behouden blijft of doorklinkt. Er wordt naar het oorspronkelijke gebied en zijn kenmerken verwezen, maar ik benadruk dat de Waalsprong volledig contemporain en verzonnen is; er wordt in essentie niks oorspronkelijks behouden. De combinatie van verwijzingen naar ´het verleden´ – het 'oude' – en 'nieuwe' elementen creëert een in essentie *nieuw* stadsdeel. Daarmee is de claim van de gemeente vals. Dat betekent echter niet dat de identiteit van de nieuwe wijken de toekomstige inwoners niet zal aanspreken. Of de verwijzingen naar 'het verleden' succesvol zijn, hangt af van de waardering van de toekomstige inwoners en de vraag of zij de verwijzingen herkennen. Maar een ding is mijns inziens zeker; de Waalsprong is *stedelijk* Nijmegen, en zeer zeker niet de *landelijke* 'Betuwe'.

Dat maakt de nieuwbouw voor mij echter niet onsuccesvol, mits de toekomstige en huidige inwoners de wijken leefbaar en aangenaam vinden – met andere woorden: mits de Waalsprong als woonwijk *functioneert*. In het tweede deel van dit onderzoek heb ik daar op een drietal manieren inzicht in proberen te geven. Dat gezegd hebbende: de resultaten moeten bezien worden als een indicatie en niet zozeer als een sluitend antwoord, aangezien de Waalsprong als project nog verre van af is en zodoende moeilijk te onderzoeken is. Terugkerend naar de tweede hoofdvraag kan ik echter wel stellen dat er discrepanties bestaan tussen het beleven van de Waalsprong als ruimte door de inwoners en de 'planner's eye view'. Die discrepanties kunnen mijns inziens een gevaar vormen voor de leefbaarheid en het succes van de Waalsprong als woonwijk.

Ten eerste bestaat er een relatief grote afstand tussen de visie van de gemeente en die van de inwoners van de oude kern van Lent, op de Waalsprong in het algemeen en de inrichting van de ruimte rond het dorp in de komende jaren specifiek. Het inzicht dat het interview met Mikx heeft geboden, als lid van de dorpsraad op de hoogte van de meningen van de inwoners van het dorp, wijst daarop. Er bestaat behoorlijk veel scepsis bij een deel van de Lentse bevolking over het toekomstige lot van het dorp als ruimte. Ik heb in het deel *Parallel myths* echter reeds mijn twijfel uitgesproken over het in overeenstemming kunnen brengen van beide visies, gezien het feit dat er van een strijd om ruimte sprake is, die weinig ruimte voor compromis laat. De houding van de gemeente Nijmegen vertoont volgens mij aspecten die Scott heeft aangestipt: het is de gemeente die de wijken plant en er een functie aan toekent, waarin weinig plaats is voor de invloed van andere partijen, zoals de Lentse visie. Een probleem dat vergroot wordt door het feit dat beide partijen een sterk omlijnde *eigen* visie hebben: de gemeente wil de stedelijke ruimte ten noorden van de rivier uitbreiden, en Mikx wil eigenlijk dat er zo weinig mogelijk verandert aan de dorpse en landelijke ruimte. Dat botst onvermijdelijk vrees ik. De Waalsprong is immers een stedelijke uitbreiding, die daarmee mijns inziens hoe dan ook op gespannen voet staat met het karakter van het voorheen landelijke en dorpse gebied van de Overbetuwe. De gemeente moet als planner die een wijk bouwt waaraan zij zelf een duidelijk omlijnde functionaliteit toekent, waken voor de afstand die daardoor tussen de planner en het geplande enerzijds, en de in de ruimte handelende inwoner anderzijds, kan ontstaan. Een manier om dit tegen te gaan is door bij het plannen van de wijken ruimte te laten voor diversiteit in gebruik en plaats voor een veranderende functionaliteit, zoals Scott betoogt.

Ten tweede zijn een groot deel van de veertig door mij geënquêteerden sceptisch over de simultane haalbaarheid van de ambities 'totale stad' en 'horen bij de stad'; een skepsis die ik onderschrijf. Ik raad de gemeente aan door middel van goede infrastructurele verbindingen de Citadel voor zowel de inwoners ten noorden als ten zuiden van de Waal uitstekend bereikbaar te maken. Vooral het inzetten van snelle, directe busdiensten tussen de binnenstad en het nieuwe centrum zijn, zo blijkt uit de enquête, van groot belang. De afstand tot de

Citadel vanuit de binnenstad – minstens twee kilometer – kan anders het succes van het centrum bedreigen. Tevens komt uit mijn onderzoek naar voren dat het aanbod van de Citadel erg breed dient te zijn: om de inwoners van Nijmegen-Noord aan te trekken dient een algemeen aanbod van voorzieningen geboden te worden, opdat deze mensen niet naar kernen zoals Elst, Bemmel of Arnhem gaan om in hun behoeften te voorzien. Echter, voor een belangrijk deel van de inwoners die ten zuiden van de rivier wonen is de Citadel enkel interessant als het een specifiek aanbod heeft dat de binnenstad niet biedt. Het gecombineerd aanbieden van zowel basis- als specifieke functies zal lastig blijken. Temeer daar het het huidige centrum van Nijmegen reeds een breed en hoogwaardig aanbod van functies tentoonspreidt. Beide bovenstaande opgaven zijn gebaat bij een zeer breed en hoogwaardig aanbod. Niettemin zijn de door mij gehouden enquête en de 'mental maps' in aantal te gering om wat het bovenstaande punt betreft van meer dan een indicatie te kunnen spreken. Een indicatie niettemin die verder onderzocht moet worden om het nieuwe centrum succesvol te kunnen maken, en die daarmee maatschappelijk relevant is.

Tot slot dient de gemeente naar mijn mening het ruimtelijk beeld dat kinderen bij de nieuwbouw hebben zorgvuldig in kaart te brengen. Dat geldt overigens in breder opzicht voor elk nieuwbouwproject. Dit vraagstuk is des te pregnanter omdat onlangs in de media naar voren is gekomen dat delen van de jeugd in vinex-locaties (en de Waalsprong is er een) zich verveeld en problemen veroorzaakt (Algemeen Dagblad, 21-2-2011). Vaak worden nieuwbouwwijken in Nederland met jonge ouders en hun kinderen als voorname doelgroep ontwikkeld. Daarbij proberen de planners mijns inziens echter teveel de ouders aan te spreken en wordt te weinig gedaan met de meningen van kinderen zelf. Een (mannelijke) planner zijn mening over wat volgens hem kinderen van de leefomgeving verwachten, is anders dan de mening van de kinderen zelf – en jongens en meisjes hebben daarbij een ander idee. De resultaten van de door mij aan de kinderen van Oosterhout voorgelegde vragenlijst bieden een eerste inzicht in de visie op de leefomgeving van kinderen. In het geval van Oosterhout in de Waalsprong blijkt dat een van de speerpunten van het gemeentelijk beleid de kinderen niet aanspreekt: de groene en blauwe stroken – de wadi's – fungeren nauwelijks als speelplek, zoals de planner voor ogen heeft gehad. Een enkel kind vindt het water zelfs gevaarlijk. Tevens bieden de resultaten een eerste inzicht in het belang van gender in het plannen van ruimte voor kinderen: meisjes en jongens hebben andere ideeën over wat zij van hun leefomgeving verwachten. Wellicht dient te worden nagedacht of 'de planner', veelal een man, een juist beeld van dergelijke kinderlijke visies heeft. Dat gezegd hebbende moeten deze resultaten vooral als springplank voor verder onderzoek gezien worden.

Dit onderzoek toont aan dat er tussen een deel van de inwoners van de Waalsprong en de visie en het plan van de gemeente een afstand bestaat. Scott volgende, dient de gemeente mijns inziens in haar planvorming rekening te houden met het feit dat stadsplanning hoe dan ook het complexe sociale proces van ruimtebeleving en het functioneren van ruimte simplificeert: de gemeente zou er goed aan doen keer op keer te herinneren dat de geplande wijk nooit de veelvormigheid in functies en gebruik van de *ervaren* wijk vangt. Het in zekere zin open laten van functionaliteit en gebruik van de geplande stadsdelen, het in overweging nemen van de diversiteit in plaats van het voorschrijven van een functie, zal mijns inziens bijdragen aan de leefbaarheid en daarmee het succes van de toekomstige Waalsprong. Voor diversiteit in functies is in de laatste plannen, zoals de Citadel, wel aandacht, maar in de reeds gebouwde wijken in Oosterhout en Visveld niet. Maar, planning ten spijt: het succes en de leefbaarheid van de Waalsprong valt of staat met de gebruiker en hoe hij of zij het nieuwe stadsdeel gebruikt is vooral een vraag voor de toekomst.

4.2. Aanbevelingen

In de conclusie heb ik reeds enkele vragen aangestipt die dit onderzoek oproepen en die het verdienen verder onderzocht te worden. In de toekomst zal mijns inziens een uitgebreid onderzoek naar de visie van de inwoners op de Waalsprong als ruimte gedaan dienen te worden, aangezien ik daar wegens te weinig tijd en logistieke problemen niet voldoende op in heb kunnen gaan. Ook speelt mee dat op dit moment een aanzienlijk deel van de Waalsprong nog niet voltooid is en ik daarom niet afdoende antwoord op de bovengestelde problematiek kan geven. In toekomstig onderzoek daaromentrent zal mijns inziens het uitgangspunt moeten zijn, na te gaan of de gemeentelijke ambitie en visie overeenkomen of herkent worden door de inwoner. Dit onderzoek zal zich mijns inziens moeten richten op de volgende aspecten;

- Hebben de ontwikkelde wijken volgens de inwoners een duidelijk herkenbaar karakter? En zo ja, vertoont dit karakter samenhang met het via cultuurhistorische verwijzingen verbeelde verleden? Met andere woorden: is het streven van de gemeente naar een plaats voor cultuurhistorie in de beeld- en leefkwaliteit van gebouwde wijken succesvol? Door middel van interviews en een enquête onder inwoners van de Waalsprong kan inzicht worden geboden in deze.
- Functioneert de Citadel als een wijkcentrum, dat vooraleerst voorzieningen aanbiedt voor inwoners van de Waalsprong? Of speelt het nieuwe centrum ook daadwerkelijk een rol in het realiseren van de ambitie ‘totale stad’? Een breed opgezette enquête onder inwoners van alle delen van de stad is tot beantwoording van deze vraag noodzakelijk.
- ‘Hoort’ de Waalsprong bij de stad Nijmegen, of is het slechts een ‘wijk achter de dijk’? Daaraan gekoppeld: ligt Nijmegen in de voorstelling van de Nijmegenaar áán de Waal of ‘omarmt’ de stad de rivier? De techniek van ‘mental maps’ zou hier goed toepasbaar kunnen zijn.
- Het onderzoek naar de visie van het kind op de deels voor hem ontwikkelde ruimte waartoe ik in dit rapport een eerste aanzet heb gegeven, dient mijns inziens uitgewerkt te worden. Met name zal daarin aandacht moeten zijn voor de rol van gender: jongens en meisjes hebben nu eenmaal niet dezelfde ideeën over wat zij van hun leefomgeving verwachten. Mijns inziens is het voor de planner lastig in kaart te brengen wat het kind – jongen of meisje – verwacht. In ieder geval wordt er nu te weinig aandacht aan besteed. Een verder onderzoek in deze is mijns inziens essentieel voor de leefbaarheid van de nieuw ontwikkelde wijken. Daarbij is van groot belang dat het kind *zelf* naar zijn mening gevraagd wordt en dat de ouders niet of zomin mogelijk als intermediair optreden.

Literatuurlijst

Bronmateriaal

Burgemeester Ter Horst, *Brief van aan inwoners Lent en Oosterhout* (2006). Geraadpleegd via: www.waalsprong.nl (30-08-2011).

Buurtgegevens Nijmegen Oosterhout. Geraadpleegd via: http://oosterhout_gem_nijmegen.straatinfo.nl/buurtgegevens/Oosterhout+-+Gemeente+Nijmegen/ (30-08-2011).

Croonen Adviseurs, *Stedenbouwkundig Plan & Beeldkwaliteitsplan Laauwik* (Rosmalen: 2008).

Gemeente Nijmegen, *Het Land over de Waal. Concept structuurplan* (Nijmegen: 1994).

Gemeente Nijmegen, *Structuurplan Land over de Waal. Nota van wijzigingen* (Nijmegen: 1995).

Gemeente Nijmegen, *Masterplan Woonpark Oosterhout. De Boomgaard en De Elten* (Nijmegen: 1999).

Gemeente Nijmegen, *Kansen voor de Keizerstad: ruimtelijke verkenning 2030* (Nijmegen: 2002).

Gemeente Nijmegen, *Nijmegen over de brug: Kadernota Beeldkwaliteit Gemeente Nijmegen* (Nijmegen: 2003).

Gemeente Nijmegen, *Nijmegen over de brug: kadernota beeldkwaliteit gemeente Nijmegen* (Nijmegen: 2003).

Gemeente Nijmegen, *Voorkeursmodel Waalsprong* (Nijmegen: 2003).

Gemeente Nijmegen, *Voorkeursmodel Waalsprong uitgewerkt* (Nijmegen: 2004).

Gemeente Nijmegen, *Uitwerkingsnota Beeldkwaliteit* (Nijmegen: 2004).

Gemeente Nijmegen, *Inspraaknota kansenboek* (Nijmegen: 2005).

Gemeente Nijmegen, *Visie kern Lent: Herkenbaar en verbonden* (Nijmegen 2006).

Gemeente Nijmegen, *Actualisatie kansenboek 2007. Ruimtelijke kansen voor een ongedeeld Nijmegen* (Nijmegen: 2007).

Gemeente Nijmegen, *Bestemmingsplan Groot Oosterhout* (Nijmegen: 2009).

Gemeente Nijmegen, *Wonen Leeft! Woonvisie Nijmegen 2009-2020* (Nijmegen 2009).

Gemeente Nijmegen, *Lentereiland. Geschiedenis boven water* (Nijmegen: 2010).

Gemeente Nijmegen, *Ruimte voor de Waal* (Nijmegen: 2010).

Gemeente Nijmegen, *Ruimte voor de Waal, Nijmegen. Het plan* (Nijmegen: 2011)

Grondexploitatiemaatschappij Waalsprong (GEM), *Waalsprong. Nijmegen bouwt aan een nieuw stadsdeel* (Nijmegen: 2007).

Grondexploitatie Maatschappij Waalsprong (GEM), *Masterplan Citadel en Beeldkwaliteit op hoofdlijnen* (Nijmegen: 2010).

Hoegen , R., *Architectuur & Mensen Lent* (Nijmegen: 2008).

Informatiebulletin Groot Oosterhout. Geraadpleegd via: www.waalsprong.nl (30-08-2011).

Interview met inwoner en lid van de dorpsraad Lent Frans Mikx, afgenomen te Lent 27-04-2011.

Interview met Ceesjan Frank. Afgenomen te Nijmegen op 23-03-2011.

Interview met Paul Schoenmakers, medewerker Historische Tuinderij Lent. Afgenomen te Lent op 4-04-2011.

Inspraakavond, *Maakt 'De citadel' Nijmegen compleet? De Waalsprong, de stad en haar nieuwe voorzieningenhart* (nov. 2007). Geraadpleegd via: http://www.lux-nijmegen.nl/node/726/ (30-08-2011).

Lagendijk, A., *Hoorcollege Economy, space and culture in Nijmegen* (Nijmegen: 22-2-2011).

Marketing JES Onderzoek BV, *Onderzoek naar de bekendheid en het imago van de Waalsprong* (Arnhem: 2010).

Presentatie stadsbrug De Oversteek; informatieavond 1 maar 2011 voor Nijmegen-West. http://www2.nijmegen.nl/wonen/projecten/stadsbrug (30-08-2011).

Schenkels, M., 'Lents sprong naar de toekomst. Bij ons, over ons, maar zonder ons', in: *Nijmeegs Katern*, nr. 5 (Nijmegen: 1998).

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Landinrichtingsdienst, *Vierde nota ruimtelijke ordening extra* (1991).

'Vinex-wijk getto van de toekomst', in: *Algemeen Dagblad* (21-2-2011).

Secundaire literatuur

Anderson, B. and Harrison, P., *The Promise of Non-Representational Theories, in Taking-Place: Non-Representational Theories and Geography* (2010: Ashgate).

Bosco, F. J., 'Actor-network Theory, Networks, and the Relational Approaches in Human Geography', in: Aitken, S. and Valentine, G. (eds.), *Approaches to Human Geography.* (pp. 136-146). (Sage Publications: 2006).

Buursink, J. en Van Dinteren, J., *Het eigentijdse Nijmegen* (Aalten: 2005).

De Certeau, M., *Practice of everyday life* (University of California Press: 1988).

Denslagen, W. en Gutschow, N. (red.), *Architectural imitations. Reproductions and pastisches in East and West* (Maastricht: 2005).

DeLanda, M., *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity* (Continuum International Publishing Group: 2006).

Golledge, R. G. en Stimson, R. J., *Spatial behavior: a geographic persective* (New York: 1997).

Hubbard, P., *City* (Routledge: 2006).

Latham, A. and McCormack, D., 'Moving cities: rethinking the materialities of urban geographies', in: *Progress in Human Geography* (28 (6) 2004).

Lefebvre, H., *The production of space* (Blackwell: 1991).

Lynch, K., *The image of the city*, (Cambridge Massachusetts: 1960).

Nash, C., 'Performativity in practice: some recent work in cultural geography, *Progress in Human Geography* (24, 2000).

Schmid, C., *Stadt, Raum und Gesellschaft: Henri Lefebvre und die Theorie der Produktion des Raumes* (Franz Steiner Verlag: 2005).

Scott, J.C., *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed* (Yale: 1998).

Shields, R., 'A Guide to Urban Representation and What to Do About It: Alternative Traditions of Urban Theory', in: King, A. (ed.), *Re-presenting the city: Ethnicity, Capital and Culture in the 21st-century Metropolis* (New York University Press: 1996).

Thrift, N., 'Cities without modernity, cities with magic', in: *Scottish Geographical Magazine* (113 (2) 1997).

Van Kuijk, A. & Wabeke, J., *Het Land over de Waal. Cultuur-historische beschrijving* (Gelders Genootschap Arnhem: 1995)

Vries, T., *Die Wiege Berlins: een stadshart herboren? Een onderzoek naar de beelden van 'de stad' en 'het verleden' in het Nikolaiviertel* (2010) (Masterscriptie Geschiedenis Nijmegen; niet gepubliceerd).

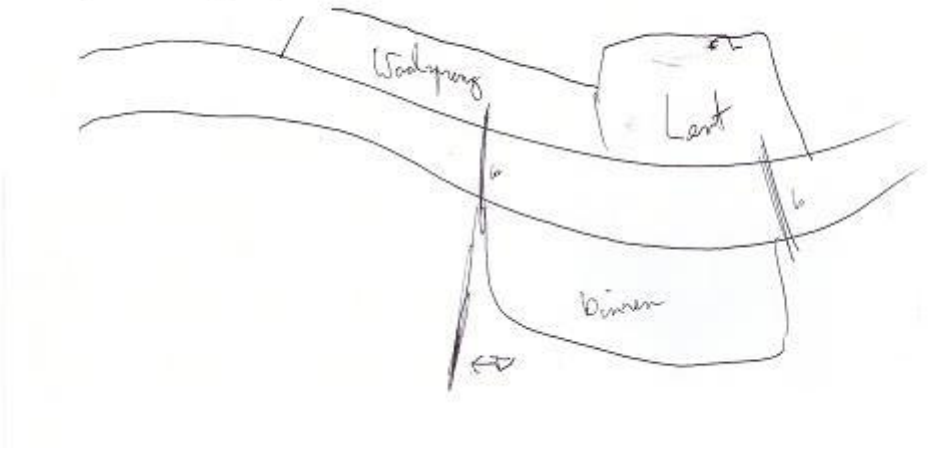
Internet

Officiële site stadsburg de Oversteek: http://nijmegenstadsbrug.nl/noord.html (30-08-2011).

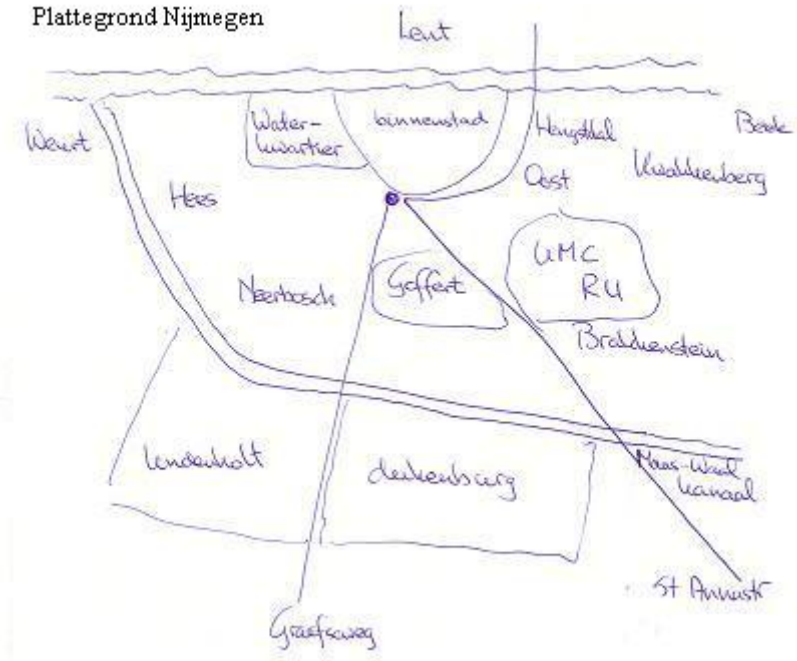
Officiële site van de Waalsprong: www.waalsprong.nl (30-08-2011).

Bijlagen

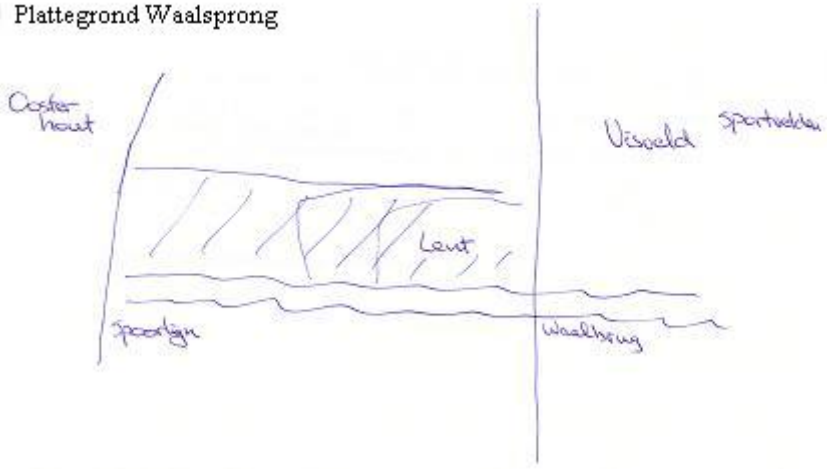
Plattegrond Waalsprong

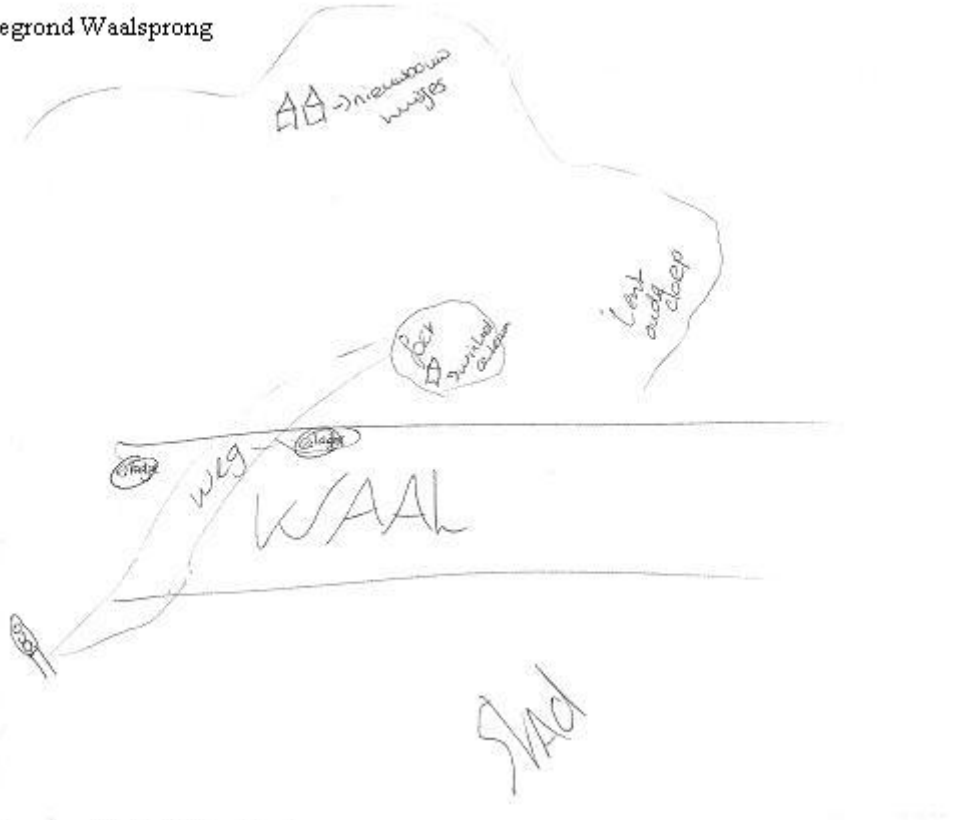
Plattegrond Nijmegen

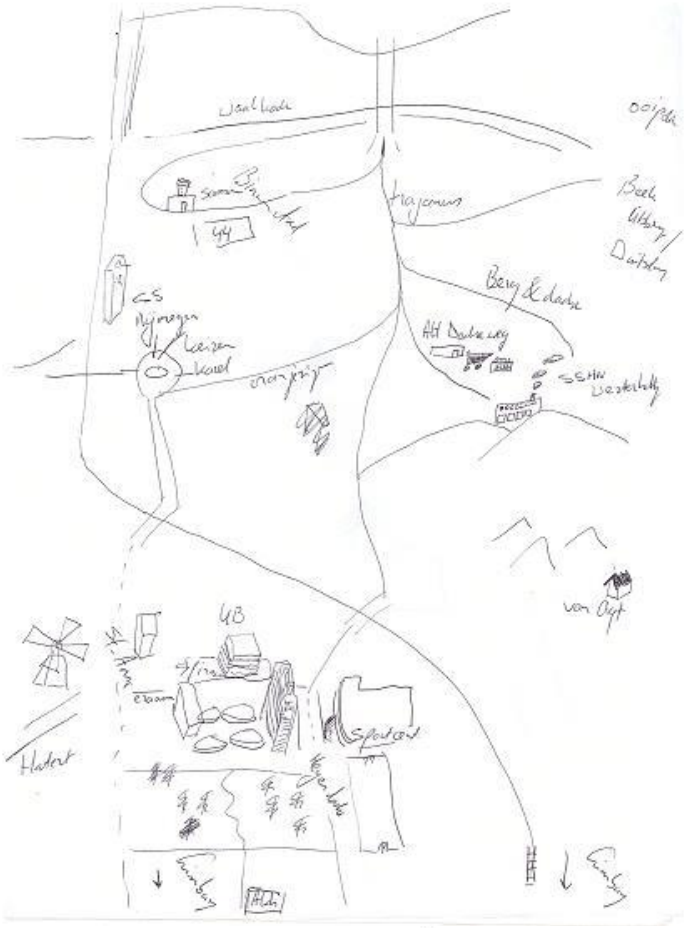
Plattegrond Waalsprong

Plattegrond Waalsprong

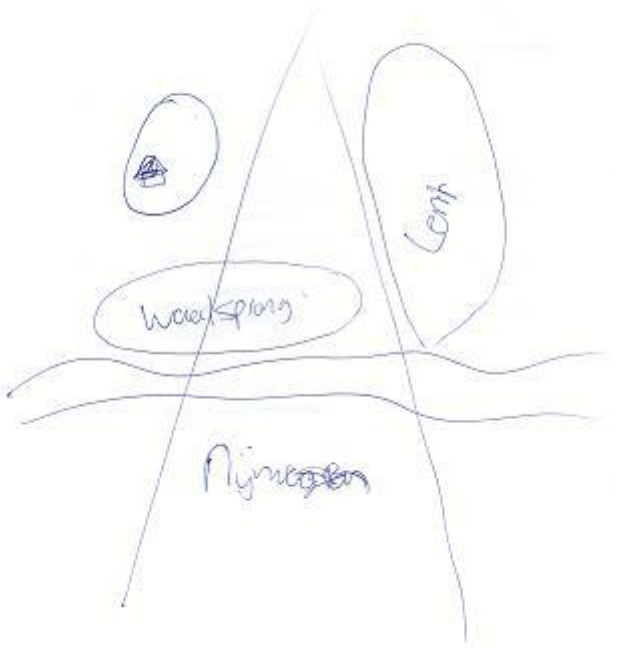
Plattegrond Nijmegen

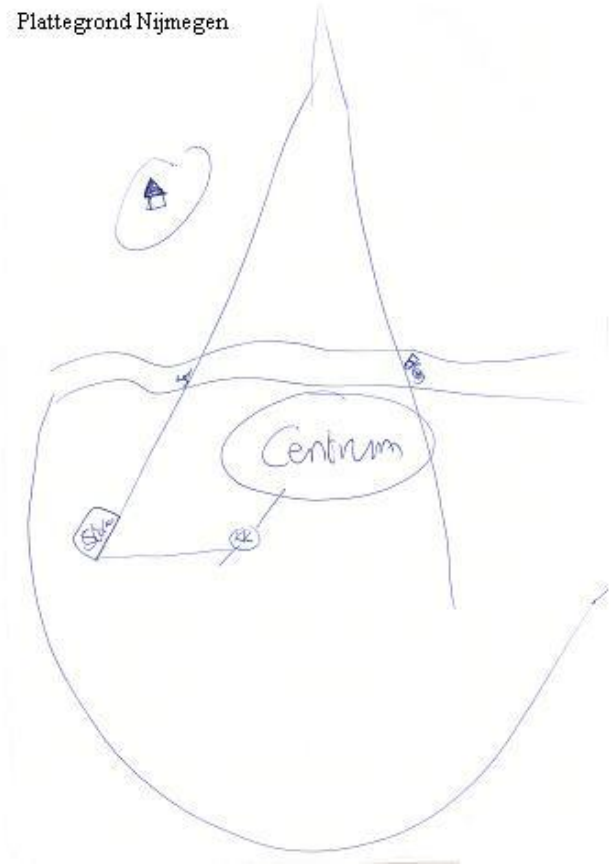
Plattegrond Waalsprong

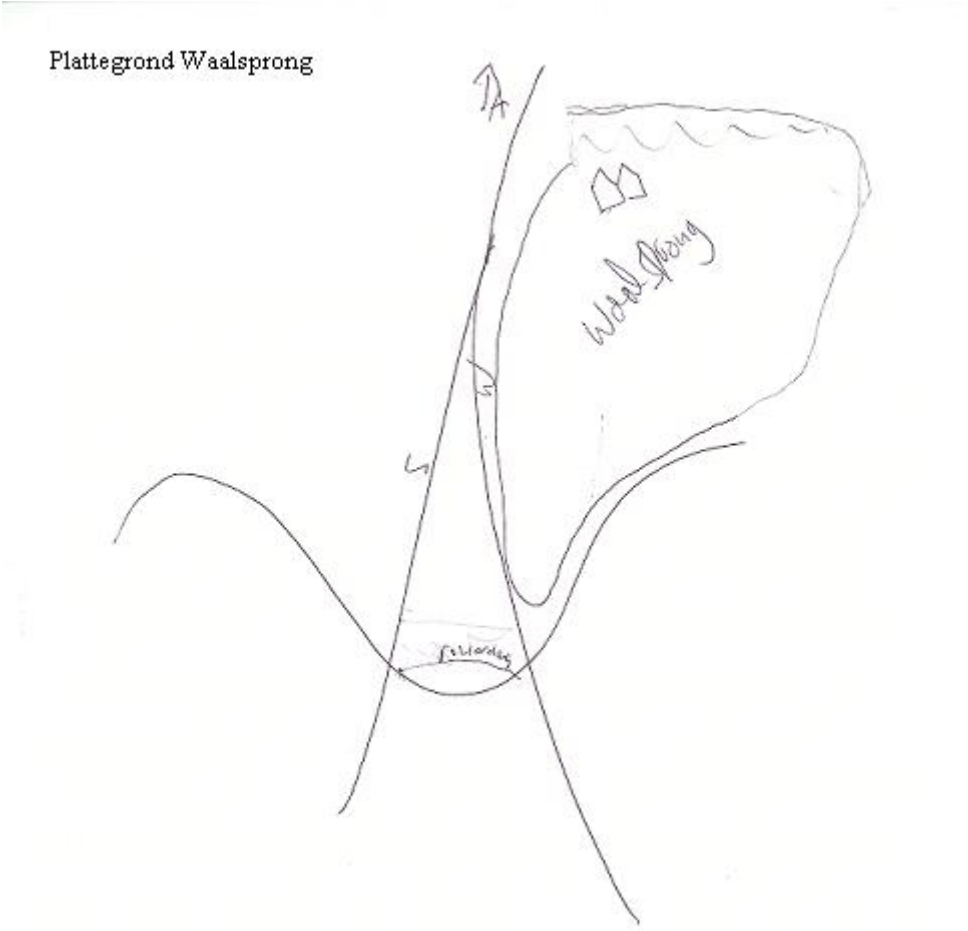
Plattegrond Waalsprong

Plattegrond Nijmegen

Plattegrond Waalsprong

Plattegrond Waalsprong

